
ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 10/2012

ЗМІСТ

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО, СІМЕЙНЕ ПРАВО

- Лічман Л.В.* Деякі актуальні питання встановлення
нікчемності правочинів податковими органами 7
- Самбор М.А.* Фінансові питання розрахунків за надання
послуг рухомого (мобільного) зв'язку 18
- Тавлуй О.В.* Державно – правова політика в сфері охорони
дитинства (в контексті незаконного усиновлення) 25

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

- Дараганова Н.В.* Колективні суб'єкти – неюридичні особи:
доцільність застосування цього терміну
в адміністративному праві 35

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

- Габро О.І.* Об'єктивна сторона складу злочину,
передбаченого ст. 384 КК України 42
- Карпенко М.І.* Причини і запобігання злочинам проти
встановленого порядку несення військової служби
(військовим злочинам) 61
- Матвійчук В.К.* Характеристика й особливості
предмета злочинів, що посягають на навколишнє
природне середовище 71

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

- Александренко О.В.* Особливості розслідування кримінальних
справ в умовах недостатності доказів 97
- Кацавець Р.С.* Наш час: актуальність ораторського
мистецтва у судовому процесі 103
- Юрченко О.М., Сервецький І.В.* Проблеми нового Кримінального
процесуального кодексу України щодо вирішення заяв
і повідомлень громадян про кримінальні проступки 109

ФІЛОСОФІЯ І ПРАВО

<i>Присухін С.І.</i> Філософсько-правова думка України: традиції і сучасність	122
--	-----

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

<i>Кузьменко Б.В., Заїка Ю.О.</i> Військові операції у кібервійнах сучасності і майбутнього	138
--	-----

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
№ 10/2012

СОДЕРЖАНИЕ

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО, СЕМЕЙНОЕ ПРАВО

- Личман Л.В.* Некоторые актуальные вопросы определения ничтожности соглашений налоговыми органами 7
- Самбор Н.А.* Финансовые вопросы расчетов за предоставление услуг подвижной (мобильной) связи 18
- Тавлуй Е.В.* Государственно – правовая политика в сфере охраны детства (в контексте незаконного усыновления) 25

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

- Дараганова Н.В.* Коллективные субъекты – неюридические лица: целесообразность применения этого термина в административном праве 35

УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ

- Габро О.И.* Объективная сторона состава преступления, предусмотренного ст. 384 УК Украины 42
- Карпенко Н.И.* Причины и предупреждение преступлений против установленного порядка прохождения воинской службы (воинских преступлений) 61
- Матвейчук В.К.* Характеристика и особенности предмета преступлений, посягающих на окружающую среду 71

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА

- Александренко Е.В.* Особенности расследования уголовных дел в условиях недостаточности доказательств 97
- Кацавец Р.С.* Наше время: актуальность ораторского искусства в судебном процессе 103
- Юрченко А.М., Сервецкий И.В.* Проблемы нового Уголовного процессуального кодекса Украины относительно решения заявлений и сообщений граждан об уголовных проступках 109

ФИЛОСОФИЯ И ПРАВО

Присухин С.И. Философско – правовая мысль Украины:
традиции и современность 122

ВОЕННОЕ ПРАВО

Кузьменко Б.В., Заика Ю.А. Военные операции в кибервойнах
современности и будущего 138

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL
№ 10/2012

CONTENTS

CIVIL LAW, FAMILY LAW

- Lichman L.V.** Some topical issues of definition of nullity of contract determined by tax authorities 7
- Sambor M.A.** Financial issues payments for mobile services (mobile) communication 18
- Tavlyuy O.V.** State – legal politicians in the sphere of guard of childhood (in the context of illegal adoption) 25

ADMINISTRATIVE LAW

- Daraganova N.V.** Collective subjects – not juridical persons: expediency to input this term in administrative law 35

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

- Gabro O.I.** The objective side of the act of crime, described in the article 384 of Criminal Code of Ukraine 42
- Karpenko N.I.** Causes and prevention of crimes against the established order of military service (military offenses) 61
- Matveichuk V.K.** Characteristic features of the subject, and offenses against the environment 71

LAW OF CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

- Aleksandrenko O.** Features of criminal investigations in a failure of evidence 97
- Katsavets R.** Our Time: relevance oratory in litigation 103
- Yurchenko A.M., Servetsky I.V.** The problems of the new Criminal Procedure Code of Ukraine regarding solutions of statements and reports of citizens about criminal offenses 109

PHILOSOPHY AND LAW

Prysukhin S.I. The philosophical and legal thought
of the Ukraine: its traditions and presence 122

MILITARY LAW

Kuzmenko B.V., Zaika Y.A. Military operations
in cyberwar the present and the future 138

ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ НІКЧЕМНОСТІ ПРАВочИНІВ ПОДАТКОВИМИ ОРГАНАМИ

Л.В. Лічман

*аспірант Хмельницького університету
управління та права*

Постановка проблеми. Господарська діяльність платників податків пов'язана між собою правочинами, що направлені на виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків. Мета та результати виконаних правочинів визначають їх відношення з податковими органами.

Зміст та наслідки правочинів є одним із головних об'єктів дослідження посадовими особами податкових органів під час проведення перевірок. На практиці виникає низка питань щодо нікчемності правочинів, вчинених саме платниками податків. Актуальність даного питання зумовлює їх недослідженість.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням нікчемності правочинів займалося багато вчених–цивілістів, серед яких: Е. Годеме, В.П. Шахматов, І.Б. Новицький, І.В. Спасибо-Фатеева, Д.О. Тузов, Н.С.Хатнюк та ін. Проте необхідним є дослідження нікчемності правочинів, що виникають у податкових правовідносинах.

Тому **метою статті** є дослідження нікчемності правочинів, що встановлюється податковими органами.

Основні результати дослідження. Правомірність встановлення податковими органами нікчемності правочинів

Багато суперечок виникає навколо питання стосовно того, що податковий орган не наділений повноваженнями встановлювати нікчемність правочину. Ми не погоджуємось із такою думкою і вважаємо, що дане питання потрібно розглядати виходячи із специфіки податкових правовідносин.

Специфікою цих відносин є юридична нерівність його суб'єктів. Одні суб'єкти мають юридично владні повноваження стосовно інших суб'єктів, які не мають таких зустрічних повноважень.

Владний суб'єкт має право і реально в змозі забезпечити поведінку другої сторони в потрібних рамках, виходячи із таких факторів як:

- 1) вираження публічного інтересу [1, с. 15];
- 2) здійснення владних повноважень [2, с. 16].

У своїх дослідженнях про сутність та поняття владних повноважень Г. Ткач зазначає, що обов'язковим учасником публічно-правової діяльності є суб'єкт владних повноважень.

До кола цих суб'єктів належать органи держави, органи місцевого самоврядування, їхні посадові та службові особи, інші суб'єкти, які виконують делеговані повноваження. Відносини цих суб'єктів з іншими учасниками правовідносин будуються за схемою «влада–підпорядкування». Тобто, реалізуючи на практиці суспільні (публічні) інтереси, суб'єкти владних повноважень формують державну або суспільну волю у формі правового рішення і адресують її іншим учасникам правовідносин – громадянам, організаціям, моделюючи поведінку останніх. А вони, у свою чергу, зобов'язані виконувати встановлені правила (приписи). Наявність владних повноважень вказує на реальну здатність суб'єкта забезпечити поведінку іншої сторони в необхідних межах. Ця здатність зумовлена двома факторами: вираженням публічного інтересу і здійсненням владного повноваження. Ці фактори має об'єднувати ідея розумного поєднання і узгодження приватних і публічних інтересів [3, с. 101].

До елементів, що визначають владні повноваження Ю.Тихомиров відносить:

1). власне повноваження – це повеління, звернене до іншої сторони публічно-владних відносин (*до даної групи Ю.Тихомиров відносить повноваження по прийняттю імперативних рішень – курсор наш*);

2). наявність уповноваженого суб'єкта. Представляючи офіційно державну владу і виконуючи покладені на них завдання і функції, ці суб'єкти наділені правами й іншими засобами вираження та проведення в життя державних інтересів;

3). забезпечення владного повноваження законом. Владні повноваження регулюються насамперед конституцією та законами. Вимоги владної сторони набувають правової форми. Надання їм нормативного характеру пов'язано із прийняттям суб'єктом владних повноважень правових актів, які обов'язкові для виконання [2, с. 138-139].

Узагальнюючи думки вчених слід зазначити, що податковий орган, виступає владною стороною у правовідношенні з платником податків і діє в межах своєї компетенції, визначеної законами і підзаконними нормативними актами, виданими державою, і здійснює свою діяльність винятково в порядку і межах, визначених законодавством.

Податковим кодексом України (далі по тексту – ПК України) посадовим особам ДПС надано право проводити перевірки платників податків, та всі обставини перевірки відображати в акті перевірки. Саме наявність комплексу доказів, посилення на які мають міститись в акті перевірки, будуть підставою для встановлення факту нікчемності правочину та звернення до суду з позовом про застосування наслідків нікчемності, а також підставою для доведення встановленого порушення податкового законодавства.

І як зазначають С.О. Бородовський та С.В. Томчишен, думку яких ми повністю поділяємо, що визначити сутність публічного порядку можна тільки описовим способом. У вузькому розумінні публічний порядок можна розглядати як санкціоновану правом сферу реалізації учасниками правових відносин своїх суб'єктивних прав та виконання покладених на них юридичних обов'язків [4, с. 2]. Очевидним є твердження про те, що порушення платниками податків

публічного порядку можливо зафіксувати лише в письмовому вигляді, що і виконують податкові органи.

Під час організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання з питань правомірності заявлених до відшкодування сум ПДВ посадові особи податкових органів досліджують правочини, що вчиняються такими суб'єктами, на предмет їх законності та правомірності.

Зокрема, при аналізі правомірності формування податкового кредиту досліджуються питання чинності правочинів контрагентів, пов'язаних з їх виконанням, видача податкових, видаткових накладних, при наявності рішень районного суду по визнанню установчих документів та свідоцтва платника ПДВ недійсними, реальність виконання правочинів тощо.

Особливо слушною, на наш погляд, є думка Гусевої Т.О., яка зазначає, що кваліфікація правочину передбачає оцінку фактичних відносин з метою оподаткування. Одночасно ми не погоджуємося з її думкою про те, що цивільно-правовий інститут недійсності правочинів не повинен бути використаний у податкових відносинах [5, с. 284].

На нашу думку, якщо автономія податкового права відносна, то єдність податкового та цивільного права як феноменів майнових прав абсолютна.

Зазначене підтверджується п. 44.1 ст. 44 ПК України, в якому законодавець чітко відобразив взаємозалежність відображення податкової звітності від наслідків нікчемності правочину. Зокрема, у вказаній нормі зазначено, що у випадках, передбачених ст. 216 Цивільний кодекс (далі по тексту – ЦК України), платники податків вносять відповідні зміни до податкової звітності [6, с. 31].

Тому слід наголосити на особливості аналізу правочинів, вчинених платниками податків, оскільки юридична їх кваліфікація відбувається з метою оподаткування, а не з точки зору цивільно-правової мети правотворчості та правозастосування.

На наш погляд, провести юридичну кваліфікацію правочину з метою оподаткування – це значить здійснити його дослідження відповідно до юридичної конструкції податку, як об'єкту оподаткування. А це значить:

– по-перше, встановлення спеціальної правосуб'єктності учасників правочину (чи мали сторони належну правоздатність та чи були вони зареєстровані в якості платників податку на додану вартість на момент укладення правочинів із платниками податків та на момент здійснення господарських операцій за такими правочинами; чи мали сторони достатні повноваження для вчинення правочинів);

– по-друге, встановити факт виконання правочину в площині узгоджен-ня з об'єктом оподаткування (встановлення взаємозв'язку між правочином та об'єктом оподаткування).

– по-третє, відповідність правочину вимогам цивільного та податкового законодавства.

Тобто, на етапах співставлення відбувається взаємозв'язок податкового та цивільного права через необхідність визначення сутності правочину, оскільки кваліфікація правочину в податкових правовідносинах можлива лише у

взаємозв'язку з цивільно-правовою галуззю права. При цьому слід зазначити, що взаємодія цивільного та податкового права має відбуватись таким чином, щоб не спотворювати зміст ні цивільного законодавства, ні норм податкового законодавства.

Проаналізуємо зазначені вище пункти детальніше.

Спеціальна правосуб'єктність учасників правочину.

При дослідженні правочину особлива увага має приділятися встановленню правоздатності сторін, а це означає, засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру; чи були вони зареєстровані в якості платників податку на додану вартість на момент вчинення правочинів та на момент здійснення господарських операцій за такими правочинами.

Тому ми повністю поділяємо думку Артура Нонко, який зазначає що, якщо на момент укладення правочинів судом було визнано недійсними установчі документи контрагентів платників податків та скасовано їх реєстрацію як платників податку на додану вартість, то безперечно правові підстави для формування платниками податків податкового кредиту та його відшкодування з бюджету за наслідками проведення господарських операцій з такими контрагентами будуть відсутні. Правочини, укладені платниками податків з такими контрагентами, є нікчемними, а, отже, не породжують правових наслідків, відповідно здійснені господарські операції за такими правочинами не повинні бути відображені у податковому обліку платника податків, а податкові накладні, видані його контрагентами, що не мають статусу платника податку на додану вартість, не мають правового значення та не є підставою для формування податкового кредиту [7].

Разом з тим, Верховний Суд України зазначає, що визнання недійсними установчих документів юридичної особи та подальше анулювання свідоцтва платника податку на додану вартість самі по собі не призводять до недійсності всіх правочинів, укладених з моменту державної реєстрації такої особи до моменту виключення її з державного реєстру.

Розглядаючи справу суди насамперед мають дослідити наявні докази за формальними ознаками, а саме, чи мали сторони достатні повноваження для вчинення правочинів та підпису відповідних документів з метою їх виконання. Якщо судом встановлено, що правочини та відповідні документи були підписані невідомими особами, то суд резюмує нікчемність правочину у мотивувальній частині судового рішення. Відповідно господарські операції за такими правочинами не повинні відображатись у податковому обліку платника податків [8].

Реальне настання правових наслідків правочину.

Одним із головних елементів чинності правочину є його спрямованість на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним (ч. 5 ст. 203 ЦК України).

Цікавим та специфічним у плані доказування є виконання правочинів, вчинених платниками податків.

Аналізуючи судову практику ми прийшли до висновку, що суди реальне настання правових наслідків щодо таких правочинів, вбачають у тому чи відбулась господарська операція чи ні, чи відбулась за тим її змістом, який відображений в укладених платниками податків правочинах тощо. Приміром, якщо наведені у правочинах товари чи послуги фактично не поставлялися, то придбання таких товарів або послуг не відбулося.

Підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій є первинні документи, які фіксують факти здійснення господарських операцій, що встановлені Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні».

У разі, якщо господарська операція фактично не відбулась, то первинні документи, складені сторонами правочину, не відповідають дійсності, та свідчать про відсутність у сторін волевиявлення щодо реального здійснення господарської операції. У даному випадку є всі підстави для застосування ч. 1-2 ст. 228 ЦК України із наслідками щодо нікчемності правочину. Оскільки нікчемні правочини не породжують правових наслідків, то є підстави для внесення відповідних змін у податковому обліку платника податку та його контрагента.

Тобто, у справах даної категорії особливого значення набуває питання реальності виконання господарських операцій, що свідчить про виконання правочину. Зокрема, має встановлюватись чи мали місце операції з придбання та реалізації товарів (робіт, послуг) реальний характер, яким чином здійснювалось транспортування товару та його зберігання тощо.

Вищий адміністративний суд України в Довідці про результати вивчення та узагальнення практики застосування адміністративними судами окремих норм Закону України «Про податок на додану вартість» від 15.04.10 зазначив, що про відсутність реального характеру відповідних операцій можуть свідчити підтверджені доказами доводи податкового органу, зокрема, про наявність таких обставин:

- неможливість здійснення платником податку зазначених операцій з урахуванням часу, місця знаходження майна або обсягу матеріальних ресурсів, економічно необхідних для виробництва товарів, виконання робіт або послуг, нездійснення особою, яка значиться виробником товару, підприємницької діяльності;

- відсутність у платника податку необхідних умов для досягнення результатів відповідної підприємницької, економічної діяльності в силу відсутності управлінського або технічного персоналу, основних коштів, виробничих активів, складських приміщень, транспортних засобів;

- облік для цілей оподаткування тільки тих господарських операцій, які безпосередньо пов'язані з виникненням права на податковий кредит або бюджетне відшкодування, якщо для даного виду діяльності також потрібне здійснення та облік інших господарських операцій;

- здійснення операцій з товарно-матеріальними цінностями, які не вироблялися або не могли бути вироблені в обсязі, зазначеному платником податку в документах обліку [9].

Такої ж позиції притримуються Верховний Суд України, суди апеляційної та першої інстанцій, вважаючи, що при недотриманні вимог частини 5 ст. 203 ЦК України щодо необхідності спрямування правочину на реальне настання обумовлених ним наслідків, податківці вправі визначати його нікчемним в актах перевірки.

Ми погоджуємось із судовою практикою і вважаємо, що встановлені Верховним Судом підстави нікчемності правочинів, що вчинені платниками податків, є особливими підставами їх нікчемності, оскільки вчинялись такі правочини у специфічних правовідносинах. Тому нікчемність може стосуватись таких обставин, як наприклад, економічна доцільність вчинення правочину платниками податків, можливість його вчинення та виконання в часі, місце виконання правочину тощо

Про аналогічний підхід до нікчемності правочинів в Англії описує О. В. Гутніков. Він зазначає, що в англійському праві невідповідність правочину закону також не обмежується лише змістом правочину. Якщо невідповідність порушує заборону, то правочин протизаконний. Якщо при невідповідності заборона не порушується, проте порушуються інші імперативні вимоги, то такий правочин нікчемний.

Проте і в першому і в другому випадку невідповідності не має значення, який саме елемент правочину не відповідає закону. Більш того, невідповідність може і не стосуватись елементів правочину, а зачіпати інші обставини (час, місце вчинення правочину, принципова можливість вчинення подібного роду правочину та ін.)

Слід зазначити, що такий підхід до нікчемності правочинів підтримується О.В. Гутніковим. Він вважає, що таким же чином потрібно тлумачити ст. 168 ЦК РФ (*курсор наш – даною статтею встановлено нікчемність правочинів, якщо вони не відповідають вимогам закону*). Наявність спеціальних підстав недійсності вимагає застосування цих підстав [10, с. 506-507].

Відповідність правочину вимогам цивільного та податкового законодавства.

Укладаючи правочини платники податків керуються цивільним законодавством. А їх аналіз здійснюється в податкових правовідносинах на відповідність вимогам цивільного та податкового законодавства. Тому перш за все правочин повинен відповідати ЦК України та іншим актам цивільного законодавства. Зрозуміло, що під «іншими актами цивільного законодавства» є укази та постанови уряду, що приймаються відповідно до Конституції України та ЦК України.

Оскільки податкові правовідносини виникають і розвиваються в сфері податкової діяльності держави, є формою реалізації публічних інтересів і розглядаються як публічно-правові відносини. Вони формуються публічно-правовими актами держави. Їх зміст визначає податкове законодавство, яке повинні дотримуватись платники податків при вчиненні правочинів.

Як зазначено в науково-практичному коментарі до Податкового кодексу України (далі по тексті – ПК України) поняття «законодавство» охоплює закони України; чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість

яких надана Верховною Радою України; постанови Верховної Ради України; укази Президента України; декрети й постанови Кабінету Міністрів України, прийняті відповідними органами в межах повноважень і відповідно до Конституції України та законів України [11, с. 22].

ПК України виступає головним законодавчим актом, який регулює відносини оподаткування, податкову систему в цілому, її основи, елементи правового механізму податку.

Тому відповідність правочину вимогам ПК України та іншим нормативно-правовим актам, що формують податкові правовідносини, буде необхідною вимогою дійсності правочину, вчиненого платниками податків. У разі порушення відповідних вимог цивільного та податкового законодавства, правочин буде нікчемним.

Чи може податковий орган встановлювати нікчемність правочинів?

Серед учених є різні думки щодо того чи повинен саме суд встановлювати нікчемність правочину.

Так, у правовій літературі існує думка, що нікчемні правочини потребують визнання їх недійсними судом, бо лише він може визначити наявність умов, які незаперечно зумовлюють їхню недійсність [12, с. 59].

Неоднозначну позицію щодо даного питання займає Н.С. Хатнюк. Вона розділила нікчемні правочини на такі, що виникають внаслідок появи певних обставин і суд застосує наслідки нікчемності та такі, що нікчемність яких виникає внаслідок порушення ознак дійсності правочинів.

Обґрунтовуючи свою думку у першому випадку вона зазначає, що до вимог про вилучення отриманого згідно з нікчемними угодами, повинні застосовуватись строки позовної давності. Оскільки ж право на пред'явлення такої вимоги виникло б лише після визнання угоди недійсною, початок перебігу строку позовної давності для них установлювався б із цього моменту незалежно від часу укладення такої угоди.

Ця обставина ще раз підтверджує думку про те, що й нікчемні угоди потребують рішення суду для визнання їх недійсними [13, с. 2].

Разом з тим, розглядаючи нікчемні правочини, які виникають тоді, коли під час їх вчинення порушують будь-яку суттєву належність до ознак його дійсності Н.С. Хатнюк зазначає, що нікчемний правочин недійсний у силу дії правової норми в момент його вчинення, тому судового рішення про визнання його недійсним не потрібно [14, с. 2].

На нашу думку, оскільки підстави нікчемності визначені законом, тому, у разі їх наявності, визнавати правочин нікчемним у судовому порядку не потрібно.

В.О. Кучер вважає, якщо існує спір про наявність підстав нікчемності, сторони або компетентні органи (наприклад, ДПП) у зв'язку з тим, що правочин є нікчемним незалежно від рішення суду, можуть самостійно тлумачити норми закону щодо наявності у вчиненому правочині підстав нікчемності. Це може призвести до порушення прав та законних інтересів тієї чи іншої сторони, оскільки не бажаючи виконувати вчинений правочин через його невідповідність, одна зі сторін у будь-який момент може послатися на його нікчемність [15, с. 51].

Ми не погоджуємось з даною думкою вченого. Встановлена нікчемність правочину ніяким чином не може вплинути на бажання однієї із його сторін виконувати чи не виконувати правочин. Якщо виходити із хронології дій вчинення правочину платниками податків, то первинним йде його вчинення, а потім – виконання сторонами його умов.

Як відомо, правочин буде вважатись дійсним по формі та змісту, правомірною дією, до тих пір, поки не виявиться його нікчемність. Адже останнє не виникає просто так, з нічого. Все залежить від того, протягом якого терміну неправомірні дії сприйматимуться всіма як правомірні. Як тільки будуть встановлені підстави нікчемності правочину, останній стає правопорушенням, що викликає заперечення при результаті.

На практиці нікчемність правочину, вчиненого платниками податків, яким порушено суттєву ознаку дійсності правочину, або порушено публічний порядок, встановлюється у період проведення перевірки податковим органом. Тобто, фактично вже після того, як платники податків відобразили результати вчинених правочинів у бухгалтерському та податковому обліку. Тому правочин, лише підписаний сторонами і не виконаний, практичного інтересу для податківців не викликає. Оскільки, як зазначає І.В. Спасибо-Фатеева, дія ні юридично, ні фактично так і не потягла за собою юридично значущих наслідків [16, с. 80].

Тому встановлювати його нікчемність відразу після підписання сторонами у податкових органів немає сенсу та законних підстав. Має відбутись наступний етап реалізації правочину – його виконання (*дане питання ми розглянемо нижче*). Що, в свою чергу, буде підставою відображення його результатів у податковому та бухгалтерському обліку.

Такі вчені як: Д.М. Генкін, О.С. Йоффе, І.Б. Новицький та ін. вважають, що немає потреби у зверненні до суду із позовною заявою та в спеціальному рішенні суду [17, с. 49, с. 295-297, с. 50].

Зокрема, І.В. Спасибо-Фатеева зазначає, що при виявленні підстав нікчемності правочину ніякого доведення через суд цього факту не вимагається, оскільки необхідним і достатнім є два факти: а) наявність вчинення правочину, який не відповідає вимогам закону, і б) норма закону, в якій позначається, що в таких випадках правочин є нікчемним [18, с. 181].

Дійсно, незважаючи на те, виконали платники податків правочин, чи взагалі не збирались його виконувати, юридичних наслідків він не тягне. При цьому, слід зазначити, що в момент його вчинення сторони або прагнуть досягти визначеного правового результату, або в їх діях відсутні наміри набути, змінити або припинити цивільні права та обов'язки.

Правочин, вчинений платниками податків, що порушує публічний порядок, порушує конкретну норму не лише ЦК України (далі по тексту – ЦК України), а й податкового законодавства, яке є однією із складових, що становлять публічний порядок. І у такому разі нічого не потрібно спростовувати чи доводити, оскільки встановлений факт порушення дає підстави розцінювати такий правочин як нікчемний, тобто таким, що не створює юридичних наслідків. Наслідки виникнуть, проте вони будуть пов'язані не з правочиною, а з правопорушенням, і будуть наслідком порушення закону, яке проявилось в

здійсненні дії, забороненої законом. Як правило, такі правочини не спрямовані на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

Окрім того, правочини, що порушують публічний порядок, визнаються нікчемними, а не оспорюваними, а тому вважаються нікчемними автоматично, без винесення судом відповідного рішення. Тому податковий орган, як зацікавлена третя особа, може посилатись на його нікчемність та вимагати в судовому порядку застосування наслідків його недійсності.

Відповідно до розповсюдженої в цивілістиці думки недійсні правочини є правопорушенням. Якщо підтверджувати допустимість порушення правової норми, то це означає підтримувати правопорушення, адже останнє не може породити права. Наявність правопорушення дає підстави податковому органу відреагувати на нього у період його виявлення, тобто, під час проведення перевірки: аналіз правочину у всіх його аспектах. А це – дослідження правового статусу його контрагентів (установчі документи, встановлення дієздатності сторін, факт настання реальних правових наслідків правочину, економічний зміст правочину тощо). Як зазначає І.В.Спасибо-Фатєєва, так чи інакше – наслідки є, вони нівелюють правопорушення і свідчать, що правопорушення породжує право, як це не парадоксально [16, с. 84]. Тобто, право особи, яка виявила таке правопорушення, на відповідне реагування. У контексті даного дослідження таке право виникає у посадових осіб, які його встановили.

Право податкових органів визнавати нікчемними правочини, що вчинені платниками податків, підтверджується великою кількістю судових рішень та оглядових листів. Наведемо лише декілька прикладів. Так, у п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.09 № 9 чітко зазначено, що нікчемний правочин є недійсним через невідповідність його вимогам закону та не потребує визнання його таким [19, с. 4].

Вищий адміністративний суд України в оглядовому листі від 06.07.09 № 982/13/13-09 підтвердив, що визнання судом правочину недійсним не вимагається. А тому позови податкових органів про визнання такого правочину недійсним судовому розгляду не підлягають. Висновок суду стосовно нікчемності правочину має бути викладений в мотивувальній, а не в резолютивній частині судового рішення [20].

Висновки:

1) Посадові особи податкових органів встановлюють нікчемність правочинів як орган владних повноважень, який діє в межах повноважень, визначених законами України.

2) Нікчемність правочинів, вчинених платниками податків, що порушують публічний порядок, не потребують визнання їх недійсними судом, оскільки підстави нікчемності визначені законом.

3) Нікчемність правочинів, вчинених платниками податків, визначається не через інтереси сторін, а особливості тих правовідносин в яких він вчиняється. Тому для застосування нікчемності такого правочину, що порушує публічний порядок, необхідно:

- а) наявність порушення публічного порядку;
- б) виконання правочину має відбуватись у податкових правовідносинах.

4) Аналіз правових норм та судової практики дозволяють зробити висновок, що розробники ЦК України не врахували специфіку недійсності правочинів, що вчиняються платниками податків, зазначивши в Кодексі загальну підставу нікчемності правочину — порушення публічного порядку. Хоча нікчемність таких правочинів констатується в податкових правовідносинах в інтересах держави (наповненні бюджету), проте, знаходяться в сфері регулювання саме цивільних правовідносин.

Господарська діяльність між платниками податків відбувається внаслідок вчинення між ними правочинів, які постійно є об'єктом дослідження податковими органами, оскільки такі правочини можуть сприяти ухиленню від оподаткування, незаконного відшкодування ПДВ.

Тому, з метою встановлення однозначного розуміння та тлумачення нікчемності правочинів, вчинених платниками податків, ми вважаємо, що в ЦК України потрібно передбачити ще одну ознаку нікчемності правочину — мінімізація надходжень до бюджету. Дана норма зменшила б гостроту дискусій щодо даного питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Селіванов В., Діденко Н.* Діалектика приватного та публічного в правовому регулюванні / В. Селіванов, Н. Діденко // Право України. — 2001. — №11. — С.15.

2. *Тихомиров Ю. А.* Публичное право: Учебн. / Ю.А. Тихомиров. — М. : БЕК, 1995. — 496 с.

3. *Ткач Г.* Поняття владного повноваження / Г. Ткач. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/>.

4. *Бородовський С.О., Томчишен С.В.* Коментар статті 228 ЦК країни: «Правові наслідки вчинення правочину, який порушує публічний порядок» / С.О. Бородовський, С.В. Томчишен. — Режим доступу: www.journal.yurprajintel.com.ua/.../article.

5. *Гусева Т.О.* Налоговое планирование в предпринимательской деятельности: правовое регулирование / Гусева Т.О. М.: Вотерс Клувер, 2007. 432 с.

6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2756-VI // ВВР. — 2011. — № 13–14, № 15–16, № 17. — Ст. 112.

7. *Нонко А.* Практичні поради / А. Нонко — Режим доступу: www.cpk.ua/uk/tips/full/15.

8. Постанова Верховного Суду України від 02.03.10 № 10/21 Єдиний державний реєстр судових рішень.— Режим доступу: search.ligazakon.ua/l.nsf/.?VS100007.ht.

9. Довідка Вищого адміністративного суду України про результати вивчення та узагальнення практики застосування адміністративними судами окремих норм Закону України «Про податок на додану вартість» від 15.04.2010 р. [Електронний ресурс] Юстиніан. — Режим доступу: URL: <http://justinian.com.ua/article.php?id=3527>

10. *Гутников О. В.* Недействительные сделки в гражданском праве. Теория и практика оспаривания / О. В. Гутников // — М. : Бератор-Пресс, 2003. — 576 с.

11. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України: Т. 1 — Київ, 2010. — 725 с.

12. *Хейфец Ф.С.* Недействительность сделок по российскому гражданскому праву. / Ф. С.Хейфец // Изд. 2-е, доп. — М. : Юрайт, 2000. — 164 с.

13. *Хатнюк Н.С.* Правові наслідки визнання угоди недійсною / Н.С. Хатнюк — Режим доступу: www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/.../xatnyk.htm .

14. Хатнюк Н.С. Юридична природа нікчемних правочинів. / Н. С. Хатнюк – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc.../Hatyuk.pdf

15. Кучер В.О. Нікчемність правочинів. Дисертація. Київ, 2004. / В.О. Кучер – Режим доступу: mydisser.com/dfiles/18879826.doc

16. Спасибо-Фатеева І.В. Наслідки недійсності правочинів / І.В. Спасибо-Фатеева // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 2. – С. 79–86.

17. Генкин Д.М. Недействительность сделок, совершенных с целью противной закону / Д.М. Генкин // Ученые записки ВШЮН. – Вып. 5. – 1947. – 613 с.; Иоффе О. С. Советское гражданское право / О.С. Иоффе. – М. : Юридическая литература, 1967. – 347 с.; Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность / И. Б. Новицкий – М. : Госюриздат, 1954. – 245 с.

18. Спасибо-Фатеева І.В. Нікчемні правочини та їх наслідки / І.В. Спасибо-Фатеева // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 2. – С. 178 – 184.

19. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9 // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 12 (112). – С.4

20. Вищий адміністративний суд України. Оглядовий лист. 06.07.2009 р. № 982/13/13-09 [Електронний ресурс]. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/v982_760-09.

Личман Л.В. Деякі актуальні питання встановлення нікчемності правочинів податковими органами

Розглядаються питання правомірності встановлення податковими органами нікчемності правочинів, вчинених платниками податків. Для визначення нікчемності правочинів немає потреби звертатися в суд.

Ключові слова: *нікчемність правочинів, податкові правовідносини, публічний інтерес, владні повноваження, об'єкт оподаткування, платники податків, цивільне та податкове законодавство.*

Личман Л.В. Некоторые актуальные вопросы определения ничтожности соглашений налоговыми органами

Рассматриваются вопросы правомерности определения налоговыми органами ничтожности соглашений, совершенных плательщиками налогов. Для определения ничтожности соглашений нет необходимости обращения в суд.

Ключевые слова: *ничтожность соглашений, налоговые правоотношения, публичный интерес, властные полномочия, объект налогообложения, плательщики налогов, гражданское и налоговое законодательство.*

Lichman L. V. Some topical issues of definition of nullity of contract determined by tax authorities

The article examines the lawfulness of the tax authorities to determine if the nullity of the contract exists. In order to determine the nullity of the contract, there is no necessity to go to the court.

Keywords: *nullity of the contract, tax legal relationship, public interest, authority, the object of taxation, taxpayers, civil and legal legislation.*

Стаття надійшла до редакції 11.09.2012.

ФІНАНСОВІ ПИТАННЯ РОЗРАХУНКІВ ЗА НАДАННЯ ПОСЛУГ РУХОМОГО (МОБІЛЬНОГО) ЗВ'ЯЗКУ

М.А. Самбор

*кандидат юридичних наук,
лауреат Всеукраїнського фонду
юридичної науки ім. академіка права В.В. Сташиса,
лауреат Міжнародної премії
ім. академіка П.П. Михайленка
Міжнародної академії фундаментальних
основ буття, лауреат відзнаки НАН України
«Талант, натхнення, праця», заступник начальника
штабу Прилуцького МВ (з обслуговування
міста Прилук та Прилуцького району)
УМВС України в Чернігівській області*

Постановка проблеми. Суспільне життя зумовлює відносини між окремими його членами з приводу задоволення різноманітних інтересів, користування широким спектром можливостей, а разом з тим і здійснення взятих на себе певних зобов'язань. Природа створила такі умови, коли окрема особистість не в змозі задовольнити свої інтереси самостійно, без допомоги інших — так проявляється соціальна сутність людини. Поряд з тим її виявлення яскраво ілюструється у врегульованих нормах права відносинах, які розкривають палітру сфер взаємовпливів та взаємодії окремих індивідів у реалізації їх власних інтересів та здобутті відповідних благ, що виступили сутнісною характеристикою цих інтересів.

Правове поле дозволяє виділити правовідносини з жорстким нормативно-правовим регулюванням взаємостосунків учасників, а також дерегульовані правом суспільні відносини, в яких ті ж такі юридичні норми дозволяють учасникам правовідносин самостійно визначати порядок взаємостосунків у межах дозволеного. До таких питань належить задоволення інтересів суб'єктів, які знаходять свій вираз у цивільно-правовій сфері. Серед усієї когорти таких правовідносин особливої уваги заслуговують договірні правовідносини, ті, що законодавчими нормативно-правовими актами наділяють учасників правовідносин самостійністю, без втручання сторонніх, у тому числі й держави, у визначення взаємних прав та обов'язків учасників, визначення різноманітних умов, які впливають на виконання взятих сторонами зобов'язань. Учасники правовідносин, реалізуючи у практичній правовій дійсності свої інтереси, намагаються всіляко підтримати реалізацію власного інтересу, нехтуючи (або не звертаючи уваги) прагненнями іншої сторони реалізувати свій інтерес, задоволення якого потребує вступу суб'єкта у правовідносини. Отже, виникає конкуренція (а не протиріччя, оскільки у цьому разі можна було б спостерігати намагання абсолютизувати власний інтерес та звести нанівець можливість реалізації інтересу другої сторони) інтересів учасників правовідносин. Право

ж, як особливий, а разом з тим й універсальний регулятор суспільних відносин, який окрім визначення оптимального порядку взаємин учасників, встановлює рамки допустимого, виходячи за межі яких, суб'єкт наражається на можливість бути підданим юридичній відповідальності.

Право, як і будь-який інший продукт історичної людської діяльності, не є ідеальним, для нього властиві певні колізії та прогалини, суперечності тощо, але переважна більшість його норм є раціональними, покликаними до існування потребами суспільства. Ці потреби, як пряма причина, породжують певні наслідки, у ролі яких виступають юридичні норми, що покликані урегулювати типові, найбільш поширені у соціумі відносини. Існування широкого різноманіття відносин, урегульованих правом, лише вказує на їх значимість, а спосіб та метод регулювання цих відносин, очевидно, виражають необхідність дотримання певної форми для держави, для збереження правопорядку. Відтак, одні сфери суспільного життя потребують абсолютно можливого врегулювання за допомогою норм права, а інші – допускають певні «вольності» для учасників, що зумовлює можливість самостійного встановлення правил поведінки у межах тих, що окреслюють загальне коло найсуттєвіших проблем, з погляду дотримання загального правопорядку. Сфера дозволеної поведінки є найбільшою, з погляду на кількість учасників, які беруть участь у правовідносинах, а також можливості самостійного визначення взаємних прав та обов'язків, але боротьба інтересів призводить до того, що ця сфера дійсно має вигляд загально дозволеного для одних, а для інших – звужується до спеціально дозволеного, коли суб'єкт не в змозі самостійно вибудовувати правовідносини, а змушений підкорятися окремим учасникам таких відносин, тоді як позиція правового регулювання виражає рівність цих суб'єктів, а реальні умови життя знецінюють таку формальну рівність.

Найяскравіше такі факти можна прослідкувати у договірних відносинах, зокрема тих, де існує певна монополізація ринку, коли на ньому представлено лише 2, 3, 5 суб'єктів, які реалізують відповідну продукцію, надають певні послуги тощо, задовольняючи при цьому інтереси широкого кола споживачів.

Однією з таких сфер є телекомунікаційні технології, зокрема правовідносини з надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні питання розрахункових операцій були предметом дослідження фінансового, господарського, цивільного права, разом з тим поєднання здійснення розрахункових операцій з послугами рухомого (мобільного) зв'язку залишалися осторонь наукових досліджень у галузі права. В Україні чомусь дослідженню питань правового регулювання розрахунків за надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку не приділялося належної уваги.

Метою статті є дослідження правового регулювання порядку здійснення розрахунків між оператором та абонентом послуг рухомого (мобільного) зв'язку в Україні.

Основні результати дослідження. Ст. 509 Цивільного кодексу України зазначає (далі – ЦК України) [1], що зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони

(кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. З огляду на вищевикладене необхідно зауважити, що такий взаємозв'язок прав однієї сторони та обов'язків іншої сторони є результатом укладеної між ними угоди, яка передбачає необхідність вчинення певних дій однією стороною та можливість (у тому числі й як правову гарантію) вимоги вчинення певних дій іншою стороною. Зазвичай, цивільні правовідносини, пов'язані із наданням послуг окрім договірних норм, використовують норми позитивного права, у тому числі ті, що встановлюються нормативними актами однієї зі сторін.

П. 2.2. Основних вимог до договору про надання телекомунікаційних послуг, затверджених рішенням Національної комісії з питань регулювання зв'язку України від 26.03.2009 року № 1420 та зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 12 травня 2009 року за № 422/16438 [2] вказує на те, що забороняється включати до договору положення, що передбачають: стягнення зі споживача окремої плати за роботи і послуги, які не є самостійними і призначені для забезпечення належної якості телекомунікаційних послуг, ліквідації пошкоджень або аварій на телекомунікаційній мережі, що виникли не з вини споживача (абзац 2); стягнення зі споживача плати за отримання від оператора, провайдера рахунків за надані послуги та розшифровок нарахованої до оплати суми за той розрахунковий період, до якого споживач має претензії (абзац 4); тарифікацію таких технологічних операцій, пов'язаних з отриманням телекомунікаційних послуг, як набір номера, отримання сигналу контролю посилки виклику, тонового сигналу зайнятості, відбій з'єднання (абзац 7). Разом з тим фактичні обставини перебувають на значній відстані від вищевказаних вимог. Не хочеться зупинятися на конкретному операторові рухомого (мобільного) зв'язку, але кожному споживачеві таких послуг відомо, що всі випадки зниження тарифів на послуги рухомого (мобільного) зв'язку широко рекламуються на телебаченні, зовнішній рекламі, у спеціалізованих магазинах чи спеціалізованих відділах магазинів тощо. Разом з тим слід відзначити, що навіть така інформація далека від істинної. Наприклад, один із операторів рекламує, що абонентська плата за одиницю телекомунікаційної послуги певного виду (хвилину розмови на всі оператори мобільного зв'язку, а також стаціонарні телефони у межах України) становить 5 коп. Однак, чомусь замовчується та обставина, що з абонента щодня стягується фіксована абонентська плата за користування таким пакетом послуг (при цьому незалежно від того, чи здійснює абонент дзвінки, чи ні). Таким чином оператор використовує давно відомі методи подання інформації, пов'язаної із озвученням частини інформації, яка має викликати суспільний резонанс. У подальшому абонент, придбавши такий стартовий пакет фактично опиняється заручником оператора, адже абонентові не хочеться змінювати номерний ресурс (номер телефону абонента), змушений сплачувати встановлену ціну за телекомунікаційні послуги.

Наступне на що слід звернути увагу, це можливість доступу споживача послуг рухомого (мобільного) зв'язку до отримання інформації про стан роз-

рахунків з оператором за надані послуги. Безперечно, скориставшись доступною та безкоштовною послугою USSD-запиту (USSD (Unstructured Supplementary Service Data) – стандартний сервіс в мережах GSM, що дозволяє організувати інтерактивну взаємодію між абонентом мережі і сервісним додатком у режимі передачі коротких повідомлень [3]), абонент отримує відомості лише про залишок на його рахунку і жодних даних про сплату послуги. Сучасні термінали мобільного зв'язку (мобільні телефони) мають програмне забезпечення про обрахунок часу розмов та інших телекомунікаційних послуг, які надаються операторами рухомого (мобільного) зв'язку споживачам із розрахунку на одиницю послуги та у цілому за послуги. Однак, оператори не поспішають активувати такі послуги, оскільки розуміють, що така цифрова апаратура робить неможливим різноманітні маніпуляції із «заокругленнями», «нарахуваннями» вартості послуг, що, на думку представників оператора послуг рухомого (мобільного) зв'язку, поставить їх у «невигідне» становище, хоча у дійсності це забезпечить та гарантує рівність сторін під час оплати послуг, а також виступатиме незаперечним доказом можливих «помилко» сторін. Коли ж споживач виявляє надмірну зацікавленість у отриманні роздруківки телефонних дзвінків та оплати за спожиті послуги, оператор телекомунікаційних послуг відразу пропонує сплатити абонентові фіксовану ціну за таку послугу, що непередбачена договором та правилами надання послуг, загалом нормативно-правовими актами встановлена заборона на стягнення плати за такі послуги. А чому це робиться? Відповідь очевидна. Споживач, дізнавшись про необхідність додаткових необґрунтованих витрат, в умовах, коли останній і так зазнав фінансових збитків, відмовляється від отримання такої послуги. Останнім часом спостерігаємо істотні зміни у тарифікації послуг рухомого (мобільного) зв'язку у різних операторів. Однією з причин цього є звична конкуренція між операторами. Поряд з цим деякі оператори підіймають оплату послуг рухомого (мобільного) зв'язку, зокрема, деякі оператори у період з 1 червня по 1 липня поточного року підняли оплату послуг на понад як 240 %, коли до підняття вартості послуг останні становили 50 коп., то після такого здорожчання вартість хвилини розмови становить 1 грн. 20 коп., або вартість SMS-повідомлень до підняття ціни становила орієнтовно 35 коп. (залежно як заокруглював оператор послуги у тому числі різноманітні збори, зокрема до Пенсійного фонду), після підняття вартості послуги остання склала 64 коп., тобто майже на 183 %. Цікавою є поведінка оператора послуг рухомого (мобільного) зв'язку: жодної рекламної компанії на телебаченні, у магазинах, лише невеличке повідомлення у друкованому засобі масової інформації – газеті «Урядовий кур'єр», яке навіть не вирізняється шрифтом, що привертало б увагу читача (це при тому, що тираж даної газети трохи перевищує 54000 екземплярів, а користувачів послуг рухомого (мобільного) зв'язку понад 10 000 000 чоловік), а також коротеньке повідомлення у межах USSD-запиту, де вказувалося, що з 1 червня 2012 р. будуть змінені тарифи на послуги, але як змінені, споживач мав би здогадатися самостійно, у тому числі скориставшись платною послугою додзвону до представників оператора телекомунікаційних послуг. Знов-таки абонент аби дізнатися тарифи зобов'язаний сплатити кошти, що йде у розріз з рішенням

Національної комісії з питань регулювання зв'язку України від 26.03.2009 р. № 1420, положення якої є загальнообов'язковими.

Можна підсумувати, що оператор рухомого (мобільного) зв'язку, не дивлячись на загальноприйняті принципи договірної права, зокрема такого як рівність сторін, взаємність прав та обов'язків, визначаючи зміст правил надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку, оскільки назвати взаємостосунки між оператором та абонентом договірними можна лише виходячи із загальних засад договірної права, всіяко намагається закріпити зверхність своїх прав над правами споживача. Крім того, можна ствердно говорити, що операторові фактично це вдається.

Окремого дослідження потребує відкриття рахунків абонентів. Фактично це абонентський рахунок, що носить ознаки розрахункового рахунку.

Назвати такі кошти абонентською платою складно з огляду на те, що абонент, розміщуючи ці кошти, не сплачує ними за послуги, а лише створює об'єктивну умову доступу до отримання такої послуги. Такий абонентський рахунок відтворює платіжний баланс між сумою грошових надходжень від абонента та сумою здійснених ним платежів за спожиті послуги рухомого (мобільного) зв'язку. Дійсно, у подальшому оператор списує плату за надані/отримані телекомунікаційні послуги з абонентського рахунку. Крім того, абонент має практичну можливість здійснювати перекази коштів із свого рахунку на рахунок іншого абонента, або й узагалі зняти кошти з рахунку.

Висновком цього може бути те, що абонент вносить вклад, який не є абонентською платою за користування послугою (точніше сказати сума вкладу, яка вноситься на рахунок, як правило, значно більша за абонентську плату), отже кошти зберігаються на вказаному рахунку тривалий час і передбачаються як певні резервні монетарні ресурси. Отже, абонентський рахунок споживача послуг рухомого (мобільного) зв'язку фактично подібний до поточного розрахункового рахунку, відкритого у банківській установі, клієнту на договірній основі для зберігання коштів і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України [4].

Існують питання й щодо тарифікації таких технологічних операцій, пов'язаних з отриманням телекомунікаційних послуг, як набір номера, отримання сигналу контролю послілки виклику, тонового сигналу зайнятості, відбою з'єднання. Згідно положень вищезазначеного рішення Національної комісії з питань регулювання зв'язку України від 26.03.2009 року № 1420 забороняється включати до договору положення, які передбачають тарифікацію таких операцій. Однак, кожен із власного досвіду знає, що телефонуючи на стаціонарний телефон, оснащений апаратом для визначення номеру, відразу у слухавці лунає специфічний тоновий сигнал, а також відразу обраховується плата за з'єднання та плата за розмову, хоча насправді ніякої розмови немає. Отже, оператор безпідставно списує з рахунку абонента грошові кошти за послуги, яких не було. Інколи представники оператора рухомого (мобільного) зв'язку із вказаного питання зазначають, що абонент, якому телефонують мав можливість визначити номер додзвонювача. Але у такому разі споживачі послуг

рухомого (мобільного) зв'язку, які отримують телефонні дзвінки від інших абонентів телекомунікаційних послуг також мають можливість визначати номер абонента, який телефонує. Таким чином, має місце дискримінація у підходах до розмежування споживачів телекомунікаційних послуг та суб'єктів, які не користуються такими послугами.

Висновки. Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок про те, що чинне законодавство України у сфері надання такого виду телекомунікаційних послуг, як послуги рухомого (мобільного) зв'язку далеке від досконалого. Як наслідок, вважаємо за необхідне розроблення типового положення, яке б визначало загальні засади взаємостосунків між оператором та абонентом, норми якого виступали своєрідною державною гарантією захисту та охорони прав та інтересів абонентів рухомого (мобільного) зв'язку. На нашу думку, вкрай необхідним є законодавче визначення порядку зміни тарифікації послуг рухомого (мобільного) зв'язку. Не дивлячись на те, що такий договір віднесено до сфери впливу цивільного права, однак останній, відносячись до договорів публічних, повинен мати свою специфіку, однією з яких якраз і має стати нормативно-правове регулювання тарифної політики операторів, а також створення правових засобів ефективного захисту та охорони не лише прав та інтересів оператора рухомого (мобільного) зв'язку, а й споживача таких послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1329892382911932> – Дата доступу 27 червня 2012 року.
2. Про затвердження Основних вимог до договору про надання телекомунікаційних послуг: Рішення Національної комісії з питань регулювання зв'язку України від 26.03.2009 року № 1420, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 травня 2009 року за № 422/16438 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0422-09> – Дата доступу 3 липня 2012 року.
3. USSD. – Матеріал из Википедии – свободной энциклопедии – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://ru.wikipedia.org/wiki/USSD> – Дата доступу 3 липня 2012 року.
4. Поточний розрахунковий рахунок – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – http://pidruchniki.ws/15130616/pravo/osnovniy_rahunok_pidpriyemstva_rozrahunkoviy_rahunok – Дата доступу 5 липня 2012 року.

Самбор М.А. Фінансові питання розрахунків за надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку

У статті автором розглядаються питання здійснення розрахунків за надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку в Україні. За результатами пропонується прийняття нормативно-правового акту, який визначатиме порядок здійснення розрахунків між оператором та абонентом телекомунікаційних послуг.

Ключові слова: рухомий (мобільний) зв'язок, тарифікація, інформація про зміни тарифів на послуги.

Самбор М.А. Финансовые вопросы расчетов за предоставление услуг подвижной (мобильной) связи

В статье автором рассматриваются вопросы осуществления расчетов за предоставление услуг подвижной (мобильной) связи в Украине. По результатам предлагается принятие нормативно-правового акта, который будет определять порядок осуществления расчетов между оператором и абонентом телекоммуникационных услуг.

Ключевые слова: подвижная (мобильная) связь, тарификация, информация об изменениях тарифов на услуги.

Sambor M. Financial issues payments for mobile services (mobile) communication

In this article the author deals with the payment for services (mobile) communications in Ukraine. As a result of proposed adoption of a legal act, which will determine the order of payment between the operator and subscriber telecommunication services.

Keywords: movable (mobile) communications, billing, information on changes in tariffs.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2012.

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ОХОРОНИ ДИТИНСТВА (В КОНТЕКСТІ НЕЗАКОННОГО УСИНОВЛЕННЯ)

О.В. Тавлуй

*асистент кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

Постановка проблеми. Діти – головне надбання кожного народу, щасливе дитинство – запорука майбутнього нації. Попри це вони залишаються однією з найбільш незахищених верств населення.

Необхідність дослідження питань, пов'язаних із певними проблемами, які виникають під час влаштування дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на виховання сім'ї, зокрема порушеннями норм законодавства під час процесів усиновлення, опіки (піклування) і необхідністю державного захисту прав таких категорій дітей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми захисту прав дитини висвітлюються в працях С. Ахмедової, В. Вдовенко, В. Вітвицької, О.І. Белової, Ю. Пудовочкіна, М. Трофимова та інших вчених.

Мета статті полягає у вивченні основних механізмів державно – правової політики щодо захисту дитинства (в аспекті незаконного усиновлення) окремих нормативно – правових актів, а також недержавних механізмів охорони дитинства, котрі визначають основні засади захисту прав і законних інтересів дітей, зокрема і за допомогою кримінально – правових засобів.

Основні результати дослідження. Державна політика відіграє основну роль при захисті прав та інтересів дітей, адже саме держава в особі уповноважених органів має гарантувати захист сім'ї та неповнолітніх.

Ніколаєва Ю.В. визначає державну політику у сфері захисту прав та інтересів дітей як цілеспрямовану, систематичну, спеціально організовану діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, освітніх закладів, різноманітних інститутів громадянського суспільства, спрямовану на удосконалення механізмів реалізації прав неповнолітніх і забезпечення ефективного захисту їх прав та законних інтересів [1, с. 6-7].

Абрамов В.І. натомість звертає увагу на виокремлення такого юридичного феномену, як правова політика. Ця категорія визначається процесом формування політики шляхом використання системи правових засобів, а також її застосування в рамках існуючої системи права та правової держави.

Особливу увагу слід звернути на види правової політики залежно від окремих категорій громадян. Зокрема, правову політику у захисті прав дітей, як науково обгрунтовану, нормативно закріплену і поступово здійснювану діяльність державних та муніципальних органів влади по створенню ефективного механізму правового регулювання відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією і захистом прав дітей.

Тому, зважаючи на те, що «приоритеты правовой политики – это наиболее важные общечеловеческие ценности, защищаемые правом, на которые должна быть сориентирована деятельность государства в сфере правового регулирования» [2, с. 11], на сьогоднішній день одним із пріоритетів правової політики нашої держави повинен бути захист прав і свобод дітей.

Абрамов В.І. зазначає, що проблеми захисту прав та інтересів дітей мають вирішуватись на п'яти рівнях: законодавчому, програмному, організаційному, виконавчому та просвітницькому [3, с. 28-29].

Нашу увагу слід звернути насамперед на кримінально-правову політику в сфері охорони сім'ї та неповнолітніх, оскільки вона являється одним із основних напрямів державної політики.

К.К. Сперанський визначає кримінально-правову політику по відношенню до неповнолітніх як: «проводимую государством систему мер, предусмотренных уголовным законодательством, направленных на предупреждение преступлений несовершеннолетних и против них, а также на применение к таким лицам, совершившим преступления, мер уголовно – правового и воспитательного характера с целью их исправления и перевоспитания, а также предупреждения новых преступлений» [4, с. 12].

З точки зору О.О. Тер-Акопова, така політика здійснюється в «управленні в сфері захисту несовершеннолетних от наиболее тяжелых посягательств на их права и свободы, осуществляемом на основе уголовного закона» [5, с. 8].

У випадку вчинення подібних злочинів неповнолітньому завдається моральна, фізична, майнова шкода, ставляться під загрозу його інтереси, а держава в особі відповідних органів, зобов'язується притягнути винних до кримінальної відповідальності, а також забезпечити профілактику причин та умов подібного роду злочинних діянь. Кримінально-правова політика охорони прав та свобод неповнолітніх – це частина державної політики по відношенню до молоді (ювенальної політики).

Кримінально-правова охорона сім'ї та неповнолітніх від злочинних посягань є необхідною складовою частиною їх державного захисту. Забезпечення соціальної стабільності, зміцнення фізичного, психічного здоров'я нації, попередження соціальних конфліктів неможливе без зміцнення сімейних відносин. Їх важливість для суспільства обумовлена ще й тим, що саме сім'я виступає найбільш природним середовищем для фізичного, психоемоційного, духовного розвитку підростаючого покоління.

Тому всесторонній захист сімейних відносин, поліпшення умов розвитку дітей, виступає передумовою сприятливого соціально – економічного і демографічного майбутнього нашої держави та її розвитку [6, с. 1-2].

Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Кожна дитина має право на сімейне виховання та піклування, адже саме сімейне виховання є першоосновою всебічного розвитку особистості дитини.

Конституція України, як найвищий законодавчий акт у ст. 51 проголосила право на державну охорону дитинства. Стаття 52 Конституції України

закріпила основоположні права дитини: «діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей – сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність серед дітей». Будучи за Конституцією демократичною, правовою, соціальною державою Україна повинна орієнтуватися на інтереси дитини як найвищої цінності і майбутнього нації [7].

У зв'язку з тим, що сім'я є найголовнішим та найкращим осередком для благополучного розвитку дитини, Сімейний кодекс, як нормативно-правовий акт, який виступає регулятором сімейно-правових відносин містить норми, які закріплюють права, свободи дітей.

Усиновлення, як важливий інститут сімейно-правових відносин, закріплюється у гл. 18 Сімейного кодексу України. Дана глава встановлює поняття усиновлення; осіб, які можуть бути усиновленими та усиновлювачами; осіб, які не можуть бути усиновлювачами; осіб, які мають переважне право на усиновлення; заборону комерційної, посередницької діяльності щодо усиновлення дітей та ін. Разом з усиновленням Сімейний кодекс України закріплює також інші форми сімейного виховання, зокрема, опіку та піклування (гл. 19), патронат над дітьми (гл. 20), прийомна сім'я (гл. 20-1), дитячий будинок сімейного типу (гл. 20-2) [8].

Цивільний кодекс України закріплює у ст. 291 право кожного на сім'ю, яка відповідно до Загальної декларації прав людини, інших міжнародно-правових документів, названа первинним та основним осередком суспільства. Глава 6 Цивільного кодексу України містить положення щодо опіки та піклування, зокрема завдання цього правового інституту.

Відповідальність держави перед громадянами за свою діяльність (ст. 3 Конституції України) передбачає встановлення комплексної системи заходів, спрямованих на створення для дитини, яка позбавлена батьківського піклування, чи для особи, яка не володіє повною цивільною дієздатністю, умов спрямованих на захист їх прав і законних інтересів. Серед цих заходів особливу роль відводиться інституту опіки та піклування.

Жодна людина, яка потребує цього не може залишитись без належної опіки та піклування. Посиленням охорони інтересів такої категорії осіб є встановлення в окремих випадках (ст. 60 ЦК) опіки чи піклування за рішенням суду.

Цивільний кодекс України здійснює також захист майнових прав усиновлених. Зокрема, у ст. 1260 ЦК України йдеться мова про спадкування усиновленими та усиновлювачами [9, с. 250-252].

До основних національних нормативно-правових актів, що закріплюють принципи захисту прав і свобод дитини, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування належить Закон України «Про охорону дитинства».

Цей закон складається з восьми розділів та визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпе-

чення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

У ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» дається визначення таким поняттям, як дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї вона не набуває прав повнолітньої раніше; дитинство – період розвитку дитини до досягнення нею повноліття; охорона дитинства; дитина-сирота – дитина, в якій померли чи загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування; безпритульні діти; неповна сім'я; багатодітна сім'я; прийомна сім'я; дитячий будинок сімейного типу та ін. [10].

У законі визначаються основоположні права та свободи дитини; права, обов'язки та відповідальність батьків за виховання та розвиток дітей; звертається увага на те яким чином надається державна допомога сім'ям з дітьми. Вагомим здобутком цього Закону є включення до його змісту розділу, який присвячений проблемам утримання та виховання дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та безпритульних дітей.

Зокрема, зазначається, що усиновлення (удочеріння) – оформлена спеціальним юридичним актом (рішенням суду) передача на виховання в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки. Окрема увага приділяється соціальному захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [11, с. 6].

Указ Президента «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» визначає реалізацію державної політики щодо захисту прав дітей одним з основоположних напрямів діяльності органів виконавчої влади. Саме на виконання цього Указу розроблена загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006–2016 роки» [12].

Метою Національного плану дій є визначення шляхів урегулювання питань ефективного забезпечення та захисту прав дітей з урахуванням Цілей розвитку тисячоліття та стратегії Підсумкового документу спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної асамблеї ООН «Світ сприятливий для дітей».

Виконання Національного плану дій дало б можливість створити системному захисту та збереження здоров'я дітей, умови для повноцінного розвитку дітей – інвалідів та дітей з вадами фізичного розвитку, поліпшити оздоровлення та відпочинок дітей, забезпечити їх широке залучення до культури і спорту, активізувати процес формування у дітей здорового способу життя, сприяти активізації процесу усиновлення, забезпечити зміцнення матеріально-технічної бази закладів охорони здоров'я та культури, навчальних закладів, реформувати систему закладів для дітей – сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування, здійснювати захист дітей від жорстокого поводження, експлуатації тощо.

Ця система заходів є надзвичайно важливою для подальшого розвитку держави і нашої державності, адже наразі мільйони дітей змушені жити на вулиці, займатися бродяжництвом, проституцією, зростає злочинність серед неповнолітніх. Особливого захисту потребують неповнолітні, які залишились без батьківського піклування.

Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Декларації про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї і жінок» [13] визначає принципи державної політики і стосовно дитини у сім'ї, зокрема гарантування державного захисту дитинства та визнання пріоритетності інтересів дитини у суспільстві [14, с.52-53].

Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р. встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів, і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми [15].

Закон України «Про забезпечення організаційно – правових умов соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування» [16] від 13.01.1995 р. визначає правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і є складовою частиною законодавства про охорону дитинства. У ст. 1 Закону наводяться визначення дитини – сироти (дитина в якій померли батьки) та дітей, позбавлених батьківського піклування, зазначається, що усиновлення – це прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина, що здійснюється на підставі рішення суду, яке провадиться в її інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

Основними засадами державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування виступають: повне державне забезпечення цих категорій дітей, забезпечується їх соціальний супровід, а також соціальна і психологічна адаптація, забезпечення необхідним устаткуванням, матеріально – технічними ресурсами, транспортними засобами навчально-виховні заклади для цих дітей.

Так, зокрема Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли 18 річного віку [17].

Українська держава проголосивши пріоритетність форм сімейного виховання, визнаючи результативність проведених експериментів, в особі Кабінету Міністрів України затвердила Положення про прийомну сім'ю від 26.04.2002 р. Метою утворення сім'ї виступає забезпечення належних умов для зростання в сімейному оточенні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом влаштування їх у сім'ї на виховання та спільне проживання [18]. З цією ж метою було затверджено Положення про дитячий будинок сімейного типу від 26.04.2002 р. [19].

Ці положення регламентують їх порядок утворення, порядок влаштування дітей, права та обов'язки прийомних батьків та батьків-вихователів, матеріальне забезпечення цих установ.

Основоположним нормативно-правовим актом у процесі здійснення усиновлення виступає Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагля-

ду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 08.10.2008 р. Усиновлення виступає пріоритетною формою влаштування дітей–сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Окремо визначаються права та обов'язки кандидатів в усиновлювачі та усиновлювачів, а також здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей [20].

Зважаючи на те, що завданням законодавства про охорону дитинства є розширення соціально – правових гарантій дітей, забезпечення належного фізичного, інтелектуального, культурного розвитку, створення соціально – економічних і правових інститутів, діяльність яких направлена на захист прав та інтересів неповнолітніх, а особливо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Кабінет Міністрів України постановою від 17 жовтня 2007 року затвердив Державну цільову соціальну програму реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [21].

Відповідно до реформи передбачається у період до 2017 р. здійснити реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (далі – заклади) в інтересах кожної дитини; забезпечити пріоритетність влаштування дитини в сім'ю громадян; влаштувати дитину перших років життя до закладу, якщо з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання в сім'ю громадян; здійснювати переміщення дітей із закладу в заклад лише у тому разі, коли не існує можливостей для поліпшення їх стану в інший спосіб; забезпечити дотримання принципу родинного походження при влаштуванні дітей в сім'ї громадян і до закладів.

Слід відзначити ще одну групу нормативно–правових актів, спрямованих на врегулювання відносин, пов'язаних із усиновлення дітей, громадян України, іноземцями та громадянами України, які проживають за кордоном:

- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про Порядок та умови прийому громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні, для подання ними справ» [22] від 17.11.2011 р. Цим Положенням визначаються порядок та умови прийому громадян України, які проживають за межами України та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні, для подання ними справ.

- Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження переліку захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, а також до досягнення дитиною п'яти років» від 27.12.2011 р. [23].

- Наказ Міністерства закордонних справ України «Про затвердження правил ведення закордонними дипломатичними установами України консульського обліку громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебувають за кордоном, та дітей – громадян України, усиновлених іноземцями або громадянами України, які постійно проживають за кордоном» [24] від 17.11.2011 р.

Таким чином, уся сукупність нормативно-правових актів, які є складовою державної політики в сфері охорони дитинства, визначає основні її засади та принципи функціонування.

Кримінально-правова політика є складовим елементом державної політики і спрямована на протидію злочинності та захист найбільш важливих суспільних інтересів, зокрема і в сфері охорони сімейних відносин, у тому числі інституту усиновлення, опіки та піклування, прав та законних інтересів дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що підтверджується криміналізацією незаконних дій щодо усиновлення і наявністю статті 169 Кримінального кодексу України [25], яка і передбачає кримінальну відповідальність за даний злочин.

Наразі держава, здійснюючи захист прав і свобод учасників процесу усиновлення, встановлення опіки, піклування, передачі дитини на виховання у сім'ю громадян України, створила державний механізм регулювання цієї сфери суспільних відносин, дозволивши при цьому представництво інтересів, наприклад кандидатів в усиновлювачі, але аж ніяк не посередництво, наприклад, за допомогою організацій у сфері усиновлення.

Але ж поряд з державною політикою у сфері охорони прав і свобод неповнолітніх, нам слід звернути увагу на недержавні механізми охорони та захисту материнства та дитинства. Однією із суттєвих ознак високого рівня демократичного розвитку держави виступає контроль її громадян за структурами публічної влади. Такий контроль здійснюється шляхом функціонування громадянського суспільства, яке представлене у сфері публічних інтересів різноманітними групами, громадськими організаціями та рухами.

Значна кількість громадських організацій, здійснюють захист та охорону материнства та дитинства у кожному конкретному випадку, і найчастіше уже за наявності порушень їх прав. Але у суспільстві все частіше визріває розуміння того, що більш ефективно безпосередньо впливати на причини, які породжують негативні наслідки у сфері охорони прав, свобод, законних інтересів неповнолітніх.

Діяльність громадських організацій у сфері захисту дитинства різноманітна: влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, їх психологічна та матеріальна підтримка, проведення виховної роботи з «важкими» підлітками, надання допомоги самотнім матерям та вагітним жінкам тощо.

Громадські організації намагаються реалізовувати свої програмні цілі не тільки шляхом надання адресної підтримки та допомоги, яка безсумнівно також є дуже необхідною, а й шляхом відстоювання найбільш прогресивних та ефективних форм і методів державного управління у цій сфері.

Наразі помітні позитивні тенденції у популяризації усиновлення серед громадян України, зокрема за допомогою програм телебачення, ЗМІ, Інтернету та інших медіа ресурсів. У цьому процесі відбувається взаємодія між уповноваженими органами державної влади та громадськими організаціями як всеукраїнськими, так і на регіональному рівні. Проте, слід звернути увагу на те, що діяльність окремих громадських організацій викликає питання, пов'язане з

тим, що інформація про дітей є доступною на їх інтернет ресурсах, зокрема фотографії дітей, їх вік, стать, що не суперечить чинному законодавству у зв'язку з прийняттям у 2010 р. змін до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, відповідно з якими можливе розповсюдження інформації про дітей, які можуть бути усиновлені (лише стосовно віку, статі, фотографії), але громадянин України (який можливо і не може бути кандидатом в усиновлювачі), який побачив цих дітей може подзвонити на гарячу телефонну лінію і йому надать більш детальнішу інформацію про дитину (зокрема про дитячий будинок де перебуває дитина), що суперечить нині діючому законодавству, та не виключає торгівлю інформацією з приводу дітей, які можуть бути усиновлені і відповідно «винагородження» такої допомоги.

Висновок. Отже, слід зауважити, що вивчення механізмів державно – правової політики в сфері охорони дитинства, окремих нормативно – правових актів, які виступають регулятором суспільних відносин у сфері усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; встановлення опіки чи піклування над ними, передачі їх на виховання у сім'ю громадян України визначає те, що в Україні саме державницька політика формує основні засади захисту прав і законних інтересів дітей.

Разом з тим слід звернути увагу на посилення ролі недержавних механізмів охорони дитинства, та їх взаємодію з уповноваженими органами державної влади, оскільки лише спільна координація зусиль уповноважених органів державної влади, громадських інституцій, організацій, фондів в єдиний соціальний правовий простір дасть найбільш ефективні результати в охороні дитинства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Іванова Ю.* О государственной политике в сфере защиты прав и законных интересов несовершеннолетних / О.Ю. Иванова // Адвокат . – 2009 . – № 6. – С. 6-7.
2. *Коробова П.А.* Приоритеты правовой политики/ П.А. Коробова // Российская правовая политика: курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М. : Норма, 2003. – 528 с.
3. *Абрамов В.И.* Правовая политика современной России в сфере прав ребенка / Абрамов В.И. // Современное право. – 2004. – № 11. – С. 28-29.
4. *Сперанский К.К.* Уголовно–правовая борьба с преступлениями несовершеннолетних и против несовершеннолетних / К.К. Сперанский. – Ростов-на-Дону. – 1991. – 178 с.
5. *Тер–Акопов А.А.* Уголовная политика Российского государства: Учебное пособие / А.А. Тер – Акопов. – М., 1999. – 58 с.
6. *Белова О.І.* Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дисс. ... канд. юрид наук / О.І. Белова. – Х., 2006. – 184 с.
7. Конституція України: офіц. текст: (прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. станом на 04 лютого 2011 р.). – К. : Мін-во юстиції України, 2006. – 124 с.
8. Сімейний кодекс України: офіц. текст: за станом на 08 березня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.

9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. – Вид. 2, змінене і доп./ За ред. В.М. Коссака. – К. : Істина, 2008. – 992 с.

10. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.

11. *Мироненко В.* Забезпечення дотримання прав дітей в Україні нормами національного законодавства/ В. Мироненко// Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 8 – С. 6.

12. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей: Указ Президента України від 11 липня 2007 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.

13. Про затвердження Декларації про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї і жінок: Постанова Верховної Ради України від 05 березня 1999 року// Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 17. – Ст. 129.

14. *Строган Ю.А.* Права і свободи дитини у сучасній правовій державі: порівняльний аналіз національних і міжнародно-правових актів / Ю.А. Строган// Держава і право: Юридичні і політичні науки. – 2008. – Вип. 40. – С. 52–53.

15. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 5. – Ст. 21.

16. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6.– Ст. 147.

17. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст.35.

18. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 565 // Офіційний вісник України. – 2002.– № 7. – Ст. 926.

19. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 564 // Офіційний вісник України. – 2002.– № 18. – Ст. 12.

20. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 08 жовтня 2008 року за № 905 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 79. – Ст. 126.

21. Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 року за № 1242 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 80. – Ст. 101.

22. Про Порядок та умови прийому громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні, для подання ними справ: Наказ Міністерства соціальної політики України від 17 листопада 2011 року № 445// Офіційний вісник України. – 2011. – № 97. – Ст. 183.

23. Про затвердження переліку захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, а також до досягнення дитиною п'яти років: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 27 грудня 2011 року № 973 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 19. – Ст. 89.

24. Про затвердження правил ведення закордонними дипломатичними установами України консульського обліку громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебувають за кордоном, та дітей – громадян України, усиновлених іноземцями або громадянами України, які постійно проживають за кордоном: Наказ Міністерства закордонних справ України від 17 листопада 2011 року № 337 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 99. – Ст. 251.

25. Кримінальний кодекс України. – Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

Тавлуй О.В. Державно-правова політика в сфері охорони дитинства (в контексті незаконного усиновлення)

Стаття присвячена вивченню механізмів здійснення державно – правового регулювання у сфері усиновлення (в аспекті незаконного усиновлення). Автор, зокрема, звертає увагу на кримінально – правову політику держави щодо захисту прав і законних інтересів дітей, які потребують допомоги з боку державних інститутів влади, вивчає комплекс нормативно – правових актів, які регулюють суспільні відносини у даній сфері. У статті звертається увагу, в тому числі і на недержавні механізми охорони та захисту дитинства.

Ключові слова: державно-правова політика, кримінально-правова політика, дитинство, усиновлення, опіка, піклування, незаконне усиновлення.

Тавлуй Е.В. Государственно-правовая политика в сфере охраны детства (в контексте незаконного усыновления)

Статья посвящена изучению механизмов государственно – правового регулирования в сфере усыновления (в аспекте незаконного усыновления). Автор, непосредственно, обращает внимание на уголовно – правовую политику государства относительно защиты прав и законных интересов детей, которым необходима помощь со стороны государственных институтов власти, изучает комплекс нормативно – правовых актов, которые регулируют общественные отношения в данной сфере. В статье обращается внимание, в том числе и на негосударственные механизмы охраны и защиты прав и свобод детей.

Ключевые слова: государственно-правовая политика, уголовно-правовая политика, усыновление, опека, попечительство, незаконное усыновление.

Tavluy O.V. State – legal politicians in the sphere of guard of childhood (in the context of illegal adoption)

The article is devoted to the study of mechanisms of realization state – legal adjusting in the field of adoption (in the aspect of illegal adoption). In particular, an author pays attention on criminally – legal policy of the state in relation to defence of rights and legal interests of children, which need help from the side of state institutes of power, studies a complex normatively – legal acts which regulate public relations in this sphere. In the article applies attention on the non-state mechanisms of guard and defence of childhood.

Keywords: state is a legal policy, criminally is a legal policy, childhood, adoption, guardianship, anxiety, illegal adoption.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2012.

КОЛЕКТИВНІ СУБ'ЄКТИ – НЕЮРИДИЧНІ ОСОБИ: ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ЦЬОГО ТЕРМІНУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

Н.В. Дараганова

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Економічні, політичні, соціальні перетворення, що відбуваються в Україні, перехід країни до ринкової економіки призвели до радикальних перетворень в правовій сфері, серйозного переосмислення та дієвого оновлення всіх галузей права.

У цьому контексті особливої актуальності набувають дослідження у сфері адміністративного права, оскільки дійсно немає такої галузі державного чи громадського життя, яке б не регулювалося адміністративним правом, його норми регулюють діяльність структур виконавчої влади, місцевого самоврядування, державних і недержавних підприємств, установ, організацій, їх вплив постійно відчувають на собі конкретні люди [1, с. 33]. Нині ж, у зв'язку з проведенням в Україні адміністративної реформи, метою якої є радикальне поліпшення стану організації виконавчої влади та трансформування її в один з визначальних критеріїв прискорення економічних, соціальних та державно-політичних перетворень у суспільстві, вагому роль набувають дослідження у сфері адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративного права та пов'язана з цим проблема класифікації суб'єктів адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з розглядом правового статусу, класифікації суб'єктів права завжди перебували й продовжують перебувати у центрі уваги теоретиків права, зокрема: С.С. Алексєєва, С.І. Архипова, М.В. Вітрука, О.Ф. Скакун, М.В. Цвіка та ін.

Розгляд же питань правового статусу суб'єктів адміністративного права, питань, пов'язаних з класифікацією цих суб'єктів та установленням спільних для певної групи осіб основних рис, останнім часом відбувався в основному або в межах окремої категорії суб'єктів – наприклад, у праці В. М. Бевзенко, установлені критерії класифікації учасників адміністративного процесу та охарактеризовані їх види [2], або ж на рівні навчальної літератури – у роботах Д.М. Бахраха, А.С. Васильєва, С.Т. Гончарука, В.К. Колпакова, О. В. Кузьменко, С.Г. Стеценка та ін. (крім монографії М.В. Костіва «Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб: теоретичні та практичні аспекти», виданої у 2006 р. [3]).

Метою статті є спроба привернути увагу наукової громадськості до проблем класифікації суб'єктів адміністративного права, а також розглянути питання щодо можливого застосування нового терміну – «колективні суб'єкти – неюридичні особи» для визначення одного зі складових елементів такого поняття як «суб'єкт адміністративного права».

Основні результати дослідження. Насамперед зауважимо, що слово «суб'єкт» прийшло до нас із латинської мови «subjectum» та, в контексті права, означає особу або організацію як носія певних прав та обов'язків [4, с. 1211], тоді як під класифікацією (від лат. classis – розряд і facio – роблю) розуміють систему розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [4, с. 432].

Традиційно суб'єктом адміністративного права визнається фізична або юридична особа (організація), яка, відповідно до встановлених адміністративним законодавством норм, бере участь у здійсненні державного управління, реалізації функцій виконавчої влади. Суб'єкт адміністративного права – це та сторона публічної управлінської діяльності, учасник управлінських відносин, що наділена законодавством правами, обов'язками, повноваженнями, компетенцією, відповідальністю та здатністю вступати в адміністративно-правові відносини.

При цьому на сьогодні, як відзначає М.В. Костів, в юридичній літературі нема чіткої диференціації між поняттями «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин». Існують точки зору щодо ототожнення поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин». Проте переважаючою є точка зору, згідно з якою поняття «суб'єкт правовідносин» є більш вузьким, ніж поняття «суб'єкт права», оскільки носій прав і обов'язків може і не бути учасником конкретних, реальних правовідносин [3, с. 26–27].

Справді, поняття «суб'єкт адміністративного права» слід відокремлювати від поняття «суб'єкт адміністративних правовідносин». Суб'єкт адміністративних правовідносин завжди є фактичним учасником правових відносин, він обов'язково бере реальну участь в них, на відміну від суб'єкта адміністративного права, який є лише можливим, потенційним претендентом на цю участь. І для того, щоб визнаватись таким претендентом, відповідна особа має бути потенційно здатною стати носієм суб'єктивних прав і обов'язків, причому умовами вступу в такі правовідносин є: і наявність загальної норми, що передбачає джерела виникнення прав та обов'язків учасників адміністративних відносин, і наявність правосуб'єктності учасників адміністративних відносин, і наявність юридичних фактів як підстави виникнення, зміни або припинення врегульованих нормами адміністративного права правовідносин.

Таким чином, суб'єкт адміністративного права – це носій/власник суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які передбачені адміністративно-правовими нормами. Він має лише потенційну здатність вступати у правовідносини, врегульовані нормами адміністративного права. Всі суб'єкти адміністративного права – це особи, які набули властивостей такого суб'єкта в силу того, що їх поведінка підпадає під дію норм адміністративного права та установлена цими нормами. Що ж до певного конкретного випадку, то суб'єкт

адміністративного права може і не бути учасником адміністративних правовідносин і, відповідно, не бути суб'єктом адміністративних правовідносин.

Належність суб'єкта до тієї або іншої групи суб'єктів дозволяє вирізнити одного суб'єкта адміністративного права з-поміж інших суб'єктів цієї галузі права, а також і визначити, по-перше, спільні для всіх суб'єктів адміністративного права риси, та, по-друге, особливі та характерні лише для цього суб'єкта адміністративного права риси. Отже, класифікація суб'єктів адміністративного права допомагає виокремити та визначити особливий, стосовно інших суб'єктів адміністративного права, адміністративно-правовий статус цих суб'єктів.

При розгляді питання щодо класифікації суб'єктів адміністративного права слід враховувати, що нині адміністративне право наділяє правосуб'єктністю достатньо велике коло учасників суспільних відносин. Ця особливість обумовлена різноманітністю управлінських зв'язків, а також політикою держави, спрямованою на легалізацію, надання права участі у суспільних відносинах різноманітним об'єднанням індивідів. Отже, цілком справедливою є думка Д.М. Бахраха про те, що система суб'єктів адміністративного права складніша системи суб'єктів будь-якої іншої правової галузі [5].

На сьогодні у царині адміністративного права існує велике різноманіття підходів до вибору критеріїв поділу суб'єктів адміністративного права, що обумовлює й різні варіанти класифікацій цих осіб.

Так, В.К. Колпаков, як найбільш поширеним, визначив наступний поділ основних видів суб'єктів адміністративного права: 1) фізичні особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства; 2) юридичні особи – органи виконавчої влади, будь-які інші державні органи, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, підприємства, установи, організації (в особі їхніх керівників, які очолюють управління цих підприємств, установ, організацій); 3) колективні суб'єкти (утворення), які не мають ознак юридичної особи, але тією чи іншою мірою наділені нормами адміністративного права певними правами та обов'язками: структурні підрозділи державних і недержавних органів, підприємств, установ, організацій, деякі інші громадські утворення [6, с. 191].

На думку М.В. Костіва, суб'єктами адміністративного права є: органи державної виконавчої влади, а також внутрішні частини їх апарату, органи громадських організацій, діяльність яких регулюється правом, адміністрація підприємств, установ, організацій, виконавчо-розпорядчі структури органів місцевого самоврядування, громадяни, особи без громадянства, іноземні громадяни. Так само суб'єктами адміністративного права М.В. Костів визнає і структурні частини підприємств, установ, організацій, такі як, наприклад, цех, відділ тощо [3, с. 31].

Та найбільшого розповсюдження нині набула класифікація, за якою всі суб'єкти адміністративного права, залежно від організаційних особливостей та соціальних ознак [7, с. 71], поділяються на дві основні групи – індивідуальні суб'єкти та колективні суб'єкти (в аналогічному значенні застосовується й поділ на фізичних та юридичних осіб [8, с. 37–38]), з наступною диференціацією цих двох груп на різні підгрупи (А.С. Васильєв, С.Т. Гончарук, С.Г. Стеценко, В.К. Шкарупа, М.В. Коваль, Ю.М. Козлов, О.П. Савчук та ін.).

На наш погляд, питання класифікації суб'єктів адміністративного права доречно розглянути на прикладі такого суб'єкта адміністративного права як екіпаж повітряного судна України, враховуючи те, що масовий попит на перевезення цивільною авіацією свідчить про динаміку його зростання (за 2005 р. в Україні було перевезено авіаційним транспортом 3,8 млн. пасажирів, за 2006 р. – 4,3 млн., за 2007 р. – 4,9 млн., за 2008 р. – 6,2 млн. [9], а за попередніми розрахунками лише через міжнародний аеропорт «Бориспіль» у 2015 р. буде перевезено 13,1 млн., у 2020 р. – 18,4 млн. пасажирів) [10], а також і те, що від дій екіпажу повітряного судна безпосередньо залежить здатність забезпечити безпеку польоту та не допустити виникнення авіаційних подій, запобігти впливу негативних факторів унаслідок помилок інших авіаційних фахівців, які брали участь у конструюванні, виготовленні повітряних суден, обслуговуванні польотів тощо.

Насамперед розглянемо варіант щодо можливості віднесення екіпажу повітряного судна України до індивідуальних суб'єктів адміністративного права (або фізичних осіб).

Аналіз поняття екіпаж повітряного судна України [11, с. 131-138; 12, с. 14-20] засвідчив, що, коли мова йде про цього суб'єкта адміністративного права, ми характеризуємо не окремих громадян – фізичних осіб, не індивідуальних суб'єктів адміністративного права, а розуміємо під цим терміном групу осіб – команду/колектив, об'єднаних спільною працею та які мають спільні, колективні права, обов'язки, а, іноді, й відповідальність. Зазначимо, що саме слово «колектив» означає сукупність людей, об'єднаних спільною діяльністю, спільними інтересами; групу людей, зв'язаних спільною працею в одній організації, установі, організації, на підприємстві [4, с. 440]. Більше того, навіть на зорі розвитку авіації, у Повітряному кодексі СРСР від 1932 р. вже було визначено, що екіпаж цивільного повітряного судна складається з команди та команди [13].

При цьому нині у науковій літературі іноді зустрічається застосування терміну «колектив» і в контексті розгляду питання щодо індивідуальних суб'єктів адміністративного права. Так, А.С. Васильєв, характеризуючи спеціальні адміністративно-правові статуси індивідуальних суб'єктів адміністративного права, виділив статус «членів адміністративних колективів». На думку цього науковця, адміністративні колективи – це об'єднані яким-небудь інтересом або метою функціонально диференційовані спільноти людей, діючих як єдине ціле у силу встановленого адміністративним законодавством порядку взаємовідносин членів колективу з його адміністрацією (органом управління) на основі внутрішньо узгодженого розподілення між ними прав, обов'язків та відповідальності. Однак, як далі наголошує А.С. Васильєв, у будь-якому випадку специфіка прав та обов'язків членів адміністративних колективів характеризується саме в особливостях приватних, а не службових прав та обов'язків, які є конкретизацією компетенції колективного суб'єкта адміністративного права [7, с. 122–123].

На відміну від членів адміністративних колективів, права та обов'язки яких характеризується в особливостях приватних, а не службових прав та

обов'язків, на членів екіпажу повітряного судна України як команди, у встановленому порядку покладено виконання саме службових обов'язків з керування і/або з обслуговування повітряного судна протягом польотного часу. І права та обов'язки членів екіпажу повітряного судна України як команди є лише службові, а не приватні. Отже, члени екіпажу повітряного судна України не підпадають під таку категорію як «члени адміністративних колективів». Відповідно, члени екіпажу повітряного судна України не належать до кола індивідуальних суб'єктів адміністративного права.

Не належать члени екіпажу повітряного судна України і до такої категорії суб'єктів адміністративного права як юридичні особи (як синонімічний застосовують і термін «колективний суб'єкт адміністративного права»).

Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді (ст. 80 Цивільного кодексу України). Вчені виділяють наступні ознаки юридичної особи, що є невід'ємними і сукупними її властивостями: організаційна єдність, яка характеризується наявністю стійких взаємозв'язків між членами (учасниками, акціонерами) юридичної особи, внутрішньою структурою і функціональною диференціацією; реєстрація (тільки з моменту державної реєстрації організація набуває статусу юридичної особи); наділення цивільною правоздатністю і дієздатністю; наявність можливості виступати позивачем і відповідачем у суді; принцип самостійної цивільно-правової відповідальності; участь у цивільному обігу від власного імені тощо [14, с. 167-168]. Однозначно можна стверджувати, що екіпажу повітряного судна України більшість з цих ознак, крім організаційної єдності, непритаманна.

Отже, на прикладі екіпажу повітряного судна ми дійшли висновку, що зазначена категорія осіб не підпадає під усталений вид класифікації на дві основні категорії – індивідуальні та колективні суб'єкти адміністративного права (або фізичні та юридичні особи) і для такої категорії суб'єктів, яка є колективом, має спільні права та обов'язки, але не належить до юридичних осіб, зазначена класифікація не підходить.

Аналіз наукової, навчальної літератури підтверджує, що деякі з учених (наприклад, Д.М. Бахрах, В.К. Колпаков, М.В. Костів) виділяють структурні підрозділи організацій, підприємств, установ, державних і громадських органів як окремих суб'єктів адміністративного права.

Так, як було зазначено вище, В.К. Колпаков визначив наступний поділ основних видів суб'єктів адміністративного права на такі категорії як: фізичні особи; юридичні особи; колективні суб'єкти (утворення), які не мають ознак юридичної особи, але тією чи іншою мірою наділені нормами адміністративного права певними правами та обов'язками [6, с. 191].

Д.М. Бахрах, залежно від ступеню організаційної самостійності, цілей, обов'язків, правового статусу у великій та складній системі колективних суб'єктів адміністративного права виділяє таких суб'єктів як структурні підрозділи організацій та їх трудові колективи [5]. З цією ж позицією погоджується і М.В. Костів, який визначає, що структурні підрозділи мають своє

найменування, компетенцію, керівництво, є суб'єктами багатьох обов'язків (загальних і спеціальних), можуть вносити пропозиції від власного імені [3, с. 84-86].

Досліджуючи питання віднесення структурних підрозділів до категорії колективних суб'єктів адміністративного права, слід враховувати і те, що на сьогодні в Україні у науковому середовищі серед вчених-адміністративістів достатньо поширеною, вважаємо, є точка зору про те, що між колективними суб'єктами та юридичними особами – суб'єктами адміністративного права, можна ставити знак рівності. Навіть М.В. Костів, хоча і наголошує про окремий статус структурних підрозділів, все-таки досліджує зазначених суб'єктів у контексті розгляду питання щодо особливостей реалізації адміністративної правосуб'єктності окремих видів юридичних осіб [3, с. 89-90]. Це, у свою чергу, дозволяє зробити висновок про те, що зазначені структурні підрозділи віднесені цим науковцем до такої групи суб'єктів як юридичні особи, що, вважаємо, на сьогодні є досить спірним питанням.

Висновки. Враховуючи викладене вище, вважаємо, що на сьогодні доцільно класифікувати всіх суб'єктів адміністративного права на три категорії осіб.

До першої належать індивідуальні суб'єкти адміністративного права (громадяни України, іноземці, особи без громадянства), до другої – колективні суб'єкти адміністративного права (об'єднання громадян як державного, так і недержавного характеру: органи виконавчої влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, підприємства, установи, організації), а до третьої – такі категорії суб'єктів як, наприклад, екіпаж повітряного судна та й інші колективи, структурні підрозділи юридичних осіб, які мають, і це підкреслюємо, спільні адміністративні права та обов'язки і не є юридичними особами і не належать до колективних суб'єктів адміністративного права. Для визначення цієї, третьої категорії суб'єктів адміністративного права, вважаємо, можна застосувати такий термін як «колективні суб'єкти – неюридичні особи».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Колтаков В.К.* Адміністративне право України: Підручник / В.К. Колтаков, О. В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
2. *Бевзенко В.М.* Суб'єкти владних повноважень в адміністративному судочинстві України: Автореф. дис. ... д. ю. н.: за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / В.М. Бевзенко; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 35 с.
3. *Костів М.В.* Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб : теоретичні та практичні аспекти: Монографія / М.В. Костів. – Л. : ПП Лукашук В.С., 2006. – 152 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
5. *Бахрах Д.Н.* Административное право России: Учебник для вузов [Електронний ресурс] / Д.Н. Бахрах. – Режим доступу: http://mnogoknig.com.ua/view_book.php?id=147.

6. Адміністративне право України: академічний курс: Підручник: У 2-х т. : Т. 1 (Загальна частина) / [ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова)]. – К. : «Юридична думка», 2004. – 584 с.

7. *Васильев А.С.* Административное право Украины (общая часть) : Учебное пособие / А.С. Васильев. – Х. : Одиссей, 2003. – 288 с.

8. *Гончарук С.Т.* Основи адміністративного права України: Навчальний посібник / С.Т. Гончарук. – К. : Аванпост-прим, 2004. – 200 с.

9. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://ukrstat.org/uk>.

10. Концепція Державної програми розвитку міжнародного аеропорту «Бориспіль» на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 січня 2007 р. № 5-р [Електронний ресурс] / КМУ. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

11. *Дараганова Н.В.* Правові ознаки поняття «екіпаж повітряного судна» / Н.В. Дараганова // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 5. – С. 131–138.

12. *Дараганова Н.В.* Правове регулювання діяльності екіпажу повітряного судна України: Навчальний посібник / Н.В. Дараганова. – К. : Вид-во НАУ «НАУ-друк», 2009. – 96 с.

13. Воздушный кодекс СССР [от 27 апреля 1932 г.] / Центральный исполнительский комитет и Совет народных комиссаров (СНК) СССР. – Офиц. изд. – М. : Собр. законов и распоряжений СССР : [изд. Управления делами СНК СССР и СТО], 1932 [14 мая]. – № 32. – Ст. 194.

14. *Кучеренко І.М.* Юридичні особи / І.М. Кучеренко // Цивільне право України: академічний курс: Підручник: У 2-х т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003 – Т. 1. – С. 167–168.

Дараганова Н.В. Колективні суб'єкти – неюридичні особи: доцільність застосування цього терміну в адміністративному праві

Автор розглянула питання класифікації суб'єктів адміністративного права, запропонувала та обґрунтувала доцільність застосування нового терміну «колективні суб'єкти – неюридичні особи».

Ключові слова: адміністративне право, суб'єкт адміністративного права.

Дараганова Н.В. Коллективные субъекты – неюридические лица: целесообразность применения этого термина в административном праве

Автор рассмотрела вопросы классификации субъектов административного права, предложила и обосновала целесообразность применения нового термина «коллективные субъекты – неюридические лица».

Ключевые слова: административное право, субъект административного права.

Daraganova N.V. Collective subjects – not juridical persons: expediency to input this term in administrative law

The author investigated questions of classification the subjects of administrative law, entered and set expediency the new term «collective subjects – not juridical persons».

Key words: administrative law, subjects of administrative law.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2012.

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 384 КК УКРАЇНИ

О.І. Габро

*викладач кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність передбачених законом ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, яке посягає на об'єкти кримінально правової охорони, а також об'єктивні умови, пов'язані з цим посяганням. Зовнішні риси (ознаки) злочинного діяння знаходять своє відображення в законі. З усіх структурних частин складу злочину найбільше інформації, необхідної для кваліфікації діяння як злочину, містить об'єктивна сторона. Чіткий опис ознак об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину є важливою передумовою дотримання законності в правозастосовній діяльності правоохоронних органів, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності завжди пов'язане з встановленням у її поведінці конкретного суспільно небезпечного діяння, про яке йдеться в законі (ст. 384 КК).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблеми кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве показання присвячували свої роботи Ю.В. Александров, А.В. Галахова, М.І. Бажанов, А.М. Бойко, Д.І. Крупко, В.О. Навроцький, А.В. Наумов, В.Я. Тацій, В.С. Фельдблум, Є.В. Фесенко та ін. Утім, більшість наукових праць з аналізованої тематики ґрунтуються на застарілій нормативній базі, використанні вузького підходу – лише з окремих аспектів цієї проблеми, без врахування сучасного праворозуміння окреслених асоціальних явищ.

Мета статті. Зовнішня сторона злочину, передбаченого ст. 384 КК, як свідчить вивчення юридичної літератури до цього часу не знайшла свого достатнього дослідження, вона надто складна, має багатоаспектний характер та істотні дискусійні в юридичному плані моменти, які так чи інакше впливають на практику застосування норм і законотворчу діяльність та теорію кримінального права. Отже, завдання нашого дослідження полягає в тому, щоб: а) врахувати позитивні моменти, які стосуються розкриття ознак об'єктивної сторони досліджуваного нами складу злочину, послідовно їх визначити; б) користуючись загальними поняттями об'єктивної сторони складу злочину, вказати сукупність передбачених ст. 384 КК ознак, що характеризують зовнішні прояви досліджуваного суспільно небезпечного діяння, а також властивих йому об'єктивних умов; в) розкрити й обґрунтувати обов'язкові ознаки

об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 384 КК; г) здійснити кваліфікацію діянь, передбачених ч.1 ст. 384 КК за ознаками об'єктивної сторони цього складу злочину.

Основні результати дослідження. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 384 КК України. Як відомо, є загальноприйнятим визнання того, що об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність встановлених законом ознак, що характеризують зовнішній процес злочинного посягання [1, с. 133]. Як показує вивчення вітчизняної та зарубіжної кримінально-правової літератури, проблемі об'єктивної сторони складу злочину як загальнотеоретичній і практичній проблемі присвячена значна кількість праць [2, с. 81; 3, с. 106–141; 4, с. 5; 5, с. 189–211; 6, с. 128–143; 7, с. 3–268; 8, с. 3–343; 9, с. 313–343; 10, с. 357–383; 11, с. 1–343; 12, с. 131–138; 13, с. 69–83; 14, с. 265–372; 15, с. 12–563]. Це певною мірою полегшує нам завдання. Оскільки загальнотеоретичні питання, що стосуються зовнішньої сторони злочинного діяння є достатньо розробленими, одразу перейдемо до проблем нашого дослідження. Вважаємо лише за необхідне уточнити складові стосовно загального визначення об'єктивної сторони складу злочину, дотримуючись у цьому питанні поглядів В.К. Матвійчука. До об'єктивної сторони слід віднести такі ознаки, як діяння (дія і бездіяльність), обстановка вчинення злочину, спосіб вчинення злочину, місце, час, знаряддя, засоби вчинення злочину та джерело злочинного діяння [16, с. 213–214].

Ознаки об'єктивної сторони складу злочину відтворено в загальних рисах у законі (ст. 384 КК). Як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 384 КК є: дія (вчинення однієї з таких дій: 1) завідомо неправдиві показання свідка чи потерпілого; 2) завідомо неправдивий висновок експерта; 3) завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна; 4) завідомо неправильний переклад, зробленими перекладачем; час вчинення злочину – під час дізнання, досудового слідства, судового розгляду, виконавчого провадження або розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховною Радою України, обстановка вчинення злочину збіг однієї з перерахованих дій з часом вчинення цього злочину. Встановлення цих обов'язкових ознак об'єктивної сторони, досліджуваного складу злочину має важливе не тільки наукове, але й практичне значення.

Покладаючись на встановлену нами послідовність висвітлення та опрацювання проблеми, зупинимося на визнанні позитивних сторін. Вони стосуються таких основних вимог: 1) потрібно при обґрунтуванні ознак об'єктивної сторони аналізованого складу злочину відштовхнутися від приписів кримінального закону (ст. 384 КК); 2) необхідно безпосередньо аналізувати ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину, а не перелічувати їх; 3) потрібно відрізнити такі ознаки як час вчинення злочину і обстановка вчинення цього злочину.

Вищезгадані завдання, напрями і позитивні моменти допоможуть нам правильно назвати обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину передбаченого ст. 384 КК. Такими є: 1) дія; 2) час вчинення злочину; 3) обстановка вчинення злочину.

На підставі вищезазначеного, та з урахуванням недоліків, визначених нами під час аналізу сутності об'єктивної сторони складу злочину завідомо неправдиве показання і необхідності окреслення меж дослідження, запропоновано дефініцію зовнішньої сторони складу злочину, передбаченого ст. 384 КК. Об'єктивна сторона завідомо неправдивого показання характеризується активними діями, які мають місце у визначених об'єктивних умовах, у певний час та при певній обстановці.

Приведений нами вище аналіз окреслює межі подальшого дослідження, але, на нашу думку, є недостатнім для усвідомлення змісту ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 384 КК. Тому ми дійшли висновку, що в подальшому стосовно досліджуваної проблеми слід додатково розглянути ще такі питання: погляди в кримінально-правовій літературі на поняття об'єктивної сторони складу злочину завідомо неправдиве показання; термінологією, якою користуються автори наявних публікацій, як вони її пояснюють та як вона співвідноситься з чинним КК, а також із сучасною судовою практикою. Це викликано тим, що зовнішня сторона злочину, передбаченого ст. 384 КК надто складна, як свідчить це дослідження, має багатоаспектний характер та суттєві дискусійні моменти, що так чи інакше впливають на практику застосування норм цієї статті та законотворчу діяльність.

В юридичній літературі існує безліч часом суперечливих поглядів на поняття об'єктивної сторони складу злочину завідомо неправдиве показання. Одні автори, характеризуючи ознаки об'єктивної сторони означеного складу злочину, зазначають, що вона виражається: у вчиненні дій: а) неправдиві показання свідка чи потерпілого; б) неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна в) неправдивий висновок експерта; г) неправильний переклад, зроблений перекладачем; д) у певній обстановці: під час дізнання; під час досудового слідства; під час досудового розгляду; під час виконавчого провадження; під час розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України (В. І. Тютюгін, І. В. Самошенко) [17, с. 520]; другі стверджують, що вона полягає у діях: 1) давання завідомо неправдивого показання свідком чи потерпілим; 2) завідомо неправдивий висновок експерта; 3) завідомо неправдивому перекладі, зробленого перекладачем; характеризується часом: під час дізнання; під час досудового слідства; під час судового засідання; під час проведення розслідування вказаними парламентськими комісіями Верховної Ради України (Ю. В. Александров) [18, с. 825]; треті наполягають, що вона характеризується діями: завідомо неправдиве показання; завідомо неправдивий висновок; завідомо неправильний переклад та обстановкою вчинення цих дій: провадження дізнання, досудового слідства, виконавчого провадження, проведення розслідування тимчасовою слідчою комісією чи спеціальною тимчасовою комісією Верховної Ради України [19, с. 467–468]; четверті асоціюють її: з завідомо неправдивим показанням свідка чи потерпілого; з завідомо неправдивим висновком експерта; з завідомо неправильним перекладом; з обставиною і часом вчинення злочину [20, с. 953–954]; п'яті зазначають, що вона складається у вчиненні однієї із трьох альтернативних дій, а саме: а) у завідомо неправдивому показанні свідка чи потерпілого;

б) у завідомо неправдивому висновку або показанні експерта, показанні спеціаліста; в) у завідомо неправильному перекладі; [21, с. 263].

Необхідно зазначити, що Ю.І. Кулешов необґрунтовано обмежує об'єктивну сторону досліджуваного складу злочину лише трьома альтернативними діями, що не відповідає її опису в ст. 384 КК. Крім того, він описує більше дій, ніж інші автори і які законодавчо прописані. Не можна погодитися з В.І. Тютюгіним, І.В. Самощенком та Є.В. Фесенком щодо трактування об'єктивної сторони цього складу злочину, оскільки наявність альтернативних дій та обставинки не вичерпує обов'язкові ознаки зовнішньої сторони цього діяння, зокрема, вони упускають таку ознаку зовнішнього прояву, як час. Слід зауважити, що у визначені об'єктивної сторони зазначеного діяння зробив подальші кроки Ю.В. Александров, він порівняно з попередніми авторами виділяє із зовнішніх ознак: дії (альтернативні дії, перераховані в законі) та час їх вчинення. Проте він робить певні упущення – не відносить до ознак об'єктивної сторони цього складу злочину обставину вчинення злочину. Проте, нам більше імпонує позиція А.М. Бойка, який відносить до об'єктивної сторони цього складу злочину такі ознаки як: дії, обстановку і час вчинення цього діяння.

На нашу думку, така різноманітна палітра понять, що використовуються авторами для позначення об'єктивної сторони складу злочину завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК), має такі підстави та обґрунтування: 1) ці ознаки по-різному описані в диспозиціях статей, що передбачають відповідальність за це діяння в кримінальних кодексах різних держав; 2) це викликано неоднозначним сприйняттям позначених у законі (ст. 384 КК) термінів; 3) це різне тлумачення таких ознак, як час вчинення злочину і обстановка вчинення діяння; 4) це неоднозначне та противоречиве описання ознак об'єктивної сторони цього діяння тощо.

У контексті зазначеного вище, маючи згадані міркування і напрями, а також точки зору та існуючу судову практику, можна правильно визначити обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 384 КК, та розкрити їх зміст.

Перш за все, у своєму дослідженні ми зупинимося на такій ознаці об'єктивної сторони як дія. Загально визначеним, на нашу думку, є те, що дія являє собою активні усвідомлені акти зовнішньої поведінки суб'єкта, які визначаються у вчиненні суспільно небезпечного посягання, передбаченого ст. 384 КК. Аналіз понять, що використані у диспозиції ч. 1 ст. 384 КК, а також сформульоване вище визначення зовнішньої сторони злочинного діяння дає підстави говорити про те, що поняття: завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого; завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна; завідомо неправдивий висновок експерта; завідомо неправильний переклад, означені в диспозиції ст. 384 КК, асоціюється з обов'язковою ознакою об'єктивної сторони названого складу злочину – дією. Ця думка має під собою достатні підстави. Вона спирається на опис об'єктивної сторони, яка передбачає лише дії для ч. 1 ст. 384 КК. Для з'ясування суті цих дій, розглянемо кожен з означених дій окремо.

Завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого. Зазначену дію в юридичній літературі розуміють по-різному: 1) як їх усне повідомлення про обставини, що мають значення для розслідування кримінальної справи або розгляду конституційної, цивільної, арбітражної, адміністративної чи кримінальної справи в суді, зроблене в ході допиту і зафіксовано з дотриманням встановленої законом процесуальної форми [21, с. 263]; 2) як відомості про факти, які підлягають встановленню у кримінальній чи цивільній справі і мають важливе значення для правильного вирішення справи (неправдивими є показання, в яких повністю або частково перекручені факти, що мають значення для правильного вирішення справи) та утворюють склад цього злочину, якщо вони дані уповноваженій на те собі, у встановленому в законі порядку і належним чином процесуально оформлені [18, с. 825]; 3) як повідомлення відомостей, що не відповідають дійсності, про факти та обставини, які їм відомі і які мають значення для вирішення справи (обов'язковою умовою відповідальності за цей злочин є наявність офіційного попередження особи про кримінальну відповідальність за неправдиві показання) [17, с. 521]; 4) як такі показання, які виражаються в неправдивому повідомленні суду, органу досудового слідства чи дізнання обставин, що мають значення для встановлення істини у справі (неправдивість може виявитись у повідомленні вигаданих або спотворених відомостей, у запереченні обставин, що мали місце [22, с. 781]; 5) як висловлена та зафіксована у встановленому процесуальним законодавством порядку інформація щодо тих чи інших фактів, обставин, подій по кримінальній чи цивільній справі [23, с. 467]; 6) як повідомлення неправдивих відомостей про обставини, що мають значення для конкретної кримінальної справи, тобто, ще відносяться до фактів, які підлягають доказуванню, що допускаються законом у якості доказів (тут визначають вимоги до відносності і допустимості доказів, що стосуються характеру і змісту відомостей, що повідомляється) [24, с. 6]; 7) як такі, коли вони спотворюють дійсні фактичні обставини справи незалежно від того, чи носять вони обвинувальний чи виправдувальний характер [16, с. 478]; 8) як такі відомості, що повідомляються свідками і є неправдивими; ці відомості повинні представляти собою показання; вони мають бути зроблені судом або органом розслідування [25, с. 84]; 9) як такі, що характеризуються тим, що в них повідомляють органу дізнання, слідчому, суду відомості про факти і обставини, що підлягають доказуванню і які мають значення у кримінальній і цивільній справі (показання слід вважати неправдивими, якщо в них повністю або частково спотворюють обставини вчиненого злочину чи заявленого позову [26, с. 227–228]; 10) як такі, що повідомляються свідком про факти, що мають значення для кримінальної справи, у встановленому законом порядку, зроблені слідчому та суду, якому ці факти відомі [27, с. 394]; 11) як такі, що являють собою повідомлення зроблені свідком слідству чи суду фактичних даних щодо відомих йому обставин у справі [28, с. 12]; 12) як такі, що являють собою повідомлення свідка чи потерпілого відомих їм відомостей про обставини, які підлягають з'ясуванню по кримінальній справі, зроблені під час їх допиту в установленому законом порядку [29, с. 83]; 13) як усне повідомлення особи про будь-які обставини, які мають

значення для справи, що стали відомі, отримані безпосередньо чи з інших джерел, отримане й закріплене в установленому законом порядку [30, с. 120].

Аналіз зазначених точок зору свідчить, що в них розкривається така дія як показання свідка або потерпілого. Стосовно задекларованого показання свідка або потерпілого, то зазначені вище визначення у переважній своїй більшості мають право на існування, за виключенням визначення, запропонованого О. А. Чуваковим. Проте, на нашу думку, найбільш повне є наше визначення стосовно показання свідка або потерпілого, яке відповідає поняттю доказів у процесуальній доктрині. Під доказами (показанням свідка або потерпілого) необхідно розуміти будь-які повідомлені відомості (інформація) на основі яких у визначеному чинним законодавством процедурному (процесуальному) порядку, встановлюють наявність чи відсутність у справі фактичних обставин, які мають значення для розслідування кримінальної справи або розгляду конституційної, цивільної, чи кримінальної справи в суді в ході допиту в якості свідка або потерпілого і зафіксованого з дотриманням установленної процесуальним законодавством форми. Отже, в ч.1 ст. 69 КАСУ [31, с. 411], в ч.1 ст. 57 ЦПК [32, с. 262], в ч. 1 ст. 69 КПК [33, с. 196–197], закладені дефініції щодо доказів слід розуміти багато планово і функціонально, а саме з урахуванням сучасного процесу доказування. Виходячи з того, що процес доказування (у спрощеному варіанті) зводиться до подання відомостей про певні події, дії або стан (юридичні обставини) для аналізу органів розслідування, суду, виконавчого провадження, або тимчасової слідчої чи спеціальної слідчої комісії Верховної Ради України для доведення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Показання свідків і потерпілих має перевірятися з альтернативних джерел доказів (утому числі стосовно її правдивості чи завідомої неправдивості показання). З аналізу наведеного стає зрозумілим, що доказами є достовірна інформація, отримана з джерел доказів про наявність або відсутність фактичних даних, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий, суд, тощо встановлюють обставини, які мають значення для правильного вирішення справи. Отже фактичні дані (обставини) існують поза нашою волею, тому вони не обґрунтовують вимог і заперечень, а це роблять уповноважені на це особи.

З метою з'ясування приписів стосовно показань свідка або потерпілого слід звернутися до теми, а хто ж може бути свідком. Виходячи з аналізу ст ст. 50 ЦПК, 68 КПК, 65 КАСУ можна зробити висновок, що як свідок може бути викликана кожна особа, про яку є дані, що їй відомі обставини, що відносяться до справи (що належить з'ясувати у справі), окрім тих осіб, які не підлягають допиту як свідки і особи, які мають право відмовитися давати показання як свідки.

До осіб, які не підлягають допиту як свідки відносяться: 1) адвокати та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, нотаріуси, лікарі, психологи, священнослужителі – з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності, якщо вони не звільнені від обов'язку

зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості; 2) захисник підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, представник потерпілого, позивача, відповідача про обставини, які стали їм відомі при наданні юридичної допомоги підзахисним або довірителям; 3) особи, які згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них; 4) свідок, який відповідно до ст. 523 КПК дає показання під псевдонімом, – щодо дійсних даних про його особу; 5) особа, яка має відомості про дійсні дані про свідка, який відповідно до ст. 52-3 КПК дає показання під псевдонімом – щодо цих даних [33, с. 210–211]. Крім того, не підлягають допиту як свідки: 1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання; 2) особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з їхнім службовим чи професійним положенням – про такі відомості; 3) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; 4) професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення у нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення рішення чи вироку; 5) особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, або представники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника [32, с. 229–230].

Також стосовно того, хто не може бути допитаний як свідок, у ч. 2 ст. 65 КАСУ пп. 1, 3, 4 цієї статті співпадає з приписами пп. 1, 3, 4, ст. 51 ЦПК України. Крім того, згідно п. 2 ч. 2 ст. 65 КАСУ не можуть бути допитані як свідки: представники в судовому процесі, захисники у кримінальних справах – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника; п. 5 ч. 2 ст. 65 КАСУ – інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їх згоди [31, с. 382–383].

Необхідно раціонально з'ясувати хто ж може бути потерпілим, оскільки ні КК України, ні КПК України не дає такого визначення. Так, одні автори визнають потерпілим особу, якій заподіяно моральну, фізичну чи майнову шкоду [33, с. 82]; другі – виходячи зі ст. 42 КПК РФ формують це поняття так: «Потерпілим є фізична особа, якій злочином заподіяна фізична, майнова, моральна шкода, а також юридична особа у випадку завдання злочином шкоди її майну і діловій репутації» [34, с. 176]. Аналіз зазначених точок зору, та правових приписів КПК України, ЦПК України, КАСУ дає нам підставу стверджувати, що допитувати в якості потерпілої юридичну особу неможливо, а представником юридичної особи в кримінальному процесі може бути лише представник позивача чи відповідача при наданні юридичної допомоги довірителью, тобто юридичній особі, але і його не можна допитувати про обставини, які стали йому відомі при наданні такої юридичної допомоги, тому юридична особа не може бути потерпілим. Проте не будь-яка постраждала особа визначається потерпілою, а тільки та, яка офіційно визнана такою постано-

вою дізнавача, слідчого, прокурора або суду, з врахуванням її фактичного положення [34, с. 176]. Отже, потерпілим як учасником процесу мають визнаватися лише ті постраждалі, яким шкода завдана прямо, безпосередньо конкретним злочинцем.

Вивчення нами кримінальних справ свідчить, що на практиці трапляються випадки (15% від вивчених справ), коли при вирішенні питання про визнання тієї чи іншої особи потерпілою слідчі або представники дізнання виходять із описання об'єктивної сторони конкретного складу злочину в диспозиції статі Особливої частини КК України. Наприклад, за вчинення злочинів, передбачених ст. 286 КК визнають потерпілими лише за фізичну шкоду, а за майнову, яка в цьому випадку часто співпадає ні. Така практика є хибною. Слід звернути увагу на те, що по кримінальним справам, наслідками яких стала смерть особи, то права потерпілого переходять до одного із його близьких родичів, процесуально оформлені. Важливо врахувати те, що за кримінально-процесуальною процедурою показання потерпілого багато в чому схожі з показаннями свідка [33, с. 218]. Потерпілий може бути допитаний про обставини, які підлягають встановленню по даній справі, в тому числі про факти, що характеризують особу обвинуваченого або підозрюваного, та його взаємовідносини з ними [33, с. 218].

Правовою підставою дії визначення предмета показань свідка є вказівки ст. 68 КПК, відповідно до яких свідок може бути допитаний про будь-які обставини, що підлягають з'ясуванню по конкретній справі, а саме: 1) про подію злочину (час, місце, спосіб та ін.); 2) про винність обвинуваченого в здійсненні злочину; 3) про обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинуваченого; 4) про характер і розмір збитку, заподіяного злочинцем; 5) про причини й умови, що сприяли здійсненню злочину [33, с. 208].

У відповідності зі ст. 167 КПК свідок може бути допитаний про будь-які обставини по даній справі, у тому числі про особистість обвинуваченого, потерпілого і про свої взаємовідносини з ними, виявлення відносин між свідком та підсудним, свідком та потерпілим необхідне для оцінювання ступеню достовірності показань свідка [35, с. 73]. Предмет показань потерпілого в основному співпадає з предметом показань свідка. Але ототожнювати ці показання не можна. Особливістю предмета показань потерпілого, – як вірно пише Л.Д. Кокорев на відміну від предмета показань свідка, є те, що потерпілий у своїх показаннях може не тільки торкатися конкретних обставин, фактів, але і висловлювати свою думку, свої висновки, пов'язані з розслідуванням справи. Це право потерпілого впливає з його положенням учасника процесу [36, с. 271]. Зрозуміло, що у показаннях можуть міститися не тільки факти, але і судження про ці факти, їхня оцінка, що є неминучим компонентом будь-якого показання, формою передавання думки. Судження несуть інформацію оцінюючого порядку і можуть мати доказове значення при відсутності в справі суворих кількісних і якісних характеристик фактів, що повідомляються, процесів, подій, явищ. Доказову силу мають лише певні факти, що повідомляються свідком чи потерпілим, а не їх думка, різного роду здогади і припущення щодо цих фактів. Таким чином, потрібно враховувати не уявні показання свідка чи потерпілого,

а завідомо неправдиві показання про обставини, що підлягають доведенню по конкретній справі. Тобто висловлення свідком чи потерпілим своєї думки, пов'язаної з розслідуванням справи, якщо навіть вона є завідомо неправдивою то вона не може бути підставою для притягнення свідка чи потерпілого до кримінальної відповідальності за завідомо неправдиві показання.

Потерпілий може висувати свої версії щодо здійсненого злочину, але вони не мають доказового значення, вони впливають лише на процес доведення. Слідство і суд відповідно до вимог закону зобов'язані перевірити пояснення, версії й докази потерпілого як учасника процесу. Ніякі припущення, що містяться в показаннях потерпілого самі по собі не можуть бути покладені в основу висновків у справі. А також не можуть бути доказами повідомлені потерпілим дані, джерело яких невідоме.

Таким чином, показання свідка чи потерпілого зазвичай включають у себе характеристику особистості притягнутих у справі обвинувачених, обставини що мають пряме або непряме відношення до події злочину, форми вини, відомості про умови, що сприяли вчиненню злочину, дані про наслідки і причину, а також відомості одержані ними від інших учасників процесу.

Отже, під доказами (показаннями потерпілого) необхідно розуміти будь-які повідомлені відомості на основі яких у визначеному чинним законодавством процедурному(процесуальному) порядку, встановлюють наявність чи відсутність у справі фактичних обставин, які мають значення для розслідування кримінальної справи або розгляду кримінальної справи в суді, в тому числі про факти, що характеризують особу обвинуваченого або підозрюваного та її взаємовідносини з ним, у ході допиту в якості потерпілого і зафіксованого з дотриманням установленної процесуальної форми.

В подальшому для з'ясування суті об'єктивної сторони – завідомо неправдивих показань свідка, потерпілого, слід звернути увагу на те, що свідок може бути допитаний про будь-які обставини, що підлягають доказуванню по конкретній справі, в тому числі про особу обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого і про свої взаємовідносини з ними, а також стосовно умов, які сприяли вчиненню злочину, наслідків злочину, а рівно й стосовно відомостей, що відносяться до інших свідків і їх показанням і до інших учасників процесу. В контексті зазначеного необхідно з'ясувати, що слід розуміти під завідомо неправдивими показаннями свідка, потерпілого та чого і кого вони стосуються. З приводу завідомо неправдивих показань існують наступні думки: 1) завідомо неправдиве показання означає викривлення дійсності, об'єктивна невідповідність показань реальним фактам [37, с. 9]; 2) показання необхідно вважати неправдивими, якщо в них повністю або частково викривляються обставини вчиненого злочину чи заявленого позову (неправдиві відомості про факти і обставини, що підлягають доказуванню та які мають істотне значення по кримінальній чи цивільній справі) [26, с. 227]; 3) неправдивими є показання в яких повністю або частково перекручені факти, що мають значення для правильного вирішення справи [43, с. 1096]; 4) неправдивість показань свідка, потерпілого полягає у повідомленні неправдивих відомостей про факти та обставини, які їм відомі, і які мають значення для вирішення справи [17,

с. 520]; 5) завідомо неправдиві показання – це повідомлення неправдивих відомостей про обставини, що мають значення для конкретної кримінальної чи цивільної справи, тобто відносяться до фактів, що підлягають доказуванню і допускаються законом у якості доказів [24, с. 6]; 6) неправдивими визнаються такі показання потерпілого, свідка, які виявляються в неправдивому викладі суду, органу досудового слідства або дізнання обставин, що мають значення для встановлення істини в справі (це повідомлення видуманих або викривлених відомостей, заперечення існуючих обставин, умовчування про існуючі обставини) [42, с. 781]; 7) показання необхідно вважати неправдивими, якщо особа свідомо спотворює відомості або обставини, що мають істотне значення для розслідування у справі чи прийняття законного або обґрунтованого рішення судом [21, с. 264]; 8) показання потерпілого, свідка є неправдивими, якщо вони спотворюють дійсні фактичні обставини справи незалежно від того, чи носять вони обвинувальний чи виправдувальний характер [44, с. 478]; 9) «обманювати, – пише А.Р. Ратінов, – завжди значить ставити на місце дійсності який-небудь переважний для того хто обманює вимисел і замінювати факти, які дійсно відбуваються такими, якими їх хотілося б надати обманщику» [45, с. 208]; 10) показання, які перекручують дійсні обставини, фактичні дані, що мають доказове значення по справі, яка розслідується чи розглядається в суді [18, с. 826]; 11) повідомлення недостовірних відомостей про факти та обставини, що мають значення для вирішення кримінальної чи цивільної справи [46, с. 1047; 47, с. 27].

Аналіз зазначених точок зору дає нам можливість виділити з них те позитивне, що матиме значення для з'ясування суті завідомо неправдивих показань свідка, потерпілого і поділити їх на такі групи. До першої групи слід віднести такі: а) це виправлення (спотворення) дійсності; б) це часткове чи повне спотворення (викривлення) обставин вчиненого злочину чи заявленого позову; в) це повністю або частково спотворені (перекручені) факти; г) це повідомлення неправдивих відомостей про факти, та обставини, які їм відомі; д) це повідомлення неправдивих відомостей; е) це такі, які виявляються в неправдивому викладі обставин; є) це свідоме спотворення відомостей або обставин; і) це спотворення дійсних фактичних обставин справи незалежно від того чи вони носять обвинувальний чи виправдувальний характер. До другої групи слід віднести: а) це факти і обставини, які мають істотне значення у кримінальній або цивільній справі; б) це факти, що мають значення для вирішення кримінальної справи; в) це відомості про факти та обставини, які їм відомі і які мають значення для вирішення справи; г) це відомості, що мають значення для конкретної кримінальної чи цивільної справи, тобто відносяться до фактів, що підлягають доказуванню і допускаються законом в якості доказів; д) це відомості, що мають істотне значення для справи.

Аналіз зазначених точок зору та позитивних моментів, з'ясованих нами, свідчить, що завідомо неправдивість показань свідка чи потерпілого завжди полягає в об'єктивній невідповідності показань реальними фактами, перекручуванні дійсності незалежно від того, чи стосуються ці показання фактичних обставин злочину, особливості обвинуваченого або потерпілого, форми вини

або наслідків вчиненого злочину (неправдивими вважаються ті показання, які не повністю відповідають дійсності або не відповідають їй у певній своїй частині). Проте цих позитивних положень явно недостатньо, для з'ясування суті завідомо неправдивих показань не досить. Необхідно ще звернутися до довідкової літератури, а також здійснити конкретизацію чого або кого така неправдивість стосується. В контексті зазначеного звернемось до довідкової літератури. Аналіз довідкової літератури та енциклопедій свідчить, що термін «завідомість» відсутній, а поняття «завідомий» є лише в одному словнику та означає «-ая,-ое. Хорошо известный, несомненный (обычно о чем-н. отрицательном) З. негодяй. Заведомая ложь. Заведомо (наречь) неверные сведение» [41, с. 162]. Натомість термін «показання» означає «-я,с. 1. Дія за знач. показати 1, 3-8. 2. перев. мн. юр. Усний або письмовий виклад обставин якої-небудь справи...» [40, с. 1024].

В подальшому звернемось до положення чи може вчинитися завідомо неправдиве показання, шляхом бездіяльності. Це питання в юридичній літературі відноситься до спірних. Так, одні автори стверджують, що давання завідомо неправдивих показань передбачає вчинення лише активних дій [48, с. 18]; другі – наполягають, що завідомо неправдиві показання можуть відбуватися шляхом замовчування про відомі факти, що мають значення для справи [37, с. 65]; треті – зазначають, що замовчування про відомі факти слід кваліфікувати, як один із способів відмови від дачі показань [26, с. 228; 25, с. 88]. Це питання, на наш погляд, слід вирішувати таким чином: 1) питання про форми об'єктивної сторони складу злочину мають виникати тоді, коли є або можуть бути виражені ззовні, якісь активні фізичні дії людини [37, с. 67]. У випадку з завідомо неправдивими показаннями йдеться не про ясно виражені фізичні дії, а про свідомий мислячий процес людини, що відображає його думку і почуття (тому будь-яке показання, яке не відповідає дійсності, може вплинути на вирішення справи, є злочином, передбаченим ст. 384 КК); 2) не потрібно розширювати склад давання завідомо неправдивих показань свідка або потерпілого, адже в ст. 384 КК йдеться про таке негативне показання в певний час і при збігу подій і обставин (тобто в певній обстановці), а це означає, що ці фізичні особи дають показання, а не замовчують їх; 3) слід врахувати, що питання про замовчування свідком відносно яких-небудь відомих йому фактів заслуговує на самостійний розгляд у рамках одного із способів відмови від дачі показань, оскільки діяння, передбачене ст. 385 КК, являє собою не тільки відкрити, але й таємну відмову давати показання; 4) важливо сприйняти, що замовчування про не суттєві обставини не можуть розглядатися як неправдиві показання, цим складом злочину охоплюються лише ті неправдиві показання, які відносяться до предмету показання і які стосуються суттєвих обставин, тобто можуть вплинути на винесення законного та обґрунтованого вироку або рішення суду, наприклад, неправдиве алібі [38, с. 34].

Слід звернути увагу на те, що давання завідомо неправдивих показань може здійснюватись різними способами: викладанням вигаданої інформації про факти, перекручування справжньої інформації про факти, запереченням інформації про факти або її підміна, обмовою чи самообмовою, замовчування

інформації про важливі для розгляду справи факти (наприклад, заява неправдивого алібі; обмова або самообмова; компрометація потерпілого; виправдання винного і звинувачення невинного).

Таким чином, на підставі викладеного, під завідомо неправдивими показаннями свідка чи потерпілого слід розуміти будь-які повідомлені повністю або частково спотворені (викривлені) відомості (інформація) в усній чи письмовій формі, які є доказами, на основі яких у визначеному чинним законодавством процедурному (процесуальному) порядку, встановлюють наявність або відсутність у справі фактичних обставин, які мають значення для розслідування кримінальної справи або розгляду конституційної, цивільної, адміністративної чи кримінальної справи в суді, для здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України в ході їх допиту і зафіксовані з дотриманням установленої процесуальним законом форми.

З метою отримання завершеної відповіді з цього питання необхідно ще звернутися до термінології, яка тут має бути використана. Зокрема, експертиза – це спрямоване на вирішення певних питань дослідження, що провадиться з застосуванням спеціальних знань з боку компетентних осіб, яких називають експертами (від лат. «*expertus*» – досвідчений) [39, с. 465]. Іншими словами експертиза – це здійснюване в передбаченій законом формі експертом за рішенням відповідного органу або особи дослідження різних об'єктів, явищ і процесів, які містять доказову інформацію, з використанням спеціальних знань, спрямовування на з'ясування обставин, що мають значення для справи [39, с. 465]. В контексті зазначеного слід вказати, що експерт – це не зацікавлена у справі особа, яка володіє спеціальними знаннями та вміннями в окремій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла і яка залучається у встановленому законом порядку до участі в провадженні експертизи [39, с. 466]. Натомість висновок експерта – це результат діяльності експерта щодо провадження експертизи, що являє собою складений відповідно до вимог закону документ, у якому викладаються фактичні дані, отримані в процесі дослідження, і висновки експерта з досліджуваних питань [39, с. 466]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови значиться, що висновок «– вчу, ч. Остаточна думка про що-небудь, логічний підсумок, зроблений на основі спостережень, міркувань або розгляду певних фактів... Експертний висновок – документ, що містить результат проведеної експертизи» [40, с. 152].

Отже, на відміну від такої дії як давання завідомо неправдивих показань, завідомо неправдивий висновок робиться як результат діяльності експерта, що являє собою складений відповідно до вимог закону документ, у якому викладаються фактичні дані, отримані в процесі дослідження. Таким чином назва ст. 384 КК суперечить її змісту і потребує уточнення.

Враховуючи зазначене вище, злочин у виді такої дії як завідомо неправдивого висновку експерта – це форма діяння, яке може бути вчинене шляхом невірного викладу процедури та змісту дослідження, завідомо неправдивих висновків, перекручуванні, неврахуванні та нехтуванні необхідними в процесі дослідження фактами та обставинами, вихідними даними, які є у постанові,

ухвалі та у справі. Порядок, підстави та умови залучення експертів до участі в процесуальному провадженні, виконавчому провадженні та у роботі спеціальних комісій Верховної Ради регламентується відповідними законодавчими та нормативно правовими актами.

Згідно ст. 75 КПК експертиза призначається у випадках, коли під час дізнання, досудового слідства або під час судового розгляду необхідні спеціальні знання в науці, техніці, мистецтві та інше [35, с. 38]. Під спеціальними знаннями розуміється сукупність теоретичних знань і практичних навичок у галузі науки (крім правової), техніки, мистецтва і ремесла набутих у результаті спеціальної підготовки або фахового досвіду і застосованих з метою розслідування і попереджування злочинів [30, с. 38].

Аналіз чинного законодавства та наукової літератури, яка відображає спеціальні дослідження про можливі форми і засоби застосування спеціальних знань [49, с. 3–10; 50, с. 4–148; 51, с. 18– 192] дає можливість зробити висновок, що неправдивий висновок експерта може стосуватись обставин та фактів, які мають значення у кримінальному, цивільному та інших видах судочинства для встановлення істини у справі.

Для з'ясування та роз'яснення питань, що виникають про здійсненні виконавчого провадження і потребують спеціальних знань, державний виконавець з власної ініціативи або за заявкою сторін призначає своєю постановою експерта або спеціаліста, а при необхідності – кількох спеціалістів або експертів. Як експерт або спеціаліст може бути запрошена будь-яка дієздатна особа, яка має необхідні знання, кваліфікацію, досвід роботи у відповідній галузі. Експерт або спеціаліст зобов'язаний дати письмовий висновок з питань, що поставлені йому державним виконавцем у постанові, а також давати усні рекомендації щодо дій, які виконуються в його присутності [35]. Господарський процесуальний кодекс України регламентує призначення і проведення судової експертизи в ст. 41, де зазначено, що для роз'яснення питань, які виникають при вирішенні господарського спору і потребують спеціальних знань, господарський суд призначає судову експертизу.

Завідомо неправдивий переклад передбачає кримінальну відповідальність за умови залучення перекладача до справи у встановленому законом порядку (статті 128 КПК, 164 ЦПК) [35, с. 60; 52, с. 160]. У цьому контексті слід зазначити, що відповідно до ст. 10 Конституції України – державною мовою в Україні є українська мова. В Україні гарантується вільний розвиток інших мов, а це означає, що особі, яка не володіє державною мовою, надається право повного ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також виступати в суді на рідній мові. Таке вирішення питання про національну мову судочинства гарантує учаснику процесу, що не знає української мови, можливість участі у відповідних судових діях, здійснення своїх прав і захисту своїх інтересів, забезпечує доступність суду й зрозумілість його діяльності для громадян. У таких випадках дуже важливою є роль перекладача. Він стає з'єднуючою ланкою між слідчим, прокурором, судом з одного боку і обвинуваченим, потерпілим, свідком чи експертом, – з іншого. Правом користуватися послугами перекладача наділені також громадські позивач та відповідач, які

представляють інтереси колективу. Та інформація, яку дають усі названі учасники процесу, надходить насамперед до перекладача, а потім уже в переробленому вигляді на іншій мові (усно або письмово) до слідчого чи до суду. Переклад повинен передавати адекватний, точний і не викривлений зміст усних показів особи, яка допитується, виключати довільне чи подвійне тлумачення сказаного на рідній мові [54, с. 18]. Термін «переклад» означає «-у, ч. 1 Дія за значенням перекладати. 2. Текст, слово, усне висловлювання, а також літературний твір, перекладений з однієї мови іншою...» [40, с. 912]. Вважаємо, що перекладач повинен робити дослівний переклад, оскільки у судових чи слідчих органах часто виникає підозра щодо достовірності показань – якщо, наприклад, малограмотний свідок чи потерпілий дає показання високим літературним стилем і бездоганною юридичною мовою.

Завжди є небезпека втрати певної частини інформації, навмисного її викривлення, а в деяких випадках, якщо перекладач має якусь зацікавленість у вирішенні справи, є небезпека отримати завідомо неправильний переклад. Це важко піддається викриттю, отож важко усунути негативні наслідки цього злочинного діяння. Слід звернути увагу на те, що завідомо неправильний переклад може бути зроблено шляхом перекручення при перекладі змісту сказаного або ж шляхом умовчання перекладача про те, що він зобов'язаний перекласти. При цьому потрібно, щоб завідомо неправильний переклад був зроблений під час дізнання, досудового слідства, в суді або тимчасовій слідчій чи тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України. Завідомо неправильний переклад, зроблений за пропозицією інших державних або громадських організацій, наприклад, за заявкою видавництва, складу даного злочину не утворить.

З метою запобігання даному злочину перед початком слідчої дії, у якій бере участь перекладач, слідчий повинен роз'яснити перекладачу його обов'язки і попередити про відповідальність за завідомо неправильний переклад, що відзначається в протоколі відповідної слідчої дії і засвідчується підписом перекладача. У судовому засіданні головуючий також роз'яснює перекладачу його обов'язок перекладати суду показання і заяви осіб, які беруть участь і справ, що не володіють мовою, на якій ведеться судове засідання, а цим особам – отримання показань, заяв, документів, що оголошуються в суді, а також розпорядження головуючого й рішення суду. Перекладач попереджається головуючим про відповідальність за ст. 384 КК за завідомо неправильний переклад (ст. 128 КПК). На відміну від досудового слідства у судовому засіданні в перекладача не береться підписка про те, що йому роз'яснені його обов'язки й відповідальність. Законодавець, напевне вважає що в умовах гласного розгляду справи в судовому засіданні цілком достатньо усного попередження перекладача про відповідальність за завідомо неправильний переклад.

Наступна ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 384 КК є час вчинення цього діяння. Щодо часу вчинення злочину, то доцільно було б уточнити, що під ним необхідно розуміти час доби, року, тижня, місяця, конкретний період, коли відбувається подія злочину [53, с. 158]. Ця ознака впливає на кваліфікацію, коли вона як в цьому складі зазначена в диспозиції закону. Так, у ст. 384 КК ця ознака, відображена таким чином:

«... під час провадження дізнання...», «... під час провадження досудового слідства...», «... під час здійснення виконавчого провадження...», «... під час проведення розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною слідчою комісією Верховної Ради України...», «... під час розгляду справи в суді...».

Досудове слідство – це кримінально-процесуальна діяльність слідчого за порушеною та прийнятою ним до свого провадження кримінальною справою, зміст якої полягає у зібранні, дослідженні, перевірці, оцінці та використанні доказів, встановленні об'єктивної істини, провадженні слідчих та інших процесуальних дій і самостійному застосуванні норм права з метою захисту прав і законних інтересів людини, фізичних та юридичних осіб, створення умов для справедливого правосуддя [39, с. 355]. Натомість під дізнанням розуміють дослідчу перевірку заяв і повідомлень про злочини, дізнання у справах про тяжкі і особливо тяжкі злочини; дізнання у справах про злочини, що не є тяжкими чи особливо тяжкими, протокольна форма досудової підготовки матеріалів [39, с. 345]. Стосовно виконавчого провадження, то воно покладене на державну виконавчу службу, яка входить до системи органів Міністерства юстиції України і здійснює виконання рішень судів, третейських судів та інших органів, а також посадових осіб відповідно до законів України (ст. 1) [55]. Про тимчасові слідчі і спеціальні слідчі комісії Верховної Ради України ми торкалися вище. Оскільки ст. 384 КК, передбачає таку ознаку зовнішньої сторони цього складу злочину, то за відсутності цієї ознаки буде свідчити про відсутність у діянні конкретної особи складу цього злочину.

Деякі автори називають таку ознаку об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 384 КК, як обстановка вчинення злочину. Для всебічного вивчення зазначеної ознаки доцільно звернутися до тлумачення цього питання. В одних випадках це поняття характеризується як стан речей, зокрема бойова обстановка, оточуюча обстановка, міжнародна обстановка [210, с. 120]. В інших їх розуміють як положення, обставини, умови існування чого-небудь [41, с. 351]. Зрозуміло, що таку ознаку, як обстановка неможливо усвідомити без аналізу таких понять як «умови» та «обставини» вчинення злочину [53, с. 159].

Висновок. Порівнюючи ознаки обстановки і обставини та умови можна сформулювати визначення обстановки вчинення злочину [53, с. 159]. До позитивного, що можна взяти із дослідження, слід віднести: 1) що для обстановки властиві конкретні і специфічні умови; 2) що це одна з умов, яка використовується винним для досягнення мети, або є збігом подій і обставин, які свідчать про більшу або меншу суспільну небезпечність злочину і злочинця [53, с. 159]. Враховуючи все позитивне і тлумачення слід погодитися з таким визначенням цієї ознаки «Під обстановкою вчинення злочину необхідно розуміти конкретні специфічні об'єктивні умови, які використовуються (або умова яка використовується) винним для досягнення мети злочину, або є збігом подій або обставин, які свідчать про більшу або меншу суспільну небезпечність злочину і злочинця [53, с. 159]. Необхідно звернути увагу дослідників, а також осіб, що застосовують ст. 384 КК на практиці, що встановлення такої ознаки, як обстановка вчинення злочину є обов'язковою в цьому діянні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / [Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Беньківський та ін.] ; за ред. П. С. Матишевського та ін.]. — К. : Юрінком Інтер, 1997. — 512 с.
2. *Бажанов М.И.* Объективная сторона преступления / М.И. Бажанов // Уголовное право УССР. Общая часть: Учебник / [Ю.В. Александров, А.Ш. Якупов, М.И. Бажанов и др.]; под ред. В.В. Сташиса, А.Ш. Якупова. — К., 1984. — С. 81—97.
3. *Бурчак Ф.Г.* Объективная сторона преступления / Ф.Г. Бурчак, Е.В. Фесенко // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Общая часть / Отв. ред. А.Я. Светлов, В.В. Сташис. — К., 1985. — С. 106—141.
4. *Гришаев П.И.* Объективная сторона преступления / П.И. Гришаев // Советское уголовное право: Общая часть: Учеб. пособие. — М., 1961. — 147 с.
5. *Коржанський М.Й.* Об'єктивна сторона злочину / М.Й. Коржанський // Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна : Курс лекцій / За ред. М. Й. Коржанського. — К., 2001. — С. 189-211.
6. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / Владимир Николаевич Кудрявцев. — М. : Госюриздат, 1960. — 244 с.
7. *Кудрявцев В.Н.* Правовое поведение : норма и патология / Владимир Николаевич Кудрявцев. — М. : Наука, 1982. — 288 с.
8. *Малинин В.Б.* Причинная связь в уголовном праве / Василий Борисович Малинин. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2000. — 343 с.
9. *Наумов А.В.* Объективная сторона преступления / А.В. Наумов // Российское уголовное право: курс лекций : В 3 т. — 4-е изд. перераб. и доп. — М., 2007. — Т. 1 : Общая часть. — С. 313—343.
10. *Номоконов В.А.* Объективная сторона преступлений / В.А. Номоконов // Полный курс уголовного права : В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., засл. деятеля науки РФ А. И. Коробеева. — СПб., 2008. — Т.1 : Преступление и наказание. — С. 357—383.
11. *Петин И.А.* Механизм преступного насилия / Игорь Анатольевич Петин. — СПб. : Р. Асланов, Юридический центр Пресс, 2004. — 343 с.
12. *Пионтковский А.А.* Объективная сторона состава преступления / А.А. Пионтковский // Курс советского уголовного права: В 6 т. / [редкол. : А.А. Пионтковский и др.]. — М., 1970. — Т. 2 : Общая часть. Преступление. — С. 131—183.
13. *Семенцова И.А.* Объективная сторона преступления / И.А. Семенцова // Уголовное право : Общая часть. — Ростов н/Д : Феникс, 2003. — С. 69—83. — (Серия «Сдаем экзамен»).
14. *Таганцев Н.С.* Преступная деятельность / Н.С. Таганцев // Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Общая часть: Лекции: В 2 т. — М., 1994. — Т. 1. — С. 265—372.
15. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. — М. : Ин-т междунар. права и экономики А.С. Грибоедова, 2001. — 576 с.
16. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : Монографія / Валерій Костянтинівич Матвійчук. — К. : Азимут - Україна, 2005. — 464 с.
17. *Тютюгін В.І.* Злочини проти правосуддя / В.І. Тютюгін, І.В. Самощенко, В.А. Козак // Кримінальне право України: Особлива частина : Підруч. / [Ю.В. Баулін,

В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — 4-ге вид., переробл. і допов. — Х., 2010. — С. 506—536.

18. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 груд. 2001 р. / [відп. ред. С.С. Яценко]. — К. : А.С.К., 2002. — 936 с.

19. *Фесенко Є.В.* Злочини проти правосуддя / Є. В. Фесенко // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : У 2 т. / За заг. ред. П.П. Андрушко, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. — 3-е вид. перероб. та допов. — К., 2009. — Т. 2. — С. 445-494.

20. *Бойко А.М.* Злочини проти правосуддя / А.М. Бойко // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квіт. 2001 р. / за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. - К., 2001. - С. 933-975.

21. *Кулешов Ю.И.* Преступления против правосудия / Ю.И. Кулешов // Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., засл. деят. науки РФ. А. И. Кулешова. — СПб., 2008. — Т. 5. — С. 194-339.

22. *Чуваков О.А.* Преступления против правосудия / О.А. Чуваков // Уголовное право Украины. Общая и Особенные части: Учебник / Под ред. засл. деят. науки и техники Украины, докт. юрид. наук, проф. Е. Л. Стрельцова. — К. : Одиссей, 2002. — С. 580—618.

23. *Фесенко Є.В.* Злочини проти правосуддя / Є. В. Фесенко // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : У 2 т. / За заг. ред. П.П. Андрушко, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. — 3-е вид. перероб. та допов. — К., 2009. — Т. 2. — С. 445—494.

24. *Фельдблом В.С.* Уголовная ответственность за заведомо ложное показание: Автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.715. «Уголовное право и уголовный процесс» / В.С. Фельдблом. — М., 1972. — 16 с.

25. *Власов И.С.* Ответственность за преступление против правосудия / И.С. Власов, И.М. Тяжкова. — М. : Юрид. лит., 1968. — 136 с.

26. Преступления против правосудия / [Александров А.Н., Антонов Ю.И., Галахова А.В. и др.]; под ред. канд. юрид. наук А. В. Галаховой. — М. : Норма, 2005. — 416 с.

27. *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса: В 2 т. / Михаил Соломонович Строгович. — М. : Наука, 1968—1970. — Т. 2: Порядок производства по уголовным делам по советскому уголовно-процессуальному праву. — 1970. — 516 с.

28. *Смыслов В.И.* Свидетель в советском уголовном процессе: Учеб. пособие для юрид. ин-тов и фак. / Виктор Иванович Смыслов. — М. : Высшая школа, 1973. — 160 с.

29. Учебник уголовного процесса / [Кобликов А.С., Буробин В.Н., Мамыкин А.С., Дроздов Г.В.]; отв. ред. А.С. Кобликов. — М. : Спарк, 1995. — 382 с.

30. Уголовный процесс: Учебник для студ. юрид. вузов и фак. / [В.И. Басков, К.Ф. Гуценко, М.А. Ковалев, Э.Ф. Куцова, А.И. Трусов]. — М. : Зерцало, 1996. — 510 с.

31. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. [Електронний ресурс] ; станом на 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25—26. — Ст. 131. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>

32. *Фурса С.Я.* Цивільно-процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар: У 2 т. / Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В. / За заг. ред. С.Я. Фурси. — К. : Фурса С.Я. ; КНТ, 2006. — 912 с.

33. Кримінально-процесуальний кодекс України : Наук.-практ. коментар / [В.І. Бояров, Т.В. Варфоломеева, І.В. Вернидубов та ін.]; за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. — 5-те вид., переробл. та допов.] — К. : Юрисконсульт ; КНТ, 2008. — 896 с.
34. Уголовно-процесуальное право Российской Федерации / Отв. ред. Ю.К. Якимович. — СПб. : Р. Асланов, Юридический центр Пресс, 2007. — 890 с.
35. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квіт. 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 24. — Ст. 207.
36. *Кокорев Л.Д.* Потерпевший от преступления в советском уголовном процессе / Лев Дмитриевич Кокорев. — Воронеж : Воронеж. ун-т, 1964. — 138 с.
37. *Хабибуллин М.Х.* Ответственность за заведомо ложный донос и заведомо ложное показание по советскому уголовному праву / Миннула Халиуллович Хабибуллин. — Казань : Казан. ун-т, 1975. — 160 с.
38. *Говорков Н. П.* Лжесвидетели / Н. П. Говорков // Законность. — 2005. — № 1. — С. 33—34.
39. *Тертишник В.М.* Кримінально-процесуальне право України : [підруч.] / Володимир Митрофанович Тертишник. — 5-те вид. доп. і перероб. — К. : А.С.К., 2007. — 847 с.
40. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : Перун, 2005. — 1728 с.
41. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: ок. 5700 слов / Ожегов С.И. ; под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. — [19 изд., испр.]. — М. : Рус. яз., 1987. — 846 с.
42. *Чуваков О.А.* Преступления против правосудия / О. А. Чуваков // Уголовный кодекс Украины: науч. — практ. комментарий / отв. ред. Е.Л. Стрельцов. — 7-е изд., перераб. и доп. — Х., 2010. — С. 759—809.
43. *Бойко А.М.* Злочини проти правосуддя / А.М. Бойко // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За заг. ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — 7-ме вид., переробл. та допов. — К., 2010. — С. 1070—1109.
44. *Наумов А.В.* Российское уголовное право: Курс лекций: В 3 т. / Анатолий Валентинович Наумов. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : Волтерс Клувер, 2007. — Т. 3 : Особенная часть (главы XI — XXI). — 2007. — 656 с.
45. *Рашинов А.Р.* Судебная психология для следователей / Александр Рувимович Рашинов. — М. : Наука, 1967. — 357 с.
46. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. коментар / [Ю.В. Баулін, В. І. Борисов та ін.]; заг. ред. В. В. Сташис, В. Я. Тацій; Академія правових наук України. Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — К. : Ін Юре, 2003. — 1193 с.
47. *Бажанов М.И.* Уголовно-правовая охрана советского правосудия : [учеб. пособие] / Марк Игоревич Бажанов. — Харьков : Вища школа, 1986. — 42 с.
48. *Черных И.М.* Преступления против социалистического правосудия : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / И.М. Черных. — М., 1962. — 18 с.
49. *Лисиченко В.К.* Виды участия специалиста на предварительном следствии / В.К. Лисиченко, В.В. Циркаль // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1990. — Вып. 30. — С. 3—10.
50. *Ищенко П.П.* Специалист в следственных действиях / Петр Петрович Ищенко. — М. : Юрид. лит., 1990. — 157 с.

51. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Романюк Богдан Васильович. — К., 2002. — 222 с.

52. Цивільний процесуальний кодекс України : текст із змінами та доп. станом на 1 січ. 2004 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Ін Юре, 2004. — 206 с.

53. Матвійчук В.К. Теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : [монографія] / Валерій Костянтинович Матвійчук. — К. : Національна академія управління, 2011. — 368 с.

54. Абшилава Г.В. Некоторые особенности производства допроса с участием переводчика / Г.В. Абшилава // Российский следователь. — 2004. — № 10. — С. 18—20.

55. Про державну виконавчу службу [Електронний ресурс] : Закон України від 31 груд. 1998 р. ; станом на 4 лист. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 36—37. — Ст. 243. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=202/98-%C2%D0>

Габро О.І. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 384 КК України

У статті здійснюється чіткий опис ознак об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину, що є важливою передумовою дотримання законності в правозастосовній діяльності правоохоронних органів, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності завжди пов'язане з встановленням у її поведінці конкретного суспільно небезпечного діяння, про яке йдеться в законі (ст. 384 КК).

Ключові слова: свідок, потерпілий, експерт, перекладач, завідомо неправдиві показання.

Габро О.И. Объективная сторона состава преступления, предусмотренного ст. 384 КК Украины

В статье осуществляется четкое описание признаков объективной стороны исследуемого состава преступления что является важной предпосылкой соблюдения законности в правоприменительной деятельности правоохранительных органов, поскольку привлечение лица к уголовной ответственности всегда связано с установлением в ее поведении конкретного общественно опасного деяния, о котором идет речь в законе (ст. 384 КК).

Ключевые слова: свидетель, потерпевший, эксперт, переводчик, заведомо неправдивы показания.

Gabro O.I. The objective side of the act of crime, described the article 384 of Criminal Code of Ukraine

In this article a clear description of the signs of objective side of the described act of crime is given. It's very important for the precondition of observance of legality in law-enforcement activity, as involvement a person to the criminal responsibility is always related with an establishment in his or her behavior a public dangerous act, which is described in the the law (article 384 of the Criminal Code).

Keywords: a witness, victim, expert, translator, designedly untruthful testimonies.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2012.

ПРИЧИНИ І ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ (ВІЙСЬКОВИМ ЗЛОЧИНАМ)

М.І. Карпенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
та процесу ВНЗ «Національна академія управління»,
полковник юстиції запасу*

Постановка проблеми. Якби можна було ліквідувати злочинні прояви одними заходами кримінального покарання, то, напевно, не було б у їх викоріненні особливих проблем. Але норми кримінального закону лише в певній мірі впливають на свідомість людини, стимулюючи її відповідну поведінку погрозою кримінального покарання, утримуючи її від вчинків, шкідливих суспільству. Тому їх роль і значення в запобіганні злочинності не можна перебільшувати. Вивчення цього питання і практика свідчить, що кримінальне покарання в змозі утримувати загальну кількість антисоціальних проявів на якому-то можливому рівні, але воно не може бути визнано кардинальним засобом їх ліквідації. У зв'язку з цим кримінологія ніколи не вважала, зокрема, кримінальне покарання головним засобом ліквідації антисуспільних діянь, відводячи йому допоміжну, але важливу роль. Головне в боротьбі за викорінення злочинів – запобігання, попередження та їх профілактика, усунення всіх причин, що їх породжують.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням запобігання злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів) за період незалежності України в юридичній науці приділялась недостатня увага. Як правило такі дослідження проводились у межах інших наукових спеціальностей. Комплексне дослідження запобігання військових злочинів здійснив у 2011 р. Є.Б. Пузиревський, захистивши дисертаційне дослідження за темою «Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам». Разом з тим запобігання, попередження, профілактика військових злочинів продовжують бути актуальними аспектами та потребують подальшого дослідження і реалізації у практичній діяльності органів військового управління і військового командування, окремих військових службових осіб.

Метою статті є аналіз та спроба здійснення більш поглибленого та змістовного теоретичного дослідження проблем запобігання військових злочинів, формування конкретних пропозицій та їх ефективне застосування в практичній діяльності.

Основні результати дослідження. Причини злочинності розглядаються, як соціально-психологічні явища, що безпосередньо породжують, відтворюють злочинність і злочин, як свій закономірний наслідок.

Як зазначає Пузиревський Є.Б.: «злочинність військовослужбовців – це об'єктивне, соціальне, історично мінливе, негативне явище у вигляді сукупності всіх злочинів, вчинених особами із числа Збройних Сил, інших військ і військових формувань, а також громадянами, що перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів, і персоналом військових частин, з'єднань, установ у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні цих частин, з'єднань і установ, за певний період часу і в певному просторі» [1, с. 16].

Особовий склад Збройних Сил і інших військових формувань України є невід'ємною частиною народу України, який втілює в собі риси, особливості і якості, що характерні всім громадянам держави. У військових частинах і підрозділах знаходять відображення всі ті соціальні явища і процеси, які мають місце в суспільстві, так як «в історії армії з дивовижною ясністю резюмується вся історія громадянського суспільства» [2, с. 154]. Тому причини злочинних проявів у військових формуваннях не мають суттєвих відмінностей від причин злочинності в суспільстві в цілому і характеризуються лише певними особливостями.

Основна особливість причин військових злочинів, що здійснюються у військах і силах полягає в специфічному переломленні загальних причин злочинності через своєрідні умови життя, побуту, дозвілля і діяльності військовослужбовців.

Усю сукупність причин, що породжують кримінально карані дії у військах і силах, можна умовно розділити на три групи:

- а) причини, пов'язані з умовами виховання, життя і діяльності правопорушників до призову на військову службу;
- б) причини, пов'язані з умовами військової служби і вихованням правопорушників у військових частинах і підрозділах;
- в) суто військові причини й умови, які обумовлюють (детермінують) злочини військовослужбовців.

До першої групи відносяться причини об'єктивного характеру. Так, опинившись, наприклад, у несприятливих умовах (неправильне сімейне виховання, безпритульність тощо), деякі юнаки ще заздалегідь до призову на військову службу підпадають під вплив антисуспільних елементів, у результаті чого набувають дурних навичок і інших негативних соціально-психологічних якостей. Будучи призваними на військову службу, ці особи іноді роблять криміногенний вплив на інших нестійких військовослужбовців і при певних обставинах можуть вчинити злочин.

Що стосується причин і умов правопорушень і злочинів, які знаходяться поза Збройними Силами, то з цього приводу є й інші точки зору.

При цьому умови розглядаються, як явища, що самі не породжують злочинність і злочини, а сприяють, полегшують, інтенсифікують формування і дію причини.

Наприклад, Мацкевич І.М., Емінов В.Е. стосовно Збройних Сил Російської Федерації вважають, що такими причинами й умовами є «загальні недоліки і протиріччя соціально-економічного, ідеологічного, культурного, полі-

тичного, національного, психологічного, організаційно-управлінського, медико-біологічного характеру» [3, с. 27].

Варто погодитися з їхніми твердженнями, що Збройні Сили не можуть займатися тим, щоб думати, як їм прохарчувати самих себе. Про Збройні Сили повинна турбуватися держава, а не навпаки, оскільки це призводить до зниження рівня боєготовності Збройних Сил, посилення соціального розподілу у Збройних Силах і незадоволення певної частини офіцерського складу тим, що їм приходится займатися «не своєю справою»; падіння престижу військової служби тощо.

Що стосується соціально – побутових причин і умов, то для Збройних Сил України актуальним є те, що в результаті значного соціального розподілу суспільства в Збройні Сили в останні роки призиваються, як правило, юнаки, які не змогли чи не мали можливості поступити у вищі навчальні чи інші заклади. А це приводить до перетворення Збройних Сил в армію робітників і селян, до зниження інтелектуального потенціалу Збройних Сил, перетворення армії в «інститут соціального аутсайдерства» [3, с. 29].

В плані організаційно-управлінських причин і умов доречно сказати, що в зв'язку із значним скороченням Збройних Сил звільняються в запас і молоді, енергійні офіцери, які не бачать для себе перспектив у подальшій військовій службі.

Відносно медико-біологічних причин і умов, то оскільки в армію часто призиваються особи психопатичного кола, а також у зв'язку з тим, що правопорушення вчиняють досить часто люди певного типу (що мали приводи в міліцію, займалися тяжкою, низько інтелектуальною працею, обтяжені несприятливою спадковістю тощо), представляється перспективним вивчення лідерів зазначених правопорушень з позицій соціально – біологічного підходу. Адже завойовують удаваний авторитет люди, які схильні до хуліганських дій, та вміють нав'язувати свою волю фізично чи психологічно слабким солдатам [4, с. 54].

Друга група причин пов'язана безпосередньо з окремими негативними умовами життя і побуту військовослужбовців, що виникають внаслідок недоліків у виховній роботі, організації дозвілля і відпочинку воїнів, у службі військ тощо.

Зокрема, до цієї групи причин необхідно віднести насамперед загально соціальні економічні фактори.

Так, недофінансування бойової підготовки підрозділів і військових частин автоматично сприяє зриву розпорядку дня, значна частина якого призначена для виконання завдань бойової підготовки. В результаті частина військовослужбовців, призваних на строкову військову службу, опиняються не зайняті чи зайняті не тим, чим передбачається метою військової служби. Не задіяні за призначенням, наявність «зайвого часу», негативно позначається на проходженні військової служби конкретними військовослужбовцями і прямо чи опосередковано впливає на їхню поведінку, характер взаємостосунків між військовослужбовцями. Історичний досвід засвідчує, що армія, яка не воює (у нашому розумінні – не займається бойовою підготовкою), рано чи пізно розкладається як морально, так і ідеологічно.

Наступною очевидною проблемою фактору недофінансування і наявності вільного часу є намагання певної частини командирів і начальників задіяти військовослужбовців на різних господарських роботах. Але це часто сприяє вчиненню військових злочинів, зокрема, загостренню нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями, що беруть участь у таких роботах. Викликано це тим, що не завжди командири звертають увагу на те, хто реально їх буде виконувати. А фактично ці роботи виконують військовослужбовці молодших призовів, яких у разі незгоди чи невдоволення, чекають фізичні притиснення зі сторони військовослужбовців старших призовів.

Недофінансування потреб на оборону впливає і на недостатнє продовольче, речове та інші види забезпечення військовослужбовців, що в свою чергу сприяє до відбору у військовослужбовців молодших призовів продуктів, які їм надсилають рідні, або змушування їх до крадіжок.

Необхідно зазначити, що недостатньо висока фінансова оцінка службової діяльності, і в першу чергу осіб офіцерського складу, не завжди виражені в окремі періоди масштаби скорочень особового складу, зумовлюють звільнення молодих, перспективних, професійно підготовлених офіцерів. Це, в свою чергу, формує в окремих командирів поверхове, навіть безвідповідальне відношення до військової служби (по принципу: «як нам платять, так ми і служимо»), що негативно впливає на військову дисципліну в підпорядкованому такому офіцеру підрозділі і на взаємовідносини між військовослужбовцями. Офіцери змушені затрачувати частину своїх сил і часу (в тому числі і за рахунок службового) на вирішення матеріальних проблем.

У цілому визначаючими факторами в структурі об'єктивних причин злочинних проявів є соціально-економічні явища і процеси. «Пояснення людської поведінки будь-якої соціальної направленості необхідно шукати в протиріччях матеріального життя суспільства» [5, с. 7]. З протиріччями соціально-економічного характеру більшість кримінологів колишнього Союзу РСР зв'язували також наявність злочинних проявів у державі [6, с. 73]. На поведінку окремих військовослужбовців ці протиріччя впливають через несприятливі умови морального формування особи (умови життя, виховання, навчання, праці, відпочинку, побуту, матеріальної забезпеченості тощо) Але слід підкреслити, що ці об'єктивні передумови (фактори) не приводять безпосередньо із неминучістю до військових правопорушень. Пройшовши через свідомість людини, вони можуть втілитися лише у відповідні особисті якості і мотиви злочинної поведінки (користь, егоїзм, прагнення до задоволення), керуючись якими, військовослужбовець у конкретній ситуації може посягнути на військовий правопорядок.

До об'єктивних причин відносяться також причини ідеологічного характеру: недостатня загальна і правова культура і культура побуту, дозвілля, людських відносин; невисокий рівень свідомості деяких військовослужбовців і т. п. Ідеологічні фактори являють собою другий рівень причин злочинності, нерозривно пов'язаних з явищами соціально-економічного характеру. Вони охоплюють сферу свідомості, а наша свідомість лише образ зовнішнього світу. В той же час суспільна свідомість і її нижчий рівень — щоденна свідомість хоча

в кінцевому рахунку і визначається економічними відносинами, але володіє певною самостійністю.

Ідеологічні причини тісно пов'язані з соціально-психологічними факторами, які складають третій рівень внутрішніх об'єктивних причин, безпосередньо зв'язаних з злочинною поведінкою. Негативні традиції, погляди і звички минулого живуть і відроджуються в щоденній свідомості і побутовій психології насамперед у тих військовослужбовців, у яких невисокий рівень культури, зокрема, правової, і свідомості.

Ідеологічні і соціально-психологічні причини в умовах військових формувань України проявляються специфічно. Їх особовий склад, постійно оновлюючись, завжди характеризується молодим віком. А деякій частині молоді характерні слабкість моральних переконань, недобросовісне відношення до праці і військової служби, нерозвиненість суспільно корисних потреб і інтересів. Недостатня соціальна зрілість окремих військовослужбовців може послужити благоприємною підставою для появи в них негативних поглядів, традицій і навичок минулого. Крім того, в молодому віці великий вплив на поведінку людей робить групова думка, навіювання, наслідування, конформізм, мода і інші соціально-психологічні фактори.

До третьої групи причин і умов суто військового характеру можуть відноситися окремі недоліки – такі, як недостатня зразковість деяких командирів і начальників у дисципліні і військовій службі, ненормальні взаємовідносини окремих військовослужбовців у колективі, послаблення боротьби з п'янством, випадки неухважного відношення до потреб і запитів підлеглих, безконтрольність, безгосподарність, безкарність, потурання, викривлення дисциплінарної практики, порушення статутних вимог в організації служби військ, дозвілля і відпочинку військовослужбовців і інші, тобто безпосередньо пов'язані з військовою (армійською) специфікою. Справедливо відмічалось, що армійські умови життя, взаємовідносини військовослужбовців, старших і молодших, начальників і підлеглих, військовий колектив, малі соціальні групи роблять суттєвий вплив на формування особи військовослужбовців і закріплення антисуспільних орієнтацій у деяких військовослужбовців. Ці недоліки особливо негативно впливають на тих військовослужбовців, які до військової служби піддавалися несприятливому впливу навколишнього середовища [7, с. 100].

Дослідження Г.І. Забрянського показують, що головні причини правопорушень і злочинів знаходяться у Збройних Силах, серед яких Емінов В.Е. виділяє для Збройних Сил Російської Федерації такі: організаційно-управлінські, економічні, соціальні, соціально-психологічні, національні [3, с. 30]. За виключенням останньої, всі інші причини характерні і для військових формувань України.

1. Організаційно – управлінські. Дотриманням статутних відносин сприяє:

а) якісне несення військової служби офіцерами;

б) якісне несення військової служби молодшими командирами;

в) якісна організація побуту військовослужбовців, зокрема, молодих солдат.

При цьому варто відмітити, що недотримання статутів Збройних Сил України – це достатньо стійкий елемент армійської дійсності. Крім того, одна з головних організаційно-управлінських причин, яка була особливо характерною в кінці 80-х на початку 90-х років ХХ ст., міститься в тому, що в механізмі цих правопорушень була зацікавлена певна частина офіцерів (точка зору автора), що, на жаль, в окремих випадках має місце і сьогодні, в зв'язку з чим можна було говорити про дві форми підтримки «дідівської структури» офіцерами:

1) форма «накачок» підлеглих, що здійснювалася від випадку до випадку, яка називається «методом нагнітання психозу»;

2) «псевдодемократична форма», при якій увесь контроль над молодими солдатами переходив у руки неформальної структури [8, с. 127-128]. До організаційно – управлінських причин варто віднести і недоліки в організації профілактики і боротьби з військовими злочинами.

Специфічні організаційно – управлінські причини військових злочинів зв'язані з рядом особливостей проходження військової служби (закритість для громадянського суспільства певної інформації про життя військового підрозділу), специфікою військового колективу (замкнута група молодих людей з особливою груповою психологією), корпоративністю і небажанням «виносити сміття із хати», хибною практикою оцінки діяльності командира по кількості вчинених у його підрозділі порушень військової дисципліни і рядом інших специфічних обставин.

Серед цих обставин однією з найбільш криміногенно значущих, є так звана «кругова порука». Дане явище властиве не тільки військовому, але і більшості інших замкнутих чоловічих колективів, сприяє звести нанівець практично любі зусилля військового командування чи органів юстиції по встановленню правопорушників. Природа «кругової поруки» на сьогоднішній день до кінця не вивчена у виду багатоаспектності її прояву і широкого діапазону факторів її обумовлюючих (детермінуючих). Але представляється очевидним, що коріння цього явища лежать у системі суспільного виховання, коли з ранніх років дитині навіюють, що ябедничати недобре. В подальшому вироблені психологічні стереотипи знаходять дуже живильний ґрунт у замкнутому середовищі військового колективу. Виникле протиріччя між одним із основних принципів побудови військового колективу – його згуртованістю, і вимогами статутів Збройних Сил України доповідати командирі про всі пригоди (включаючи нестатутні взаємовідносини) військовослужбовців, у силу недостатнього життєвого досвіду, хибного розуміння військового товаришування і специфіки військових взаємовідносин, своєрідно вирішується на користь «згуртованості колективу». Створюється парадоксальна ситуація: у викритті правопорушника не зацікавлений ніхто: ні сам правопорушник (що закономірно), ні потерпілий (так як побоюється бойкоту зі сторони товаришів по військовій службі), ні офіцер (так як може понести дисциплінарне покарання), ні військовий колектив (так як може отримати статус «відстаючого» підрозділу).

Необхідно визнати, що існування у військовому колективі неформальної системи взаємовідносин військовослужбовців, є порушенням організаційно –

управлінських недоліків, а також використання цієї системи деякими офіцерами для підвищення ефективності виконання поставлених завдань є майже чи не основними причинами порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями і детермінує їх тим сильніше, чим глибша і стійкіша ця система і чим більше терпіння проявляє до неї офіцерський корпус.

2. Економічні. Як уже зазначалося, Збройні Сили вимагають значного матеріального вкладення. Військовослужбовці повинні стати професіоналами, щоб за вчинені ними правопорушення вони відповідали б, в окремих випадках, насамперед своїм грошовим забезпеченням. Вимагає значного покращення соціально-побутова сторона життєдіяльності військовослужбовців.

3. Соціальні. Військовим формуванням важко позбавитися призовників, що страждають клеймом «соціального аутсайдерства». Разом з тим необхідно намагатися до покращення кадрового складу військовослужбовців строкової військової служби.

4. Соціально-психологічні. Ніде так не проявляються вікові відмінності, як у військових формуваннях (армії). Пов'язано це з тим, що:

1) призовники – це вчорашні школярі, серед яких вікові відмінності культивуються з першого класу;

2) Збройні Сили в сучасному їх виді наносять юнакам, в яких ще немає психологічної стабільності, сильний психотравмуючий удар;

3) вікові відмінності проявляються не тільки в сфері рядового складу, але також і серед офіцерів;

4) психології юнаків, взагалі, характерний поділ людей за віковою ознакою.

Із зазначеного видно, що до другого рівня причин і умов, які знаходяться в Збройних Силах, відносяться причини й умови правопорушень, що досліджуються, першого рівня, які пов'язані з умовами виховання, життя і діяльності правопорушників до призову на військову службу, але в їх специфічному переломленні для армійського середовища. Особливості причин і умов другого рівня полягають не тільки в їх змісті, скільки в своєрідному переломленні загальних причин через умови життя, побуту і діяльності військовослужбовців, а також через обставини, що сприяють здійсненню злочинів у військових частинах і з'єднаннях [9, с. 78-79].

Викликає цікавість проблема дослідження причин і умов конкретного військового злочину. Як відмічає В.Н. Кудрявцев, причини індивідуальної протиправної поведінки включають такі групи явищ:

1) антисуспільні погляди певного кола осіб;

2) зовнішні обставини, що сформували ці погляди;

3) різні життєві ситуації [6, с. 72].

Під причинами конкретного правопорушення розуміються: мотив правопорушення як суб'єктивна безпосередня причина; несприятлива життєва ситуація; несприятливі умови морального формування особи; умови, що сприяють досягненню протиправного результату [9, с. 150-151].

Для з'ясування причин конкретного злочину доцільна наступна зразкова схема допиту підозрюваного обвинуваченого:

1) рік і місце народження, здоров'я, індивідуально-психологічні особливості особи, освіта, професія, сімейний стан, інтереси, звички, життєві цілі і орієнтації;

2) відношення до навчання, праці, громадських обов'язків, поведінка в побуті, школі, на виробництві, наявність і характер заохочень, судимостей;

3) виховання в сім'ї, її склад, вік, здоров'я, заняття, освіта, поведінка батьків, відношення батьків до підозрюваного, обвинуваченого, взаємовідносини в сім'ї, житлові умови і матеріальна забезпеченість;

4) виховання на виробництві, характер праці, вплив начальників і товаришів по роботі;

5) умови військової служби і виховання у військовій частині, її призначення, рівень дотримання статутних вимог у військовій частині, характер взаємовідносин обвинуваченого з військовим колективом, командирами, товаришами по службі, поведінка обвинуваченого в армії, наявність, кількість і характер заохочень і стягнень, заходи впливу, що застосовувалися командуванням, армійською (флотською) громадськістю по вихованню обвинуваченого;

6) конкретна життєва ситуація здійснення злочину;

7) мотиви і мета здійснення злочину [9, с. 276-277].

Крім відповідей обвинуваченого важливі дані про нього можуть бути отримані при вивченні документів. Варто в цьому зв'язку усяк підтримувати пропозицію з приводу відправки призовників до місця військової служби разом з їх особовими справами, підготовленими в райвійськкоматах.

Вивчення причин конкретного правопорушення дозволить:

1) узагальнити і систематизувати одиничні причини й умови і перейти від одиничного до загального (загальнотеоретичних і практичних висновків);

2) виявити слабкі місця в профілактичній роботі конкретної військової частини і, ліквідувавши їх, підвищити її боєдатність;

3) внести згідно ст. 23-1 КПК України 1960 р. грамотне та ефективне подання чи окрему ухвалу (постанову) суду для усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину;

4) викрити всіх винних, порушити «кругову поруку» і відновити соціальну справедливість, що буде мати широке превентивне значення.

Основні напрямки проведення перевірок у військових частинах повинні бути такими: а) вивчення загального стану і причин правопорушень; б) вивчення стану і причин окремих видів правопорушень; в) вивчення стану і причин правопорушень серед різних категорій військовослужбовців; г) вивчення стану і причин правопорушень, вчинених у різних умовах військової служби; д) вивчення ефективності діяльності органів військової юстиції; е) попереджувальна робота командування [9, с. 283-284].

Детальне вивчення причин і умов вчинення військових злочинів обґрунтовує їх профілактику з наукової точки зору: «виявляючи причини і умови злочинності на всіх її рівнях, кримінологія показує характер і напрямки необхідних попереджувальних заходів» [10, с. 18].

Згідно проведеним дослідженням формам військових злочинів характерна значна гнучкість і мінливість. «Це як погода, яка весь час міняється. Не

існує таких моделей поведінки, до яких би ці правопорушення не могли б пристосуватися»[11, с. 28].

Форма — є організацією стійких зв'язків між елементами, що складають її зміст. Форми військових злочинів залежать від:

- 1) виду Збройних Сил і роду військ і сил;
- 2) рівня латентності вказаних правопорушень;
- 3) рівня військової дисципліни. Чим жорсткіша дисципліна, тим більш приховані форми набувають військові злочини;
- 4) ефективності діяльності органів військової юстиції;
- 5) відношення сержантів, старшин до «дідівських» (нестатутних) традицій;
- 6) відношення до цих злочинів офіцерів. У цьому випадку форми правопорушень залежать, у свою чергу, від того:
 - а) чи самі офіцери приймають участь у кримінальних випадках;
 - б) залучають до цього старших за призовом військовослужбовців;
 - в) пасивно само відсторонюються;
 - г) намагаються протистояти з різною мірою активності.

Відповідно і форми правопорушень можуть відрізнятися: від злочинів, вчинених офіцерами, до злочинів, направлених прямо чи непрямо проти них.

Висновки, що витікають із змісту цієї статті: 1) Забезпечення державою військових формувань тим обсягом фінансування, який передбачений чинним законодавством і створення тим самим належних умов для проходження військової служби всіма категоріями військовослужбовців. 2) Забезпечення дієвого контролю за виконанням у військах і силах вимог чинного законодавства щодо порядку проходження військової служби. 3) Запровадити ефективну систему виховання молодого покоління в дусі патріотизму до своєї держави. 4) Забезпечити комплектування військових формувань більш якісним людським ресурсом, що можна швидко і ефективно здійснити в числі інших заходів за рахунок підвищення військовослужбовцям всіх категорій грошового забезпечення. 5) Підвищення рівня правової підготовки всіх військовослужбовців. 6) Запровадження у вищих військових навчальних закладах вивчення в межах окремого спецкурсу чи в рамках інших навчальних дисциплін основ кримінології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пузиревський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам: Автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08 / Є.Б. Пузиревський. — Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011. — 21 с.
2. Маркс К., Енгельс Ф. Твори. — Т. 29. — С. 154.
3. Мацкевич И.М., Эминов В.Е. Преступное насилие среди военнослужащих. — М. : Юристь, 1994. — 96 с.
4. Барышев В. Реформа необходима ... // Морской сборник. — 1989. — № 3. — С. 54.
5. Маркс К., Енгельс Ф. Твори. — Т. 13. — С. 7.
6. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии / В.Н. Кудрявцев. — М. : Юр.лит., 1968. — С. 73.

7. Лунеев В.В. Советская криминология (причины, предупреждение и методы изучения преступлений военнослужащих) / В.В. Лунеев. – М. : Юрлит., 1978. – С. 100.

8. Гуренко Е.Н. Два года «встроенного наблюдения». // Социологические исследования. – 1990. – № 5. – С. 127–128.

9. Лунеев В.В. Криминология (Причины, предупреждение и методы изучения преступлений в Вооруженных Силах СССР): Учебник / Под ред. А.Г. Горного / В.В. Лунеев. – М. : Военный Краснознаменный институт, 1986. – 356 с.

10. Кудрявцев В.Н., Карпец И.И., Коробейников Б.В. Курс советской криминологии. – М. : Юрлит, 1985. – Т. 1, с. 18.

11. Белановский С., Марзеева С. Войны однополчан // Век XX и мир. – 1990. – № 11. – С. 28.

Карпенко М.І. Причини і запобігання злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам)

У статті проаналізовано причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів у військовому середовищі. Запропоновано авторське бачення їх усунення з метою подальшого зменшення злочинів, вчинених військовослужбовцями.

Ключові слова: *причини, умови, злочини проти встановленого порядку несення військової служби, запобігання військовим злочинам.*

Карпенко Н.И. Причины и предупреждение преступлений против установленного порядка прохождения воинской службы (воинских преступлений)

В статье проанализировано причины и условия, которые содействуют совершению преступлений в воинской среде. Предложено авторское виденье их устранения с целью дальнейшего уменьшения преступлений, совершенных военнослужащими.

Ключевые слова: *причины, условия, преступления против установленного порядка прохождения воинской службы, предупреждение воинских преступлений.*

Karpenko N.I. Causes and prevention of crimes against the established order of military service (military offenses)

The article analyzes the causes and conditions that contribute to the commission of crimes in the military environment. The author's vision to address them in order to further reduce crimes committed by military personnel.

Keywords: *causes, conditions, crimes against the established order of military service, warning of military crimes.*

Стаття надійшла до редакції 09.09.2012.

ХАРАКТЕРИСТИКА Й ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

В.К. Матвійчук

*доктор юридичних наук,
Заслужений працівник народної
освіти, перший проректор ВНЗ
«Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Вивчення особливостей предмета злочинів, що посягають на навколишнє природне середовище важливе у сучасних умовах, оскільки за останні роки у цьому питанні з'явилося багато проблем і намітилась ломка традиційних уявлень, що є необхідним в інтересах подальшого розвитку науки кримінального права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню особливостей предмета злочинів, що посягають на навколишнє природне середовище, присвячувались роботи А.А. Піонтковського, А.Н. Васильєва, М.П. Михайлова, М.Й. Коржанського, В.Я. Тація та інших. Проте, і сьогодні є проблеми у цьому питанні, які потребують досконалого вирішення.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей предмета злочинів, що посягають на навколишнє природне середовище.

Основні результати дослідження. Характеристику й особливості предмета злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, неможливо дати без вирішення таких проблем: 1) яке місце посідає предмет злочину в структурі складу злочину, що посягає на навколишнє природне середовище (правова природа цього явища); 2) які підстави розмежування предмету злочину, предмету відносин і предмету посягання у злочинах, що стосуються навколишнього природного середовища; 3) яке значення предмету цих злочинів.

Користуючись запропонованими проблемами і послідовністю їх розгляду, приступимо до дослідження питання щодо місця предмету злочину в структурі складу злочину, що стосується навколишнього природного середовища. Так, одні автори стверджують, що предмет злочину знаходиться за межею об'єкта [1, с. 71; 2, с. 246]; другі криміналісти ототожнюють безпосередній об'єкт і предмет злочину [3, с. 19; 4, с. 42; 5, с. 142]; треті дослідники розглядають предмет злочину як складову частину об'єкта злочину [6, с. 56; 7, с. 303; 8, с. 222; 9, с. 130; 10, с. 8; 11, с. 9; 12, с. 126]; четверті – зазначають, що предмет злочину не самостійний елемент складу злочину, а лише ознака складу злочину [13, с. 36-37].

Зазначені вище точки зору щодо місця предмету злочину в структурі складу злочину дають нам можливість проаналізувати кожну з них, виявити слабку і сильну сторони таких поглядів і висловити свою позицію з приводу названої проблеми.

Вважаємо, що судження прихильників першої точки зору, зокрема Д.Н. Розенберга та ін., має певний сенс і позитивні моменти. Тому з метою

більш детального вивчення ознаки (предмета злочину), що прямо названа в диспозиції статті Особливої частини КК України, і зручності її пізнання доцільно, з певною умовністю, розглядати окремо. Цей підхід вірний тому, що певні властивості, речі (предмета злочину) зумовлюють необхідність надання їй певної правової значимості в конкретному складі злочину. Так, наприклад, властивості предмета дають можливість вирішити питання про відповідальність за незаконну порубку лісу (ст. 246 КК), яка настає тільки в тому випадку, коли предметом злочину є дерева та чагарники на корені і тільки в державних та інших лісах, а також у межах захисних лісових смуг. Тому виділення предмету злочину в окрему ознаку з наданням йому законодавцем того чи іншого значення, властивостей, функцій визначає його як самостійну і необхідну ознаку конкретного складу злочину (факультативну – загального складу злочину). В той же час запропоноване судження ще не дає вичерпної відповіді щодо предмету злочину в структурі складу злочину.

На нашу думку, категоричність твердження авторів другої точки зору, зокрема А.А. Піонтковського, А.Н. Васильєва, М.П. Михайлова та ін., щодо тотожності об'єкта і предмета – не має достатніх підстав. Це ґрунтовно показав М.Й. Коржанський, який зазначив, що об'єктом є суспільні відносини, а предмет – це матеріальна річ – складова частина об'єкту [14, с. 9-10]. Погляди авторів другої точки зору, які ототожнюють безпосередній об'єкт і предмет злочину, не ґрунтуються на законі, а тому вони не мають перспективи щодо вивчення явища, певним способом, у диспозиції статті Особливої частини КК України.

Цікава, на наш погляд, думка третьої групи авторів, які складають абсолютну більшість, і принципово дотримуються того, що предмет злочину може для певної мети мати функцію елемента (складової частини) об'єкта, але тоді, як ми бачимо, він несе на собі інші правові функції, має інше призначення і виступає лише предметом відносин. Але зрозуміти предмет злочину, розглядаючи таку його тільки функцію, не можливо. Про це досить переконливо зазначив В.Я. Тацій, зокрема, що структура будь-яких суспільних відносин незмінна, то в склад кожного з них поряд з іншими системоутворюючими частинами входить предмет суспільних відносин, причому, якими б властивостями він не володів і в якій би формі не проявлявся у складі суспільних відносин, він завжди є їх предметом і його ніяк не можна називати чимось іншим (наприклад, предметом злочину або предметом посягання) [13, с. 27]. Не вдаючись на детальний розгляд точок зору зазначеної групи авторів, так як вони ними достатньо проаналізовані, ми, спираючись на їх напрацювання, намагалися взяти з них лише те, що важливо нам для подальшого обґрунтування думки щодо місця предмету злочину у складі злочину.

Виходячи з вищевикладеного, можна констатувати, що судження третьої групи авторів має певні недоліки і дискусійні моменти, які стосуються тих предметів, що не вписуються у структуру об'єкта. Так, з одного боку, певні предмети не є елементами відносин, які охороняються, а з іншого – їх не можна віднести і до об'єктивної сторони, бо вони не можуть розглядатись як знаряддя або засоби вчиненого злочину [2, с. 23]. Разом з тим з ознаками цих

предметів чинне кримінальне законодавство пов'язує цілий ряд питань кримінально-правової відповідальності, і тому вони не можуть бути винесені за межі складу злочину [13, с. 23]. Крім того, вони, на відміну від законодавця, який формулює предмет як ознаку в конкретних складах злочину, не відносять його до такої.

Незважаючи на зазначене вище, позиція перелічених криміналістів має велике значення для розвитку кримінального права, вона показує дослідникам, що предмет, який є свого роду системою, бо має низку ознак, сторін і властивостей, повинен вивчатися в системі, що іменується складом злочину, і в тісному зв'язку зі всіма елементами складу злочину.

Найбільше нам імпонує точка зору четвертої групи авторів, а саме В.Я. Тація, який вважає, що предмет злочину – не самостійний елемент складу злочину, а лише ознака складу злочину. З такої позиції чітко видно, що предмет злочину є самостійною ознакою, притаманною злочинному діянню [13, с. 37]. Однак в окремих випадках він може збігатися з предметом суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом [13, с. 37]. В.Я. Тацій зазначає, що такий збіг має місце, коли ті чи інші предмети, які входять до структури об'єкта злочину, законодавець наділяє додатково і функціями предмета злочину, тобто надає йому ще додатково й інше правове значення [13, с. 37].

Не досить переконливе твердження В.Я. Тація щодо відмінності термінів «елемент» і «ознака» складу злочину, яке ґрунтується тільки на тлумаченні «Словаря русского языка» С.И. Ожегова. В той же час цей словник характеризує термін «ознака» як показник, прикмета, за якими можна пізнати, визначити що-небудь [15, с. 581]. Тобто це означає, що можна пізнати, наприклад, склад злочину. А показник, прикмета може бути властива чому-небудь, бути і складовою частиною складу злочину, так як пізнати предмет можна за допомогою і його складової, тобто ознаки. Це підтверджується тлумаченням цього терміну, що дається Російсько-українським словником наукової термінології, зокрема, що це формально-структурна ознака [16, с. 382]. Крім того, як відомо, що будь-яке явище має ознаки, в тому числі і склад злочину, і, як свідчить про це кримінально-правова наука, будь-які ознаки складу можуть мати і більш дрібні складові ознаки, які є показниками, прикметами, складовими більш об'ємної системи, що не суперечить системному підходу до пізнання того чи іншого явища і законам формальної логіки.

«Словарь русского языка» С.И. Ожегова тлумачить елемент як складову частину чого-небудь, ознаку у змісті чого-небудь [15, с. 741], тому це не суперечить думці, що терміни «елемент» і «ознака» є синонімами, які мають однакове значення в кримінальному праві для характеристики складу злочину. Наша думка не суперечить і поясненню цього терміну в Українській радянській енциклопедії, що будь-який елемент є складовою системи нижчого рівня [17, с. 80].

Крім того, деякі положення праці В.Я. Тація щодо предмету злочину потребують більш глибоких аргументацій, а деякі мають дискусійний характер. Так, він суперечить своїм же правильним поясненням, що предмет відносин ніяк не може називатися чимось іншим, наприклад, предметом злочину

[13, с. 27]. Разом з тим, В.Я. Тацій вірно вважає, що якщо немає вказівки на предмет, то він не є ознакою складу злочину. В той же час автор пропонує суперечливе пояснення такого змісту, коли законодавець додатково наділяє відносини і функцією предмета злочину, то має збіг предмета відносин і предмета злочину.

Нам здається, що судження В.Я. Тація з приводу того, що предмет злочину не може претендувати на роль самостійного елемента складу злочину непереконливе [13, с. 38]. Аргументація висновку вказаного нами автора спирається лише на таке судження, яке також дискусійне, а саме: що склад злочину являє собою сукупність його обов'язкових елементів (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони та суб'єкта злочину) [13, с. 38]. Відсутність хоча б одного з цих елементів виключає склад злочину і, отже, кримінальну відповідальність. А предмет злочину, як відзначає В.Я. Тацій, є не обов'язковим, а факультативним щодо загального поняття складу, отже, його можна називати лише ознакою, а не елементом складу злочину [13, с. 39]. В дійсності ж, на рівні вказаної абстракції можливий і такий підхід, але на рівні конкретного складу злочину таке судження хибне, так як в цьому випадку предмет може бути лише обов'язковим елементом, коли він вказаний в диспозиції певної статті КК України. Наше пояснення ґрунтується на тому, що предмет як правове явище має ряд юридичних ознак, які ми покажемо при висвітленні предмета злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища. Тому, згідно «Словаря русского языка» С.И. Ожегова, під елементом розуміють складову частину якого-небудь складного цілого [15, с. 581].

Після того, як ми визначились із місцем предмету злочину в структурі складу злочину (його правовою природою), перейдемо до дослідження підстав розмежування предмету злочину, предмету відносин і предмету посягання в досліджуваних злочинах.

Оскільки ми визначились, що предметом злочину є самостійна ознака складу злочину, то нам залишається розібратись із предметом відносин, який є складовою частиною – структурним елементом об'єкта складу злочину. Тому, погоджуючись з твердженням В.Я. Тація, що структура будь-яких суспільних відносин незмінна й одним із її елементів є предмет суспільних відносин, якими він властивостями не володів і в якій би формі він не виявлявся, у складі суспільних він завжди є їх предметом, його ніяк не можна називати чимось іншим (наприклад, предметом злочину або предметом посягання) і вивчатися він повинен лише як структурний елемент суспільних відносин [13, с. 27].

Ми підтримуємо існуючу в кримінально-правовій літературі думку, що предметом суспільних відносин, які виступають об'єктом складу злочину, визнається все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують саме ці відносини [13, с. 47]. Тому дискусійним є положення про те, що як предметом суспільних відносин можуть виступати різного роду фізичні тіла, речі, різні товари або предмети, які не містять ознак товару, а також сама людина [13, с. 27]. Для злочинів, що посягають на навколишнє природне середовище, предметом відносин можуть виступати умови (стосунки) з приводу природних об'єктів. Оскільки в структурі суспільних відносин, які нами розглядаються, предмет

відносин в своїй більшості пов'язаний з матеріальними природно-речовими частинами навколишнього природного середовища (за виключенням складу злочину, передбаченого ст. 238 КК (Утаювання або перекручення відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення), то слід підтримати висновок, що ці відносини виникли і існують у зв'язку з цими матеріальними предметами, і їх правомірно називати матеріальними [13, с. 27].

Як показує наше дослідження, предмет у структурі матеріальних відносин, що мають своїм завданням охороняти навколишнє природне середовище, має певну соціальну роль, яку ці природні об'єкти виконують у конкретних відносинах. Конкретні суспільні відносини виникають і існують з приводу корисних властивостей природних об'єктів (в матеріальних відносинах). Тому з'ясування соціальних функцій предмету сприяє правильному встановленню змісту і обсягу тих суспільних відносин, які виступають об'єктом злочину, що посягає на навколишнє природне середовище.

Зовсім протилежний предмет у нематеріальних відносинах (наприклад, що охороняються ст. 238 КК України). У таких відносинах його функції виконують інші соціальні цінності (наприклад, блага екологічні). В цьому випадку частіше всього відносини мають завданням регулювати певний порядок і обсяг використання цих предметів для відвернення шкідливих їх властивостей (шкідливих наслідків).

Предмет суспільних відносин далеко не в усіх стосунках піддається безпосередньому впливу, але його встановлення є обов'язковим, бо без правильного визначення предмета (як системоутворюючої частини цілого) неможливе і точне визначення об'єкта.

Таким чином предмет суспільних відносин у сфері охорони навколишнього природного середовища можна лише розглядати як елемент цього системного утворення, він властивий цій групі відносин, у тому числі й іншим суспільним відносинам; і в структурі об'єкта, а також у структурі складу злочину в цілому, може виконувати тільки одне соціальне призначення – бути предметом відносин, а не виконувати, як елемент, інші функції.

Переконавшись із нашого дослідження, що предмет злочину і предмет відносин мають різну юридичну природу, перейдемо до відмежування від них предмету посягання в екологічних злочинах.

У кримінально-правовій літературі предмету злочинного посягання, в певній мірі, приділялась увага. Так, зокрема М.Й. Коржанський указує на зміну в об'єкті посягання шляхом певного впливу на предмети та інших суб'єктів [18, с. 134–135]. Найближче до розгляду цього питання підійшов В.Я. Тацій. Наприклад, він пропонує поряд з предметом суспільних відносин і предметом злочину виділяти таке поняття, як предмет злочинного впливу [13, с. 41]. Під предметом злочинного впливу він розуміє той елемент суспільних відносин, який охороняється кримінальним законом, піддається безпосередньому злочинному впливу, і якому, в першу чергу, завдається шкода [13, с. 41]. Ним може бути суб'єкт, сам соціальний зв'язок, а також предмет суспільних відносин [13, с. 41].

Нам здається, що глибоке знання і вивчення зазначеної проблеми щодо злочинів, які стосуються навколишнього природного середовища, полегшить

з'ясування «механізму» заподіяння шкоди суспільним відносинам у сфері охорони навколишнього природного середовища, сприятиме встановленню наслідків суспільно-небезпечного діяння, їх виміру. Разом із тим у вирішенні цієї проблеми не останнє місце належить і термінології, що автори використовують або повинні використовувати для її позначення. Ця термінологія має бути кримінально-правовою, мати підтвердження в кримінальному законодавстві та етимологічну відповідність.

З цією метою ми звернемося до кримінального законодавства і різного роду словників і довідкової літератури. Так, аналіз статей Кримінального кодексу свідчить про відсутність в них терміну «злочинний вплив». Не на стороні вживання цього терміну і його етимологічне тлумачення. Зокрема, «Словарь русского языка» С.І. Ожегова під цим терміном розуміє дію, що завдається ким-небудь на кого-, що-небудь має вплив [15, с. 71].

Вивчення статей Загальної і Особливої частин Кримінального кодексу України свідчить на користь використання терміну «злочинне посягання». Наприклад, він використовується в ст. 1 та ін. «Словарь Русского языка» С.І. Ожегова тлумачить термін «посягання» як спробу (незаконну чи засуджану) зробити що-небудь, розпорядитись чим-небудь, отримати що-небудь тощо [15, с. 463].

Визначившись із тим, що у кримінальному праві є місце трьом групам предметів: 1) предмету суспільних відносин, які поставлені під охорону кримінального законодавства; 2) предмету злочину як самостійній ознаці складу конкретного злочину; 3) предмету злочинного посягання, який може бути як суб'єктом відносин або таким елементом як соціальний зв'язок, так і предметом суспільних відносин. Спробуємо назвати підстави їх розмежування.

Цю проблему вирішити вже на підставі нашого дослідження не складно. З цією метою ми лише звернемося до визначення названих меж нашого пошуку. Якщо ми звернемося до визначення предмету відносин, то переконаємося, що це елемент (ознака) об'єкту, з приводу якого або в зв'язку з яким існують ті чи інші відносини, що охороняються кримінальним законом України. Тому підстава, яка відрізняє предмет відносин від предмету злочину, перш за все в тому, що: 1) перша є ознакою (елементом) об'єкту злочину; по-друге, з приводу цього елемента завжди утворюються суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом.

Дотримуючись послідовно запропонованого нами пошуку підстав розмежування понять, звернемося до визначення предмету злочину. Під предметом злочину ми розуміємо самостійну ознаку конкретного складу злочину, яка указана в диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України. Це визначення дає нам можливість назвати підстави розмежування цієї ознаки з предметом відносин. Такими підставами, як показує наше дослідження, є: 1) що предметом злочину є самостійна ознака складу злочину; 2) така ознака завжди указана в кримінальному законі.

І останнє, що стосується предмету злочинного посягання в запропонованому нами дослідженні. Під предметом злочинного посягання розуміють будь-який елемент об'єкту, який зазнає шкоди від злочину: в першу чергу – це родо-

ве поняття щодо всіх елементів об'єкту, на які в першу чергу спрямоване посягання, але його використання не може зробити предмет відносин чимось іншим ніж предмет суспільних відносин.

Продовжуючи наше дослідження, ми на виконання нашої мети звернемося до проблеми значення предмету злочинів. Цій темі присвячено багато фундаментальних праць і окремих розділів, параграфів і статей. Так, зокрема це роботи М.Й. Коржанського [14, с. 9; 18, с. 20], С.Ф.Кравцова [10, с. 8], В.М. Кудрявцева [6, с. 56], В.Я. Тація [13, с. 32] та ін. Тому ми не будемо зупинятись на їх висвітленні, а відзначимо лише те, що положення, відображені в них, вносять значний внесок в науку кримінального права.

Нам здається, що найбільш правильним буде, коли ми лише зупинимося на значенні предмету злочину в складах діянь, що посягають на навколишнє природне середовище, і в подальшому висвітлимо питання про значення предмету в досліджуваних злочинах. На нашу думку, його значення може бути таким: 1) для встановлення самого об'єкту його суті; 2) для встановлення характеру злочину його суспільної небезпеки; 3) для визначення мети злочину; 4) для відмежування знарядь і засобів злочину; 5) для кваліфікації злочинів; 6) для визначення як кваліфікуючої ознаки; 7) властивості й особливості предмету складу злочину мають значення для багатьох інститутів (для притягнення до відповідальності, кваліфікації і призначення покарання).

Маючи загальнотеоретичні підходи щодо місця (юридичної природи) предмету злочину і, зокрема, що стосується навколишнього природного середовища в складі злочину, перейдемо до їх дослідження з точки зору соціально-економічної і правової суті. Без цього правоохоронні органи та суд не зможуть дати правову оцінку вчиненого винним діяння.

В чому ж суть предмета злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища? Що виводить предмет досліджуваного злочину з інших предметів складу злочину, свідчить про його особливість?

З цієї метою необхідно: 1) зробити відбір предметів злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища; 2) встановити їх властивості, які можуть указати на особливість предмету цих злочинів, у порівнянні з іншими; 3) класифікувати предмети злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, за їх властивостями чи за іншими критеріями; 4) дати визначення предмету досліджуваного злочину; 5) сформулювати практичне і теоретичне значення правового встановлення предмету, досліджуваних складів злочину.

Скористаємося обраною нами послідовністю дослідження. Насамперед приступимо до відбору предметів злочинів, що стосується навколишнього природного середовища, у відповідності з чинним кримінальним законодавством. До таких предметів відносяться: 1) тварини, продукти тваринного походження, сировина тваринного походження (ст. 251 КК) [19]; 2) рослини незалежно від їх народногосподарського значення, а також їх плоди (ст. 247 КК) [20; 21; 22; 23]; 3) дерева і чагарники, що ростуть у лісі, не відділені від кореня (сироростучий ліс) (ст. 246 КК) [24;25, с. 892-903]; 4) дикі звірі і птахи, що

охороняються законом і знаходяться в стані природної свободи, які включені в державний мисливський фонд, що перебувають у мисливських угіддях, а також випущені туди з метою розведення (за винятком тих звірів і птахів, що не охороняються законом) (ст. 248 КК) [26; 27]; 5) риби різних порід, дельфіни, раки, креветки, кальмари, восьминоги та інші водні тварини, деякі морські водорості і морські трави, які мають промислове значення (використовуються як продукти харчування, для виробництва добрив, виготовлення медичних препаратів) (ст. 249 КК) [28; 29]; 6) риба та водні тварини, що перебувають у природних умовах (рибні запаси) (ст. 250 КК) [30]; 7) живі ресурси моря, природні багатства континентального шельфу: мінеральні та інші неможливі ресурси поверхні надр, морського дна (руди, мінерали, нафта і т.п.), а також живі організми сидячих видів, тобто організми, які в період свого розвитку прикріплені до морського дна чи під ним або можуть пересуватись тільки по морському дну чи в його надрах. Перелік цих видів живих організмів затверджується в установленому порядку і публікується для загального відома. До них, зокрема, відносяться краби, мідії, трепанги, конумарії, морські зірки, водорості, сидячі тощо [31], споруди, інші установки на континентальному шельфі, зони безпеки навколо них, постійні засоби попередження (ст. 244 КК) [32; 33; 34; 35]; 8) відомості про стан екологічної обстановки – інформація, що вказує на значне перевищення встановлених нормативів і незвичайного для даної місцевості ступеня радіоактивного та іншого забруднення землі, водних ресурсів, атмосферного повітря і продуктів харчування, що становить реальну загрозу для здоров'я людей і навколишнього середовища (ст. 238 КК); 9) атмосферне повітря, яке знаходиться у відкритому просторі у межах території держави України (ст. 241 КК); 10) внутрішні морські води, води територіального моря України, води виключної (морської) економічної зони України, води відкритого моря (ст. 243 КК); 11) території та об'єкти природно-заповідного фонду та інші об'єкти. Це ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та інші цінності і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та збереження фондового моніторингу навколишнього природного середовища. До природно-заповідного фонду належить: природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятники природи, заповідні урочища; штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятники садово-народного мистецтва (ст. 252 КК); 12) водні об'єкти на території України (у твердому, рідкому і газоподібному стані), що беруть участь у кругообігу вод і нерозривно пов'язані з навколишнім природним середовищем. Це води річок, озер, водосховищ, каналів, ставків, гейзерів, морських заток, приток, лиманів, льодовики, протоки річок, внутрішніх бухт, губ, проток, заток, територіального моря, територіальних вод, тимчасових водостоків і балок (де, як правило, буває вода), поверхневих чи підземних вод, водоносних горизонтів, джерел питних, наповнення лікувальних вод (ст. 242 КК); 13) підприєм-

ства, споруди, пересувні засоби та інші об'єкти (наприклад, цехи, ділянки, установки, місця утворення, місця утворення і складування промислових відходів, каналізації, газопроводи, теплопроводи, електропостачання і т. ін. (ст. 236 КК); 14) території, що зазнали екологічного забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням (ст. 237 КК); землі будь-якого цільового призначення: а) сільськогосподарського призначення; б) населених пунктів; в) промисловості, транспорту, зв'язку та іншого призначення; г) для потреб оборони; д) природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення; е) лісового і водного фондів; е) запасу (ст. 239 КК); 15) ліси першої і другої груп, лісоплодові насадження, державні лісові смуги, протиерозійні ліси, поlezахисні лісові смуги, захисні лісові насадження на смугах відводу автомобільних шляхів, захисні лісові насадження на смугах відводу каналів (ст. 245 КК); 16) не загальнопоширені загальнодержавного значення корисні копалини: горючі (нафта, газ природний тощо), метали (залізна руда, мідь, свинець, благородні метали – золото, іридій, осмій, паладій, платина, родій рутеній, срібло), сировина нерудна для металургії, сировина вогнетривка, сировина ювелірна, а також правила охорони надр, встановлені у чинних нормативних актах, які регламентують видобуток корисних копалин загальнодержавного значення, їх використання та охорону (ст. 240 КК); 17) проекти, інша аналогічна документація, в якій відсутні обов'язкові інженерні системи захисту навколишнього природного середовища, споруди, що вводяться в експлуатацію без такого захисту (ст. 253 КК); 18) землі сільськогосподарського обороту, гумусний шар цих земель, структура ґрунту (ст. 254 КК).

Вибірка предметів злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, допоможе нам провести дослідження властивостей предмету указаних діянь.

Виходячи з того, що предмет – це будь-яке матеріальне явище, що сприймається органами чуття, певна річ, що задовольняє ті чи інші потреби, що викликає у іншої особи інтерес [36, с. 920]. Тому враховуючи те, що предмет – це все, що може мати які-небудь властивості [37, с. 1050], а властивість – це якісна ознака, що становить відмінну особливість кого-, чого-небудь [38, с. 575], що властиве і предмету злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, то скориставшись властивістю як філософською категорією, що виражає таку сторону предмета, яка обумовлює її відмінність чи спільність з іншими предметами [37, с. 1175], ми й проведемо дослідження особливостей предмету зазначених злочинів.

У цьому нам допоможе порівняльний аналіз властивостей предметів злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, та інших складів злочину.

На нашу думку, такий аналіз найдоцільніше розпочати з існуючих досліджень фахівців цієї проблеми, що усуне повтори шляхів дослідження мети, краще допоможе усвідомити суть предмету складів злочину, що стосуються навколишнього природного середовища, буде тією базою знань, залучивши які ми спробуємо зробити певний крок у пізнанні їх особливостей.

Зазначеній проблемі в тій чи іншій мірі присвятили свої праці П.С. Матишевський [39, с. 14-16], О.Б. Владимиров, Ю.І. Ляпунов [40, с. 12-19], Е.М. Жевлаков [41, с. 1-86], В.А. Широков [42, с. 1-64], С.Б. Гавриш [43, с. 1-39], В.Я. Тацій [44, с. 61-71], Ю.І. Ляпунов [45, с. 44-75] та ін. Одні з указаних авторів, наприклад, П.С. Матишевський, О.Б. Владимиров, В.А. Широков, Е.М. Жевлаков, В.Я. Тацій намагаються в традиційній формі показати відмінність предметів злочинів, що зв'язані з відносинами власності і предметів злочинів, що стосуються відносин у сфері охорони навколишнього природного середовища. Так, всі вони без виключення вважають, що предметом розкрадання є товарно-матеріальні цінності на виробництво яких чи добування вкладена праця людини і тому вони мають ціну. Щодо предмету злочину, що стосуються відносин з охорони навколишнього природного середовища, зазначені автори однотайні, що останні знаходяться в природному стані, у виробництво чи добування їх не вкладена праця людини, тому вони не набули властивості товару майна і його еквіваленту (економічної цінності), не мають ціни.

Значно глибше цю проблему дослідив Е.М. Жевлаков і показав механізм переходу предмета від відносин, що стосуються охорони навколишнього природного середовища, до відносин власності. Він вважає, що будь-якому природному ресурсу надає якості товару: 1) суспільно-необхідна праця людини достатня для вилучення повністю чи в іншій формі цього ресурсу із навколишнього природного середовища; 2) вилучення працею людини ресурсу із природного середовища чи в іншій формі відособлення його з нього [46, с. 22-27].

На підставі дослідження Е.М. Жевлаков зробив висновок, що під предметом злочинів у сфері охорони природи необхідно розуміти її окремі компоненти, що мають матеріальну форму, які знаходяться в оточуючому середовищі в природному стані, або акумулюють у собі певну кількість людської праці, але не вирвані і не зумовлені якимось чином цією працею від природи, не втратили свого зв'язку з нею [46, с. 26].

Найкраще, з нашої точки зору, вивчив це питання В.І. Ляпунов. Він значно далі пішов у вивченні предмету злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, від всіх зазначених вище авторів. З його погляду природний ресурс (предмет злочину): 1) щодо свого соціально-економічного і правового статусу абсолютно стабільний; 2) сама по собі праця не створює продуктів природи; 3) природні об'єкти в природному стані – це потенціальні предмети виробничої діяльності; 4) принцип нічийності природних багатств – хибний; 5) природні багатства позбавлені товарно-матеріальної форми (сам факт розподілу їх між різними користувачами не тягне зміни екологічного і правового статусу багатств); 6) природні ресурси не відображаються в бухгалтерських звітах і балансах державних і громадських організацій і враховуються тільки в натуральному виразі; 7) витрати на природні ресурси підлягають списанню з балансів як безповоротні витрати [45, с. 44-73].

Цікаві думки В. І. Ляпунова щодо трансформації предмету злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, у предмети злочинів, що посягають на відносини власності: 1) майнові цінності беруть участь в еконо-

мічних стадіях процесу; 2) природний ресурс, що знаходиться в початковій стадії виробництва, випадає з статусу предмету природи; 3) праця розриває першопочатковий зв'язок природного ресурсу з природою і робить їх готовими до використання; 4) коли предмети природи стали об'єктом виробничої діяльності, «сприйняли працю» вони стають сировиною, напівфабрикатом, готовою продукцією (в залежності від ступеню їх обробки); 5) предмети, які працею вирвані із безпосереднього зв'язку з землею – предмети праці; 6) прикладення до природного багатства суспільно-необхідної праці змінює лише економічну природу предмета, діє йому ціну; 7) предмет повинен бути вирваний чи іншим чином зумовлений працею з природи; 8) в дозволеніх законом межах, на підставі спеціальних нормативних актів держала дозволяє окремим громадянам набувати права власності на певні види природних багатств [45, с. 44-73].

Спробу комплексно вирішити це питання зробив С.Б. Гавриш через загальні екологічні ознаки природного об'єкта як об'єкта злочину (фактично підміняючи предмет злочину об'єктом злочину). Назвавши такі загальні екологічні ознаки природного об'єкта: 1). Географічна (природний об'єкт розташований у навколишньому природному середовищі, що є основним джерелом походження людини – географічна оболонка землі. Природне середовище як природне джерело походження будь-якого природного об'єкта означає, що будь-який об'єкт, що виник через матеріальну речовину природи і нею обумовлений у генотипі, повинен розглядатися як належний останній. Він знаходиться в єдиній системі біогевідносин, що визначає їх сутність. Штучно створені об'єкти чи змодельовані процеси, неопосередковані природним середовищем, виключені з географічного середовища не можуть бути об'єктом природи) [47, с. 87]. 2). Біологічна (будь-який природний об'єкт є живою речовиною природи. Всі природні об'єкти поділяються на дві групи: а) жива природа – біотичне середовище як джерело життя і існування людини; б) нежива природа – біотичне оточення, звідки живий організм бере засоби для існування і куди виділяє продукти обміну. Явища і процеси, що не перебувають у біологічних зв'язках і залежностях, не можуть розглядатися як об'єкт екологічних злочинів. Якщо природний об'єкт вибув з біологічного зв'язку природним способом (тобто втратив біологічну свою функцію) є природним об'єктом) [47, с. 88-89]. 3). Ознака «єдиної екологічної сім'ї» (Природний об'єкт знаходиться в екологічній системі, що має іншу назву – біогеоценоз і поза даною системою природний об'єкт не є об'єктом злочинів проти довкілля – виловлена риба, парк зі штучно врегульованим мікрокліматом тощо) [47, с. 89]. 4). Ознака екологічної цінності (Природний об'єкт – як елемент біосфери у своєму роді, що здатний забезпечувати людині нормальні умови її життєдіяльності. Поза ним і природним середовищем людство існувати не може. Тому такі екологічні властивості і визначають охорону природного середовища. Заподіяння збитку поряд з природним об'єктом й іншим благам, залежно від конструкції екологічної норми може кваліфікуватися як екологічний злочин, або кваліфікуватися в сукупності з іншими статтями КК України) [47, с. 90-91]. 5). Соціально-юридичні ознаки. Характеризують природний об'єкт як соціальну цінність – правове благо. Визначають критерії значущості природних об'єктів у правових і еконо-

мічних категоріях – співвідношеннях зі шкалою інших цінностей в суспільстві – їх ієрархія. [47, с. 91]. 6). Ознака правової відокремленості природних об'єктів. (Для того, щоб природний об'єкт охоронявся кримінальним правом, необхідно виділити його правове благо, закріпити відносини з його використання в законі, тобто визначити його правовий статус. Ці питання знайшли відображення в Конституції і законах України, де передбачені правовий режим його використання і механізм захисту) [47, с. 91-92]. 7). Ознака соціально-економічної значущості природного об'єкта: а) типові природні об'єкти загального використання (де режим користування загальнодоступний, загальнодозвільний, тобто споживані людиною природні об'єкти. Тут охороняється екосистема. Одиничний природний об'єкт утворює адмінпроступок); б) особливо охоронювані чи особливо цінні об'єкти природи (це природно-заповідний фонд, державні пам'ятки природи, об'єкти занесені до Червоної книги України); в) особливо охоронювані природні території чи екосистеми (це абсолютне заповідування – заказники, природні й національні парки тощо, пам'ятники природи, садово-паркового мистецтва, заборонні смуги, рекреаційні території) [47, с. 95-102]. 8). Ознака соціально-правової належності об'єктів природи. (Це природні об'єкти штучного походження. Питання щодо штучних екосистем не врегульовано КК України) [47, с. 103-107].

Природне середовище України поза межами біосфери (надра і озоносфера) [47, с. 109-111]. Природні об'єкти «спільної спадщини людства» (Це деякі райони землі, світового океану, космосу, живі та мінеральні ресурси за межами юрисдикції держави) [47, с. 111-117].

Проаналізуємо зазначені вище точки зору щодо предмету злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, і злочинів проти власності.

Насамперед звертає на себе увагу позиція П.С. Матишевського, В.О. Владимірова, В. Широкава, В.Я. Тація, з якої не видно в чому ж таки є суть предмету злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, і відмінність такої в злочинах проти власності. По-друге, перехід предмету в іншу сферу, не показує суті трансформації предметів. Не усуває зазначеної прогалини і точка зору Е.М. Жевлакова, хоча він лише в загальних рисах спробував показати механізм переходу від відносин, що стосуються охорони навколишнього природного середовища до відносин власності. Позитивним з його роботи є те, що він зробив спробу дати визначення предмету злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища. Але на прогалини визначення має вплив відсутність глибокого усвідомлення суті предмета цих злочинів.

Спробу усунути зазначені вище прорахунки зробив Ю. І. Ляпунов. Він спробував показати статус предметів злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, але також не розкрив суті цих предметів, не дав їх визначення.

Не в повній мірі вдалою слід вважати в цьому аспекті і позицію С.Б. Гавриша. Так, в ній є пряма підміна предмета злочину об'єктом. Виходячи з зазначеного, тут дається характеристика ознак (властивостей) об'єкта злочину, а тому й робиться спроба дати його всебічну оцінку. Така оцінка ознак (властивостей) іноді підміняється системою указаних злочинів, що цілком

зрозуміло, має різне функціональне призначення, а також й правову оцінку. Крім того, необхідно зважати на те, що речовина природи перетворюється на ресурси, якщо її застосовують у процесі вироблення благ, коли до них докладено працю людини. Поза цим це просто речовини природи. Речовини, що попередньо зазнали впливу людської праці і призначені для подальшого використання у виробничому процесі, називають сировиною. В той же час до позитивного в судженні С.Б. Гавриша можна віднести: 1) спробу дати правові ознаки об'єкта (предмета); 2) сформулювати екологічні ознаки (властивості природного об'єкта (предмета)); 3) соціальну значущість природних об'єктів (предметів); 4) межі дії кримінально-правової юрисдикції щодо різних природних об'єктів (предметів).

Як ми бачимо, що наведене нами дослідження предмету цих злочинів ще не в повній мірі вносить щось нове, що могло б вплинути на їх відмежування від інших предметів злочину. Так, Е.М. Жевлаков, В.А. Широков, Ю.І. Ляпунов, Г.Л. Кригер, І.А. Гельфанд, І.М. Тяжкова, В.Я. Тацій та ін. в основу розмежування цих злочинів кладуть економічні властивості предмета злочинів (тобто це або товарно-матеріальні цінності чи природні багатства невіддільні від середовища їх існування) [46, с. 14-16; 48, с. 21; 45, с. 59-61; 49, с. 516; 50, с. 347; 51, с. 255-260; 52, с. 286-287]. С.Б. Гавриш просто здійснює підміну предмета злочину об'єктом, розкриваючи по суті предмет злочину [47, с. 87-117]. Вважаємо, що такий підхід не визначає юридичних ознак предмету досліджуваних злочинів і в кінцевому рахунку їх правового статусу.

На відміну від кримінально-правової літератури в інших правових виданнях зроблена певна спроба показати правовий статус предмета злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, (але не стосовно такої ознаки складу злочину як предмет злочину, а щодо природних ресурсів, або єдиних природних фондів в цілому). Необхідно відзначити, що таке дослідження проводиться авторами по різному. Наприклад, В.В.Петров розглядає це питання в історичному аспекті, спираючись на тлумачення нормативних актів. Зокрема, він стверджує, що Декрет про землю від 26 жовтня (8 листопада) 1917р., скасував приватну власність на землю і передав її у загальнонародне надбання, у виключну власність робітничо-селянської держави [53, с. 15-16]. У власність, згідно Декрету, переходили також надра, води, ліси [53, с. 16]. Указаний та інші автори стверджують, що положення Декрету «Про землю» отримали певний розвиток у декретах «Про соціалізацію землі» (1918 р.), «Про ліси» (1918 р.), «Про надра землі» (1920 р.), Земельному кодексі РСФСР 1922 р., Конституції СРСР 1936 р., Конституції СРСР 1977 р. та інших нормативних актах [53, с. 15-16; 53, с. 61-77 та інші]. Вони виділяють основні ознаки права державної власності на природні об'єкти: 1) виключність власності держави на природні об'єкти – це відрізняє її від інших видів державної власності (на відміну від повітря, сонячної енергії, кліматичних ресурсів, які за об'єктивними властивостями не можуть бути власністю). Разом з тим як і всі природні об'єкти існують у нерозривному зв'язку зі всією природою, тому заготівля деревини, води, полювання на тварин не припиняє права власності держави на відповідні елементи природного світу, а лише служать підставою

(на законних підставах) виникнення права власності держави, колективності, чи права власності окремих громадян на продукти праці; 2) невіддільність від природного середовища – це дає можливість розглядати право власності на природні об'єкти в комплексі всіх зв'язаних з даним об'єктом компонентів природного середовища. Звідси право власності на землю поширюється не лише на поверхневий шар (ґрунтовний), а і на весь природний рослинний світ, окремі стоячі дерева, чагарники і тощо. Право державної власності на води, включає крім водної речовини на весь зв'язаний з нею рослинний і тваринний світ. Для природних ресурсів існує особливий правовий режим. Вони вилучені із господарського обліку (не можуть бути предметом купівлі-продажі, обміну, задатку, спадкування, оренди [54, с. 62-67].

В такому ж плані розглядає право власності на природні ресурси О.А. Рябов [55, с. 12-31]. У той же час він вважає, що уже з прийняттям Конституції СРСР 1936р. повністю сформувалось право виключної власності «на живі сили природи» [55, с. 14]. Хоча як показує наше дослідження в цій Конституції говорилося лише про державну власність тільки на землю, її надра, води і ліси (ст.6). «Живі сили природи» в Конституції не згадувались. Це підтверджується дослідженням О.С. Шемшученка [56, с. 44].

Такої ж позиції з даного питання дотримується А.А. Забелишенський [57, с. 24], Ю.А. Вовк [58, с. 31–32]. Близька до попередньої думки дослідження Ю.І. Тютєкіна, але він намагається довести, що право виключної державної власності на «живі сили природи» було закріплено в нашому законодавстві ще до прийняття Конституції СРСР 1936 р. [59, с. 53]. Наше дослідження, в тому числі і Основного закону про соціалізацію землі, прийнятого ВЦИК РСФСР 1918 р., свідчить, що в ньому зафіксована відміна приватної власності на землю, надра і живі сили природи, але нічого не говориться про виключну власність держави на живі сили природи.

Цікаві погляди щодо права власності на природні ресурси Ю.С. Шемшученка з багатьох напрямків вони співпадають з попередніми авторами [56, с. 43-46], але з деяких принципових положень він має свої судження. Так, він вважає, що одні природні ресурси можуть бути у виключній власності [56, с. 43]. Коло об'єктів, що відносяться до виключної власності, на його думку, чітко окреслено ст. 11 Конституції СРСР, земля, її надра, води, ліси (формування цієї статті не залишає місця для розширеного тлумачення) [56, с. 43]. Що ж стосується рослинного світу, крім лісів, то ні в одному акті діючого законодавства не сказано, що він є власністю, а тим паче виключною власністю держави [56, с. 43-44].

На думку Ю.С. Шемшученка, тваринний світ не відноситься до виключної державної власності, в той же час цей світ може бути власністю не тільки держави, а й інших суб'єктів [56, с. 44-45]. На підтвердження своєї думки він звертається до фондів, коли відловлені у встановленому порядку дикі тварини і птахи можуть стати товарно-матеріальними цінностями – колективною власністю, але будучи випущеними на волю стають природним ресурсом, або дикі тварини в межах континентального шельфу, що мігрують, не є державною власністю, це стосується і природних ресурсів економічної зони [56, с. 45].

Прогресивною для науки є думка Ю.С. Шемшученка щодо ознаки права державної власності на природні ресурси як безоплатності користування ними. Він вважає, що цей принцип оспорується чинним законодавством [56, с. 42-43].

Переважає більшість учених і зарубіжних правознавців – екологів дотримуються думки, що атмосферне повітря не може бути власністю, бо це обумовлено фізичним станом атмосферного повітря (воно знаходиться в стані постійного турбулентного руху і не може бути індивідуалізовано) [60, с. 49-52; 61, с. 255]. Але є і деякі інші судження. Так, Ф. М. Роянов вважає, що атмосферне повітря може бути об'єктом права виключної державної власності [62, с. 20-23]. Цю думку автор аргументує тим, що самі по собі ознаки і властивості матеріального світу не можуть слугувати перепорою для об'явлення їх об'єктом права виключної державної власності, оскільки вони не входять в структуру суспільних відносин власності, що виникають між людьми з приводу об'єктів реального світу [62, с. 20-23]. Цю точку зору аргументовано, на наш погляд, критикує Ю.С.Шемшученко, вказуючи на те, що характер цих відносин, їх класифікація на види залежать від ознак і властивостей об'єктів матеріального світу, що зв'язані з відповідними відносинами [56, с. 49]. Властивість тих або інших природних ресурсів відособлених в натурально-речовій формі є одним із найважливіших критеріїв виникнення державної (загальнонародної) власності на них [56, с. 49].

Як показує наше дослідження, що вище перераховані, а також і інші автори, які внесли істотний вклад у науку щодо вирішення правового статусу природних ресурсів не змогли остаточно визначитись з правовим статусом предметів злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища.

Нам здається, що вихід з цього стану, можна було б запропонувати. Ця проблема має вирішуватись у двох напрямках: 1) перший – це використання позитивних положень авторів, що працювали з досліджуваною проблемою (визначаючи правовий статус природних ресурсів і об'єктів і правові ознаки об'єктів природи); 2) другий – це аналіз законодавства і тих в ньому змін, які істотно вплинули на правовий статус природних об'єктів в цілому, і предметів складів злочину, що стосуються навколишнього природного середовища зокрема.

Використовуючи запропонований шлях дослідження, звернемося до того позитивного, що зроблено авторами, що на нашу думку допоможе з визначенням правового статусу досліджуваних злочинів.

Таким позитивним є виділення основних ознак для предмета злочину, що стосується навколишнього природного середовища: 1) правовий статус предмета злочину; 2) екологічні властивості (ознаки) предмета злочину; 3) економічний статус предмета злочину.

Для правильного вирішення правового статусу предметів злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища зокрема, необхідно використати позитивні положення авторів, що працювали з досліджуваною проблемою. Крім того, необхідно враховувати ті зміни в законодавстві, які істотно вплинули на правовий статус предметів досліджуваних складів злочину і

визначитися з їх ознаками. Серед них є такі: 1) виключність власності держави на природні об'єкти; 2) невіддільність від природного середовища; 3) наявність межі володіння природним об'єктом; 4) правова відокремленість предмета злочину (правовий статус) – правовий стан; 5) поширеність національного законодавства щодо предмету злочину; 6) вилученість із господарського обліку.

В послідовному порядку проаналізуємо нормативні акти. Перш за все почнемо з Конституції України. Ст. 13 Конституції проголошує землю, її надра, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони об'єктами права власності Українського народу. З положень ст. 13 Конституції ми бачимо, що об'єктами права власності Українського народу є: 1) насамперед природні ресурси, які знаходяться на території України в межах її державних кордонів; 2) по-друге об'єктами даного права визначаються природні ресурси континентального шельфу України та виключної (морської) економічної зони. Тлумаченням цієї статті ми знаходимо підтвердження такої ознаки права власності на природні ресурси, як наявність межі володіння природним об'єктом, на відміну від інших предметів, що знаходяться у власності. Зокрема це оговорується словами «в межах території України», «природні ресурси континентального шельфу», природні ресурси виключної (морської) економічної зони».

Згідно ст. 1 Женевської конвенції про континентальний шельф 1958 р. (ратифікований 10 листопада 1960р.) і ст. 76 Конвенції ООН 1982 р. з морського права України про те, що прибережна держава здійснює над континентальним шельфом суверенні права з метою його розвідки та розробки природних ресурсів. А в зв'язку з тим, що природні ресурси континентального шельфу включають мінеральні та інші неживі ресурси морського дна та його надр, а також живі організми, що відносяться до категорії «сидячих видів», тобто організми, що в період, коли можливий їх промисел, перебувають у стані нерухомості на морському дні чи під ним, або ж не здатні пересуватись інакше, ніж знаходиться у постійному фізичному контакті з морським дном чи його надрами [63, с. 20-46; 64, с. 190-196]. Це свідчить про те що інші природні ресурси в районі континентального шельфу і над ним є власністю Українського народу. Цікаво, що згідно з міжнародно-правовими нормами суверенні права України на природні ресурси її континентального шельфу є виключними, це означає що будь яка інша держава може розробляти природні ресурси шельфу лише з певним чином оформленої згоди України [63, с. 20-46].

Згідно із ст. 55 Конвенції ООН з морського права Україна має суверенне право на розвідку, розробку і збереження природних ресурсів – живих і неживих – у водах, що покривають морське дно, на морському дні та в його надрах, а також в управлінні цими ресурсами у виключній (морській) економічній зоні [64, с. 190-196].

Право власності Українського народу на природні ресурси знайшло своє закріплення у чинному законодавстві України. Це положення зокрема відображено у ст. 1 Закону України від 7 лютого 1991 р. «Про власність» [65,

с. 177], ст. 4 Закону України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища» [20], а також стосовно кожного природного ресурсу, а саме: ст. 6 Водного кодексу України від 6 червня 1995 р. [9], ст. 6 Лісового кодексу України від 24 січня 1994 р. [24], ст. 4 Кодексу України про надра від 27 липня 1994 р. [67].

Як ми бачимо із ст. 13 Конституції, що від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах визначених цією Конституцією. Це означає, що на названі природні ресурси є виключне право власності: Українського народу і кожен громадянин має лише право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Тому з указанного можна вичленити ще одну правову ознаку права власності на природний ресурс – це виключність власності Українського народу на природний ресурс.

У той же час, згідно ст. 14 Конституції певні винятки з цього права стосуються земельних ресурсів, а також окремих об'єктів тваринного світу [68]. На землю може існувати право приватної, державної і колективної власності, крім того що до приватної власності, то таке можливо лише за громадянами України.

Аналіз чинного законодавства та судової практики підтверджує необхідність такої ознаки права власності на природний ресурс як невіддільність його від природного середовища, а також безоплатність загального природокористування і відсутність спеціальної дозвільної системи. На відміну від загального природокористування спеціальне здійснюється за плату і на підставі спеціальних дозволів (ліцензій) і т. ін.

Конституція України поклала край дискусії, чи може атмосферне повітря бути власністю. Згідно ст. 13 Конституції – це так, в межах території України. Чим не заперечує, що об'єктом може бути і невідособлений в натурально-речовій формі об'єкт [68]. Тому можна констатувати той факт, що правовою ознакою права власності природного об'єкту є як відособленість так і невіддільність предмету в натурально-речовій формі, що на наш погляд є особливістю власності на природний ресурс.

Хоча з наукової точки зору неможливо привласнити атмосферне повітря.

Згідно чинного законодавства природні ресурси вилучені із господарського обліку за виключенням землі, яка може надаватись в оренду, продаватись і спадкуватись, підлягати обміну в межах встановлених чинним законодавством (ст. 4 Земельного кодексу України) [69].

Зі сказаного і судової практики видно, що така правова ознака права власності на природний ресурс як вилученість із господарського обігу для природних ресурсів має право на існування, окрім земельних ресурсів.

Правова відокремленість предмету злочину, це забезпеченість його використання законодавством. Слід погодитися з С.Б. Гавришем, що в законодавстві не тільки позначений той чи інший природний об'єкт (наше позначення предмету), а й передбачений правовий режим його використання й захисту [47, с. 91]. Системою відповідних суспільних відносин передбачена їх охорона з приводу тих чи інших предметів, що стосуються навколишнього природного

середовища. Це відбувається за допомогою загального чи спеціального екологічного законодавства. Побудова статей Особливої частини КК України, що стосуються навколишнього природного середовища, відбувається, виходячи з предметів злочинів, що відносяться до природних ресурсів загального використання або особливо охоронюваного чи особливо цінних об'єктів природи тощо.

Законодавство з охорони всесвітньої культурної і природної спадщини щодо охорони цих відносин підлягає як національному законодавству так і нормам міжнародного права [70, с. 6-10].

Підтвердивши правовий статус предмета злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, нам необхідно звернутися до іншої сторони їх статусу, а саме екологічного.

Перш ніж приступити до розгляду зазначеної нами проблеми, відзначимо, що цьому питанню, як показує наше дослідження, в кримінально-правовій літературі уваги не приділялось, окрім С.Б. Гавриша, який приділив увагу загальним екологічним ознакам природного об'єкта як об'єкта злочину [47, с. 87-107]. В той же час С.Б. Гавриш призвів до ототожнення екологічних правових і соціальних ознак. Відсутнє вирішення цієї проблеми і в екологічній і довідковій літературі [71, с. 11-15; 72, с. 6-14; 73, с. 7-12; 74, с. 3-9; 75, с. 9-20]. Все це викликає певні труднощі. Тому ми скористаємось аналізом предметів злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, з точки зору їх зв'язків і властивостей.

Вивчення нами предметів досліджуваних злочинів з точки зору екологічного статусу показує, що вони характеризуються наступними обставинами: 1) це предметно-речова частина природних виробничих сил (за виключенням предмета злочину, передбаченого ст. 238 КК) складається із природної речовини, яка залучається в суспільне виробництво, або потенційно (у відповідності з розвитком науки) може бути залучена в суспільне виробництво; 2) це предмети, що не втратили свого зв'язку з природним середовищем (в протилежному випадку зникає здатність природної речовини бути частиною живої природи); 3) неповторність і глибока індивідуальність цього предмету; 4) крайня рухливість (підвищеність) зв'язків природи (неможливість встановити постійно діючі нормативи і суворой регламентації); 5) можливість самовідтворення; 6) вони мають природне походження; 7) не знаходиться на балансі в підприємствах, установах і організаціях; 8) не проходить по бухгалтерських обліках.

На підставі проведеного дослідження можна вичленити правовий і екологічний статуси предметів злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища.

Правовий статус предмета досліджуваних складів характеризується такими ознаками: 1) виключність права власності народу України на природні об'єкти, які є предметом складу злочину, що стосується навколишнього природного середовища; 2) невіддільність предметів указаних злочинів від навколишнього природного середовища з точки зору права; 3) виключність предметів злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, із господарського обігу (за винятком землі); 4) відособленість предмету зазна-

чених злочинів в натурально-речовій формі (за винятком атмосферного повітря); 5) наявність межі володіння природними об'єктами (предметами злочину); 6) поширеність національного законодавства щодо предмету злочину.

Екологічний статус предмета складів злочину, що стосуються навколишнього природного середовища, характеризується такими ознаками: 1) предмет цих складів злочину є предметно-речовою частиною виробничих сил (виключення, предмет складу злочину передбаченого ст. 238 КК), складається із природної речовини, яка залучена в суспільне виробництво або потенційно може бути до нього залучена; 2) предмети складу злочину, що стосуються навколишнього природного середовища, – це ті, що не втратили свого зв'язку з природним середовищем; 3) неповторність і глибока індивідуальність предмета досліджуваних складів злочину; 4) крайня рухливість предмета цих складів злочину; 5) можливість самовідтворення предметів складів злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища; 6) природне походження предметів зазначених складів злочинів; 7) предмети досліджуваних складів злочинів не знаходяться на балансі державних і колективних організацій; 8) предмети складів злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, не відображаються в бухгалтерських звітах і балансах і враховуються лише в натуральному вигляді.

Це дослідження має не тільки теоретичне, але й істотне практичне значення. Його практичне значення має два аспекти: 1) для законотворчої практики; 2) для кваліфікації досліджуваних складів злочинів.

В аспекті покращення законодавчої діяльності правильне визначення предмету злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, і їх правового екологічного статусу можна використати для закріплення ознаки предмету складів злочину, що стосуються досліджуваної сфери, яка має наукове обґрунтування: 1) для ст. 251 КК предмет має бути позначений так «звірі і птахи, біологічні об'єкти, продукти звіриного і пташиного походження, сировина звіриного і пташиного походження, корми тваринного та рослинного походження, кормові добавки»; 2) для ст. 246 КК у назві статті має бути записано наступне: «Незаконна порубка дерев і чагарників у лісах»; 3) для ст. 248 КК у назві статті має бути записано таке: «Незаконне полювання на диких звірів і птахів», крім того, в ч. 1 потрібно указати наступне «Полювання на диких звірів і птахів, що охороняються законом і знаходяться в стані природної свободи, які включені в державний мисливський фонд» і далі по тексту; 4) для ст. 249 КК в ч.1 має бути наступне формулювання «Незаконне добування риби різних порід, дельфінів, раків, креветки, кальмарів, восьминогів у вигляді промислу та інші водні тварини, деякі морські трави, які мають промислове значення ...», і далі по тексту; 5) для ст. 240 КК частину першу цієї статті необхідно викласти в наступній редакції «Незаконне, тобто з порушенням встановленого законом порядку, видобування не загальнопоширених загальнодержавного значення корисних копалин»; 6) для ст. 250 КК назва статті має бути такою: «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин, що перебувають у природних умовах», це змінить формулювання диспозиції цієї статті. «Проведення

вибухових робіт з порушенням правил, що встановлені з метою охорони рибних запасів або диких тварин, що перебувають у природних умовах»; 7) ч. 1 ст. 244 КК має бути викладена в такій редакції, після слів заходів для захисту живих ресурсів моря, природних багатств континентального шельфу: мінеральних та інших неживих ресурсів поверхні надр морського дна, а також живих організмів сидячих видів, тобто організмів, які в період свого розвитку прикріплені до морського дна чи під ним, або можуть пересуватись тільки по морському дну чи в його надрах, від шкідливих відходів; 8) ст. 238 КК має бути викладена у наступній редакції: «Ст. 238 КК. Приховання або перекручення відомостей про стан екологічної обстановки, або захворювання населення.

Приховання або умисне перекручення службовою особою відомостей про стан екологічної обстановки тобто інформації, що вказує на значне перевищення встановлених нормативів і незвичайного для даної місцевості ступеня радіоактивного та іншого забруднення землі, водних ресурсів, атмосферного повітря і продуктів харчування, продовольчої сировини, що становить реальну загрозу для здоров'я людей, тваринного і рослинного світу і навколишнього природного середовища, а кримінально відповідальність за приховання або перекручення інформації щодо захворюваності населення має бути сформульована окремою статтею. Ст. 242 КК має бути названа так «Забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів», частина перша цієї статті має починатись так: «Забруднення водних об'єктів на території України (у твердому, рідкому і газоподібному стані), що беруть участь у кругообігу вод і нерозривно пов'язані з навколишнім природним середовищем: рік, озер, водосховищ, каналів, ставків, джерел, підземних вод, струмків, гейзерів, морських заток, проток, лиманів, льодовиків, проток рік, внутрішніх морських вод (лимани, бухти губи, протоки, затоки, територіальне море), територіальні води, тимчасові водотоки і балки (де, як правило, буває вода) неочищеними» і далі по тексту. Інша стаття, що стосується атмосферного повітря має бути названа так: «Забруднення атмосферного повітря», і ч. 1 має бути викладена в такій редакції: «Забруднення атмосферного повітря, яке знаходиться у відкритому просторі у межах території держави України» і далі по тексту.

Другому аспекту практичного значення правильного встановлення предмету злочину, що стосується навколишнього природного середовища, для кваліфікації присвячено багато праць. Зокрема, С.Б. Гавриша [76, с. 7], О.М.Каверіна [77, с. 98-102], В.О. Широкова [42, с. 13-47], Е.М. Жевлакова [78, с. 6-13], П.Ф. Повеліциної [79, с. 5-12], А.В. Галахової [80, с. 94-119], В.Я. Тація [13, с. 36-37], В.А. Навроцького [81, с. 64-67], значна кількість наших праць [82, с. 5-30; 83, с. 5-73] та інших. Це дає нам можливість зупинитись на таких аспектах кваліфікації, які не піднімались до цього часу в працях вчених, що займались розробкою проблем кримінально-правової охорони навколишнього середовища.

На нашу думку, яка ґрунтується на вивченні праць з цієї проблеми та судової практики, не враховується при кваліфікації правові та екологічні ознаки предметів складів злочину, що стосуються навколишнього природного середовища. Це було зумовлено тим, що такі ознаки не були визначені.

В подальшому для правової кваліфікації досліджуваних складів злочинів і відмежування їх від інших складів злочинів необхідно врахувати всі без виключення опрацьовані нами ознаки предмета цих складів злочинів. Ці ознаки безпомилково дають можливість відмежування досліджувані злочини від складів проти власності. Крім того, точне встановлення предмету складу злочину, що стосується навколишнього природного середовища, дає можливість і обґрунтування при сукупності вчинення зазначеного та інших складів злочинів, їх окремої кваліфікації. Так, наприклад, коли службова особа зловживаючи службовим станом, вчинює незаконне полювання, то її дії необхідно кваліфікувати ч. 2 ст. 248 КК України, а стосовно злочинів передбачених ст. ст. 245, 251, 247, 246, 249, 240, 250, 244, 252, 242 і ч.1, ч. 2 ст. 243 КК України при наявності ознак службового злочину, дії необхідно кваліфікувати за сукупністю складів злочинів.

Більшу складність складає кваліфікація вчинення таких складів злочину, що передбачені ст. ст. 113, 247, 251 КК України. В останньому випадку визначальне значення має мета як суб'єктивна ознака складу злочину. В той же час, коли порушення встановлених правил, порушення правил по боротьбі з хворобами і шкідниками рослин або тварин супроводжувалося зазначення, а також в послідуєчому вчинялося з метою поширення епідемій, епізоотій чи епітафій, то дії винних необхідно кваліфікувати за сукупністю складів злочинів, передбачених ст. ст. 113, 247 і 251 КК України, так як вони мають реальну сукупність.

Висновки. На підставі викладеного можна дати визначення предмету злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища. Під предметом зазначених складів злочинів необхідно розуміти самостійну ознаку складу злочину, що є предметно речовою частиною виробничих сил (за виключенням предмету злочину, передбаченого ст. 238 КК), яка залучена в суспільне виробництво, або потенційно може бути до нього залучена, невіддільна від природного середовища, вилучена із господарського обліку (за винятком атмосферного повітря і природних процесів), має межі володіння, можливість самовідтворення, не знаходиться на балансі у підприємствах, установах і організаціях, не відображається в бухгалтерських звітах і балансах і враховується лише в натуральному вигляді, характеризується неповторністю і глибокою індивідуальністю, крайньою рухливістю та природним походженням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Розенберг Д.Н.* О понятии имущественных преступлений в советском уголовном праве (Объект и предмет посягательства). // Учен. зап. Харьк. юрид. ин-та. – Вып. 3. – Харьков, 1948. – С. 69-74.
2. Советское уголовное право: Учебник. Общая часть. – М. : ВЮЗИ, 1960. – 68 с.
3. *Васильев А.Н.* Преступления против социалистической собственности // Советское уголовное право. Особенная часть. – Вып. 3. – М. : Изд-во МГУ, 1959. – 19 с.
4. *Михайлов М.П.* Уголовная ответственность за кражу личного имущества и разбой. – М. : Госюриздат, 1958. – 156 с.

5. *Пиоттовский А.А.* Учение о преступлении по советскому уголовному праву. – М. : Госюриздат, 1961. – 667 с.
6. *Кудрявцев В.Н.* К вопросу о соотношении объекта и предмета преступления // Труды ВЮА. – Вып. 13. – М., 1951. – С. 52-59.
7. *Беляев Н.А.* Объект преступления // Курс советского уголовного права. Общая часть. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1968. – Т.1. – С. 275-311.
8. *Фролов Е.А.* Спорные вопросы общего учения об объекте преступления. // Учен. труды Свердловск. юрид. ин-та, 1969. – Вып. 10. – С. 104-225.
9. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву. – М. : Госюриздат, 1960. – 229 с.
10. *Кравцов С.Ф.* Предмет преступления: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Л., 1976. – 24 с.
11. *Коржанский Н.И.* Предмет преступления (понятие, виды и значение для квалификации): Учебное пособие. – Волгоград : НИИ и РИО Волгоградской следственной школы МВД СССР, 1976. – 56 с.
12. *Глистин В.К.* Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений. (Объект и квалификация) – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – 127 с.
13. *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навчальний посібник. – Харків : Українська юридична академія, 1994. – 80 с.
14. *Коржанский Н.И.* Предмет преступления (понятие, виды и значение для квалификации): Учебное пособие. – Волгоград : НИИ и РИО Волгоградской следственной школы МВД СССР, 1976. – 56 с.
15. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / под ред. гл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М. : Рус.яз., 1987. – 846 с.
16. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки (И.Ф.Андерш, С.А.Воробйова, М.В.Кравченко та ін.) – К. : Наукова думка, 1994 – 400 с.
17. Українська радянська енциклопедія. – К. : Головна редакція УРЕ, 1979. – Т.4. – 560 с.
18. *Коржанский Н.И.* Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М. : Изд-во Академии МВД СССР, 1980. – 248 с.
19. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25 червня 1992 р. (в редакції Закону України від 5 грудня 1996р.) // Голос України – 1997 – 4 лютого, – Ст. 1.
20. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 41.–Ст. 546.
21. Про пестициди і агрохімікати: Закон України від 2 березня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 14. – Ст. 91.
22. Про Державну міжвідомчу комісію України у справах випробувань і реєстрації засобів захисту регуляторів росту рослин і добрив: Положення, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 1993 р. № 886. // ЗП України. – 1994. – №3. – Ст. 62.
23. Про карантин рослин: Закон України від 30 червня 1993 р. // Закони України. – Т. 5. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. – С. 224-233.
24. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. // Відомості Верховної ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.
25. Про практику розгляду судами справ про відповідальність за порушення законодавства про охорону природи: Постанова Пленуму Верховного Суду України

від 26 січня 1990 р. № 1 // Екологічне законодавство в Україні. – Х. : ТОВ «Одиссей», 2002. – С. 892-903.

26. Про тваринний світ: Закон України від 3 березня 1993 р. (із змінами, внесеними згідно із законом № 81/96) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 15. – Ст. 70.

27. Положення про мисливське господарство та порядок здійснення полювання: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. № 780, із змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 1997 р. № 245 // Екологія і закон: екологічне законодавство України. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – С. 154-166.

28. Тимчасовий порядок ведення рибного господарства і здійснення рибальства: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 р. № 1192 // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища. – Т. 4. – Чернівці : Зелена Буковина, 1998. – 388 с.

29. Про затвердження такс для обчислення розміру стягнення шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збору) або знищення цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 1994 р. № 41 // ЗП України. – 1994. – № 5. – Ст. 125 (із змінами внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 1996р. № 621).

30. Положення про охорону рибних запасів і регулювання рибальства у водоймах СРСР: Постанова Ради Міністрів СРСР від 15 вересня 1958 р. № 1045 // СП СССР. 1958. – № 16. – Ст. 127.

31. Про затвердження такс для обчислення розміру стягнення за шкоду, заподіяну ресурсам живих організмів «сидячих» видів, що становлять природні багатства континентального шельфу: Постанова Ради Міністрів СРСР від 25 жовтня 1974 р. № 831// СП СРСР. – 1974. – № 22. – Ст. 132.

32. Про континентальний шельф Союзу РСР: Закон СРСР від 26 червня 1968 р. // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1968. – № 6. – Ст. 40.

33. Про застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про континентальний шельф Союзу РСР», затверджений Законом СРСР від 26 червня 1968 р.: Постанова Верховної Ради СРСР від 13 вересня 1969 р. // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1968. – № 6. – Ст. 40; № 27. – Ст. 232.

34. Про застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про континентальний шельф Союзу РСР»: Постанова Верховної Ради СРСР від 13 вересня 1969 р. // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1969. – № 34. – Ст. 308.

35. Про затвердження Положення про охорону континентального шельфу СРСР: Постанова Ради Міністрів СРСР від 11 січня 1974 р. № 24 // СП СРСР. – 1974. – №3. – Ст.18.

36. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТ.Ф «Перун», 2003. – 1440 с.

37. Советский энциклопедический словарь./ Гл. ред. А.М. Прохоров. – М. : Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с.

38. Українська радянська енциклопедія. – К. : Головна редакція УРЕ, 1979. – Т.4. – 560 с.

39. *Матъшевский П.С.* Ответственность за преступления против социалистической собственности. – К. : Изд-во при Киевском госуниверситете. Издательское объединение «Вища школа», 1983. – 176 с.

40. *Владимиров А.В., Ляпунов Ю.И.* Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность. – М. : Юрид. лит., 1986. – 224 с.

41. *Жевлаков Е.Н.* Общие вопросы квалификации преступлений в области охраны окружающей среды: Учебное пособие. – М. : ВЮЗИ, 1986.-86 с.
42. *Широков В.А.* Преступления в области охраны окружающей среды: Учебное пособие – Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. – 64 с.
43. *Гавриш С.Б.* Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища: (проблеми теорії та розвитку кримінального законодавства України). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. – Харків, 1994. – 39 с.
44. *Тацкий В.Я.* Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система. – Харьков : Изд-во при Харьковском госуниверситете издательского объединения «Вища школа», 1988. – 232 с.
45. *Ляпунов Ю.И.* Уголовно-правовая охрана природы органами внутренних дел. – М. : Академия МВД СССР, 1974. – 151 с.
46. *Жевлаков Е.Н.* Общие вопросы квалификации преступлений в области охраны окружающей среды: Учебное пособие. – М. : ВЮЗИ, 1986. – 86 с.
47. *Гавриш С.Б.* Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. – К. : Інститут Законодавства Верховної Ради України, 2002. – 636 с.
48. *Широков В.А.* Преступления в области охраны окружающей среды: Учебное пособие. – Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. – 64 с.
49. *Кригер Г.* Преступления в области использования природных богатств // Курс советского уголовного права. – М. : Наука, 1971. – Т.5. – С. 513-546.
50. *Гельфанд И.А.* Хозяйственные преступления. // Советское уголовное право: Общая часть. – К. : РИО МВД УССР, 1968. – С. 345-380.
51. *Тяжкова И.М.* Преступления против природных богатств. // Советское уголовное право Общая часть. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 253-268.
52. *Тацкий В.Я.* Преступления против природных богатств. // Уголовное право УССР. Общая часть: Учебник. – К. : Вища шк., 1989. – С. 285-305.
53. *Петров В.В.* Право государственной собственности на землю, ее недра, воды, леса и другую растительность, животный мир (Общая характеристика) // Сельскохозяйственное, природно-ресурсное законодательство и правовая охрана природы: Учебник / Под ред. Р.Д. Боголепова, И.Ф. Панкратова – М. : Юрид. лит., 1989. – 386 с.
54. Право государственной собственности на природные объекты и природопользования в СССР. // Правовая охрана природы. / Под ред. В.В.Петрова. – М. : Изд-во Мос. ун-та, 1980. – С. 61-77.
55. *Рябов А.А.* Охрана права государственной собственности на природные ресурсы СССР. – Казань : Из-во Казанского ун-та, 1982. – 144 С.
56. *Шемшученко Ю.С.* Правовые проблемы экологии. / АН УССР. Ин-т государства и права; отв.ред. В.Л.Мунтян. – К. : Наук. думка, 1989. – 233 с.
57. *Забельшенский А.А.* Основы природоохранительного права. – Свердловск, 1978. – 24 с.
58. *Вовк Ю.А.* Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. – Харьков, 1986. – 160 с.
59. *Тютюкин Ю.И.* Природа. Общество. Закон. – Кишинев, – 1976. – 53 с.
60. *Бринчук М.М.* Правовая охрана атмосферного воздуха. – М. : Изд-во Наука, 1985. – 175 с.
61. *Стайнов П.* Правовые вопросы защиты природы: (Пер. с болг.). – М. : Юрид. лит., 1974. – 378 с.

62. *Роянов Ф.М.* Правовая конституция природных объектов в СССР. // Выполнение правовых требований охраны окружающей среды в хозяйственной деятельности. – Уфа : Изд-во Уфимского ун-та, 1984. – С. 20-23.

63. О континентальном шельфе: Конвенция 1958 г. // Сборник международных соглашений и законодательных актов СССР по вопросам мореплавания. – М. : Гидрографическое управление, 1971. – С. 20-46.

64. Угода про імплементацію частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 р. // Збірник законодавчих актів про охорону навколишнього природного середовища (Міжнародні конвенції та угоди, інші правові акти). Том.5. – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – С. 190-196.

65. Про власність: Закон України від 7 лютого 1991 р. // ЗУ. – Т.1. – К., 1996. – 173 с.

66. Водний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.

67. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р. // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 36. – Ст. 340.

68. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Головна спеціаліз. рад. літ. мовами нац. меншин України, 1996. – 111 с.

69. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.

70. Про ратифікацію Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 4.10.1988 р. № 6673-XI // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища (міжнародні конвенції та угоди, інші правові акти). – Том 5. – Чернівці: зелена Буковина, 1999. – С. 6-10.

71. *Сухорукова С.М.* Экономика и экология (политэкономический аспект): Учеб.-метод.: Пособие для вузов. – М. : Высш. шк., 1988. – 111 с.

72. *Нестеров П.М.* Экономика природопользования. – М.: Высш. шк., 1984. – 256 с.

73. *Хачатуров А.Н.* Экономика природопользования. – М. : Наука, 1987. – 256 с.

74. *Сахаев В.Г., Щербинский Б.В.* Экономика природопользования и охрана окружающей среды. – К. : Выща шк. Головное из-во, 1987. – 263 с.

75. Экология и экономика: Справ./О.Ф. Балацкий, П.Г. Вакулюк, В.М. Власенко и др.; Под.общ.ред. К.М. Сытника. – К. : Политиздат Украины, 1986. – 308 с.

76. *Гаврыш С.Б.* Уголовная ответственность за незаконную порубку леса: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харьков, 1980. – 23 с.

77. *Каверин А.М.* Правовая охрана вод от загрязнения. – М. : Юрид. лит., 1977. – 104 с.

78. *Жевлаков Е.Н.* Преступления против природных богатств СССР: Учебное пособие. – М. : ВЮЗИ, 1983 – 87 с.

79. *Повелицына П.Ф.* Уголовно-правовая охрана природы в СССР. – М. : Юрид.лит., 1981. – 88 с.

80. *Галахова А.В.* Уголовная ответственность за хозяйственные преступления. – М. Юрид. лит., 1987. – 160 с.

81. *Навроцкий В.А.* Предмет злочинного забруднення водойм (ст. 228 КК УССР) // Рад. право. – 1982. – № 3. – С. 64-67.

82. *Матвейчук В.К.* Квалификация незаконной охоты: Учебное пособие. – К. : РИО МВД Украины, 1992. – 52 с.

83. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: Учебное пособие. – К. : НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. – 80 с.

Матвійчук В.К. Характеристика й особливості предмета злочинів, що посягають на навколишнє природне середовище

У статті розкривається загальна характеристика предмета злочину, аналізуються особливості предмета злочинів проти навколишнього природного середовища. Пропонуються нові теоретичні підходи до такої ознаки, як предмет злочину. Досліджуються спірні питання щодо предмета аналізованих складів злочинів.

Ключові слова: предмет злочину, склад злочину, навколишнє природне середовище.

Матвейчук В.К. Характеристика и особенности предмета преступлений, посягающих на окружающую среду

В статье раскрывается общая характеристика предмета преступления, анализируются особенности предмета преступлений против окружающей среды. Предлагаются новые теоретические подходы к такому признаку, как предмет преступления. Исследуются спорные вопросы относительно предмета рассматриваемых составов преступлений.

Ключевые слова: предмет преступления, состав преступления, окружающая природная среда.

Matveichuk V.K. Characteristic features of the subject, and offenses against the environment

In the article the general characteristics of the object of the crime, analyzes the features of the subject of crimes against the environment. Offers new theoretical approaches to this feature as the subject of crime. Explores controversial issues on the subject under consideration of the crimes.

Keywords: the subject of the crime, the crime, the environment.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2012.

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ
В УМОВАХ НЕДОСТАТНОСТІ ДОКАЗІВ**

О.В. Александренко

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінально-процесуальної діяльності

Національної академії внутрішніх справ

Постановка проблеми. Останніми роками, поряд із кількісним і якісним змінням злочинності, появою нових видів злочинів, удосконаленням способів їх вчинення та приховування, разюче виділяються сучасні проблеми адекватної протидії злочинності. Показники діяльності правоохоронних органів у цьому напрямі залишаються низькими: збільшуються строки провадження у кримінальних справах, низькою попри всі «прийняті зусилля та заходи» залишається якість розслідування, значна кількість справ повертається на додаткове розслідування.

Таке положення ускладнюється й вкрай негативним ставленням населення до методів і результатів діяльності правоохоронних органів, особливо міліції. Все вказане не сприяє бажанню громадян сприяти правоохоронцям у здійсненні їх професійної діяльності, зокрема, брати участь у розслідуванні кримінальних справ як свідки, своєчасно повідомляти про вчинені або злочини, які готуються, надати іншу інформацію, що може сприяти попередженню чи розкриттю злочину тощо. Таке становище потребує застосування ефективних заходів для повного та якісного розслідування обставин вчинених злочинів з метою встановлення об'єктивної істини.

Розслідування кримінальних справ, виявлення та збирання доказів ніколи не було простою діяльністю. Вона завжди потребувала належної кваліфікації, певного практичного досвіду, вміння спілкуватися з різними категоріями людей та вмілого використання тактичного арсеналу слідчого для вирішення поставлених завдань.

Проте, останніми роками, за умов активної протидії розслідуванню не лише з боку злочинців та їх оточення, але й свідків і, часом, потерпілих, значного рівня корумпованості серед працівників правоохоронних органів і суду, недостатньо лише виявляти та збирати докази. Не менш важливим є необхідність їх «закріплення» – тобто забезпечення їх збереження, захисту від спроб їх дискредитації, фальсифікації, іншого способу визнання їх недостовірними, або, взагалі, – знищення доказів. На обов'язковість забезпечення системи захисту доказів свого часу звертав увагу ще Р.С. Белкін [1]. Саме тому пра-

вильними та своєчасними нам видаються, на жаль, поки що окремі пропозиції щодо проведення тактичних операцій, спрямованих на перевірку та захист доказової інформації, її джерел (носіїв). «Існують, як мінімум, дві тактичні операції, планування і провадження яких обов'язкове при розслідуванні злочинів будь-яких видів і категорій та практично в усіх слідчих ситуаціях. Ними є тактична операція «Захист доказів» і...перевірка показань особи, яка зізналася у скоєнні злочину», слушно відзначає О.Я. Баєв [2].

Тактична операція «Захист доказів» спрямована на попередження намірів і спроб негативно вплинути на виявлення, оцінку та використання доказів в розслідуванні, й повинна включати, зокрема, такі основні заходи:

- а) забезпечення збереження речових доказів;
- б) оперативну роботу з попередження і виявлення фактів неправомірного впливу на обвинувачених і підозрюваних, свідків, потерпілих у ході розслідування; (або посилянь на такий вплив як обґрунтування надання неправдивих показань підозрюваними й обвинуваченими під час досудового слідства);
- в) постійне використання відеозапису як засобу фіксації;
- г) письмове попередження зацікавлених осіб про відповідальність за вплив на свідків, потерпілих, інших осіб;
- д) оперативну роботу на стадії судового розгляду по прогнозуванню можливих змін показань підсудного;
- е) використання понять не лише у випадках, передбачених КПК, але і за ініціативи слідчого в інших випадках, а також за клопотанням обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого та ін. [3].

Слід також сказати про ще один важливий чинник необхідності проведення даної тактичної операції. У практиці розслідування тяжких злочинів проти життя і здоров'я особи непоодинокими є випадки, коли труп потерпілого, виявлений через значний час після злочину, внаслідок чого відсутні будь-які сліди, які в подальшому можна використати як докази причетності підозрюваного (обвинуваченого). У такій слідчій ситуації вкрай важливо правильно використовувати непрямі докази, створивши з них міцний «ланцюг», який не можна було б розірвати, тим самим спростувавши зібрані докази (доказову базу). Для цього необхідно проводити не лише слідчі, але й інші процесуальні дії, та чітко уявляти собі: для чого (з якою метою), в якому напрямі, та як саме вони повинні проводитися.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням доказів і доказування в кримінальному судочинстві присвячено чимало робіт науковців – криміналістів і процесуалістів як вітчизняних, так і зарубіжних (В.П. Бахін, А.Р. Белкін, Ю.М. Грошевий, А.П. Запотоцький, В.С. Зеленецький, Н.С. Карпов, Є.Г. Коваленко, Р.Ю. Савонюк, С. М. Стахівський, В.М. Тертишник, С.А. Шейфер, В.Ю. Шепітько, А.А. Эйсман та ін.). Проте, поза увагою науковців залишилися практичні питання доказування й особливості цього процесу у ситуаціях браку доказів. Незважаючи на нагальну потребу розробки вказаного напрямку діяльності слідчого, конкретні рекомендації, посібники і публікації з цього питання відсутні. У підручниках і посібниках з кримінального процесу розглядаються питання лише стосовно класифікації доказів і крите-

рив їх оцінки. В них дається визначення (на нашу думку, недостатньо чітке і зрозуміле) «непрямих» доказів, проте, відсутні конкретні їх приклади, що не дає змоги тим, хто навчається, достатньо уявити собі їх сутність. Надалі це позбавляє можливості розуміння щодо напрямів використання непрямих доказів. Найчастіше лише з плином часу, з набуттям певного досвіду з розслідування кримінальних справ й рівня професійної майстерності, слідчий отримує уявлення і знання стосовно закріплення доказів.

Проте, плин часу має також свої негативні наслідки. Зокрема, все менше в органах внутрішніх справ і прокуратури, в інших правоохоронних структурах залишається досвідчених працівників, яким їх наставники встигли передати ці важливі знання щодо використання непрямих доказів, які на власному практичному досвіді ще встигли набути та «відточити» свою майстерність у цьому важливому напрямку слідчої діяльності. Напружена робота, вік, стан здоров'я, розміри грошового утримання та соціального захисту, плюс до цього – численні реформи останніх років й «увага» держави до умов праці працівників правоохоронних органів, зокрема, слідчих – усе це призвело до значного відтоку досвідчених слідчих з органів внутрішніх справ. Причому, кількість тих з них, хто звільнився за власним бажанням або був вимушений звільнитися внаслідок непорозуміннь з керівництвом щодо належного проведення слідства, набагато більша, ніж тих, хто прийшов їм на заміну. Практично не залишилося достатньої кількості досвідчених працівників, які б могли передати свої знання наступному поколінню слідчих, у тому числі щодо закріплення доказів.

Метою даної статті є розгляд конкретних дій слідчого у ситуації браку доказів під час розслідування кримінальної справи для попередження і усунення в подальшому можливості визнання їх недостовірними.

Основні результати дослідження. Для усунення (хоча б і часткового) зазначених прогалин у правничій літературі та у підготовці слідчих і студентів/курсантів юридичних вишів щодо напрямів проведення слідчих і процесуальних дій з метою закріплення доказів, розглянемо особливості проведення тактичної операції «Захист доказів». Задля більш чіткого уявлення та розуміння, для чого та яким чином вони можуть бути використані в розслідуванні, розглянемо це на прикладі аналізу розслідування кримінальної справи про умисні вбивства декількох осіб, вчинені протягом 1998-2005 рр. у Кіровоградській області [4].

Дана справа була порушена 7 липня 2004 р. за фактом виявлення в Олександрійському районі області останків трупу людини. Під час розслідування через рік було встановлено В. Акулова, який вказав на ще сім прихованих ним трупів жінок. Розслідування справи ускладнювалося тим, що трупи знаходили через деякий період часу після зникнення потерпілих, в окремих випадках цей час був значним; через стан виявлених трупів причину настання смерті судмедексперти не визначали. Про обставини вчинення вбивств слідству стало відомо лише із показань самого обвинуваченого, але він згадував не в повній мірі через плин часу після вчинення злочину.

Тому, маючи лише визнавальні показання Акулова у вчиненні одного вбивства та єдиний речовий доказ – мобільний телефон однієї з потерпілих по тому ж самому епізоду, слідчий з метою «закріплення» доказів (тобто – максимального підтвердження повідомлених обвинуваченим даних, які мали відношення до вбивств) провів цілу низку слідчих дій, які в подальшому не дали змоги злочинцю спростувати зібрані докази.

З метою належним чином та достатньо зафіксувати послідовність показань Акулова про його причетність до восьми вбивств, він по кожному злочинному епізоду був допитаний тричі. Кожна слідча дія проводилася з використанням відеозапису. Щоб не дати обвинуваченому можливості в подальшому спростувати отримані проти нього докази, посилаючись на «незаконний вплив» на нього з боку слідчого та працівників міліції, протягом розслідування справи Акулов був 27 разів обстежений на предмет наявності-відсутності в нього тілесних ушкоджень після проведення слідчих дій.

Крім цього, з метою підтвердження наданих Акуловим показань та попередження можливості відмовитися від них, по справі як свідки допитувались поняті, які були присутні при проведенні окремих слідчих дій (відтворення обстановки та обставин події, огляд місця події та ін.). До справи також долучили протоколи судових засідань, які відбувалися при обранні запобіжного заходу – взяття під варту та продовження його строків, під час яких Акулов також повідомляв суду про вчинені ним убивства.

З метою попередження можливого впливу на Акулова з боку інших заарештованих підслідних щодо відмови його від наданих слідству визнавальних показань, весь час розслідування він утримувався в ізоляторі тимчасового тримання (ІТТ), а до СІЗО потрапив лише після закінчення розслідування, коли доказова база була сформована й ніщо їй не загрожувало. Таке рішення слідчого було прийнято тому, що в ІТТ кращі умови щодо забезпечення ізоляції осіб, які утримуються під вартою, та для роботи з ними слідчих (з камери підслідний з контролером одразу препроводжується до слідчого кабінету, уникаючи тим самим «випадкових» зустрічей з іншими заарештованими у камерах-«накопичувачах», що має місце у СІЗО).

Крім цього, за браком «традиційних» свідків учинених вбивств, з метою максимального документального підтвердження («закріплення») показань обвинуваченого Акулова, зокрема, з Гідрометцентру було витребувано документи про погодні умови на час вчинення злочинів, з інших установ і організацій – про наявність ґрунтових доріг і рельєфу місцевостей, де ним було закопано трупи. З вказаною метою також проводилися й інші дії. Ці документи також можна було використовувати й під час допиту обвинуваченого для деталізації й перевірки його показань, а також з метою активізації його пам'яті.

Обрана слідчим тактика дала позитивні результати. Хоча під час першого ж судового засідання, як і очікувалося, Акулов відмовився від усіх даних раніше на слідстві визнавальних показань, повідомивши, що у вбивствах він визнав себе винним «під тиском і впливом працівників міліції та слідчого», суд після дослідження та оцінки доказів повністю підтвердив вину підсудного, якого засудив до довічного позбавлення волі.

Таким чином, під час розслідування справи було проведено такі заходи тактичної операції «Захист доказів»: а) робота щодо попередження неправомірного впливу на обвинуваченого та неможливості в подальшому його послань на такий вплив як пояснення фактів надання ним «неправдивих» (визнавальних) показань під час досудового слідства; б) постійне використання відеозапису як засобу фіксації отриманих показань; в) використання понять не лише у випадках, передбачених КПК, а й в інших ситуаціях розслідування, та їх допит як свідків щодо ходу проведення слідчих дій та отриманих при цьому показань обвинуваченого.

Висновок. Із наведеного прикладу можна зробити декілька важливих висновків. По-перше, було показано тактично правильні й обґрунтовані слідчою ситуацією, що склалася, дії слідчого – це криміналістичний аспект. Звичайно, важливо розкрити злочин і встановити особу, яка його вчинила. По-друге, не менш, а у сучасних умовах протидії встановленню об'єктивної істини у справі й більш важливим є доведення справи до логічного завершення, щоб зробити можливим винесення судом вироку. Мова не йде про обвинувальний чи виправдувальний. Головне, що справа не була зупинена або взагалі закрита за недостатністю доказів (ст. 213 КПК України). Наведений приклад наочно показав, як повинна здійснюватись слідчим діяльність щодо збирання й перевірки доказів – це кримінально-процесуальний аспект.

На нашу думку, наведений приклад з практики певним чином усуває існуючі прогалини щодо напрямів проведення слідчих та інших дій з метою належного закріплення доказів при розслідуванні кримінальних справ для недопущення визнання їх у подальшому судом і захистом недопустимими та недостовірними. Важливо також, що розглянуті вище тактично обґрунтовані й ретельно сплановані дії слідчого під час розслідування певним чином дозволили усунути брак обвинувальних доказів, забезпечивши тим самим їхню достатність, що є одним із критеріїв оцінки доказів. Ознайомлення із тактикою дій слідчого у вказаній слідчій ситуації може бути корисним як практичним працівникам органів досудового слідства, так і студентам-правникам при вивченні криміналістики та кримінального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Белкин Р.С.* Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М., Изд-во НОРМА, 2001. – С. 197-201.
2. *Баев О.Я.* Основы криминалистики: Курс лекций. – М. : Экзамен, 2001. – С. 218-219.
3. *Селиванов Н.А.* Научно-технические средства расследования преступлений: Автореф. дисс. ... док. юрид. наук. – М., 1965. – С. 133-134.
4. *Кравчук О.Б.* Використання методик та професійне проведення огляду місця події при доказуванні вини особи, обвинуваченої у скоєнні 8-ми умисних вбивств на території Кіровоградської області // Слідча практика України. – Вип. 6. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2007. – С. 66-71.

Александренко О.В. Особливості розслідування кримінальних справ в умовах недостатності доказів

Стаття присвячена розгляду особливостей проведення розслідування у ситуації недостатності доказів. Розглянуто завдання, напрями і дії слідчого щодо проведення тактичної операції, спрямованої на захист доказів.

Ключові слова: докази, доказування, захист доказів, тактична операція.

Александренко Е.В. Особенности расследования уголовных дел в условиях недостаточности доказательств

Статья посвящена рассмотрению особенностей проведения расследования уголовных дел в ситуации недостаточности доказательств. Рассмотрены задачи, направления и действия следователя по проведению тактической операции, направленной на защиту доказательств.

Ключевые слова: доказательства, доказывание, защита доказательств, тактическая операция.

Aleksandrenko O. Features of criminal investigations in a failure of evidence

The article is devoted to the peculiarities of the investigation of criminal cases in a situation of insufficient evidence. Considered problems, directions and actions of the investigator to conduct tactical operations aimed at the protection of evidence.

Keywords: evidence, proof, evidence protection, tactical operation.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2012.

НАШ ЧАС: АКТУАЛЬНІСТЬ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

Р.С. Кацавець

*правознавець, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права юридичного факультету
Київської державної академії водного транспорту
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного*

Постановка проблеми. Проблеми риторики судової промови в різні періоди були предметом дослідження. Будь-який судовий процес – форма мовленнєвого спілкування. Це засіб ораторської комунікації – переконання суддів, учасників процесу у правильності висунутих суб'єктами дебатів тез і обґрунтованості висунутих ними рішень. Змістом судових промов завжди є певні думки, ідеї, доводи, міркування, які потрібно донести аудиторії судового процесу. Вони неминуче пов'язуються з особистим ставленням людей до результатів дослідження, етичними мотиваціями, емоційним сприйняттям інформації, психологічним станом, переконаності чи непереконаності у правильності зроблених висновків.

Мета статті – виявити проблеми професійної етики обвинувачів і захисників у судовому процесі, шляхом вивчення обвинувальних і захисних промов у писемно-усному аспекті; обґрунтувати та внести пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства, метою яких є підвищення ефективності застосування інституту судової промови та посилення гарантій здійснення правосуддя і прав особи у кримінальному процесі.

Аналіз досліджень та публікацій. Стаття спирається на наукові праці відомих російських та українських вчених, судових ораторів минулого: Ф. Прокоповича, М. Ломоносова, М. Сперанського, А. Коні, П. Сергеїча, С. Андрієвського, які продовжили і розвинули аристотелівський напрямок у риториці, а також сучасних вчених, ораторів: Т. Варфоломеевої, В. Гончаренка, А. Бірюкової, В. Боярова, О. Захарової, О. Кучинської, Я. Зейкана, Є. Лук'янчикова, В. Лисенка, В. Нора, В. Долежана, В. Маляренка, В. Молдована, О. Олійник, В. Попелюшка, З. Ромовської, С. Фурси, Є. Фесенка, М. Шумила, Н. Мироненко, А. Музики, П. Шумського; російських та білоруських учених: М. Алексеєва, Н. Івакіної, З. Макарової, Є. Матвієнка, Я. Кисельова, Є. Ножина та ін.

Основні результати дослідження. Проблема дослідження судових промов державного обвинувача та адвоката-захисника завжди була предметом дослідження вчених, юристів-практиків. Однак дослідження судових промов обвинувача та захисника у кримінальному судочинстві України через призму ораторських здібностей відповідно до сучасних вимог в юриспруденції України не проводились.

Досліджуючи дані аспекти, очевидно, що серед них вирізняється та потребує вирішення питання підвищення риторичної культури суспільства взагалі і ораторських здібностей судових ораторів зокрема, шляхом виховання живим словом, спрямованим на професійну орієнтацію. Безперечно, це – могутній державотворчий фактор. Підтримуючи думку відомої поетеси нашої сучасності Ліни Костенко про те, що мовне й мовленнєве безкультур'я багатьох представників владних структур й інформаційного простору в країні стають «зоною біди», з якої треба виходити, аби не стати «людьми великої динаміки, але вузького інтелекту» [3, с. 227], бачиться, що питання культури мислення, мови і мовлення як фактор державотворчий – досить актуальне і вимагає вирішення на державному рівні. З цією метою можна пропонувати розглядати проблему риторики у суспільстві під кутом впливу її на ораторське мистецтво сучасних риторів через призму понять: думка – мова – мовленнєвість на базі античних постулатів з орієнтацією на сучасний рівень риторичних вимог, які актуалізуються на суспільно-політичних засадах у поєднанні із загальнолюдськими, що створить гармонію особистості і суспільства, істини і краси [2, с. 56].

У правовій сфері усталились певні словесні форми і професійні фразеологізми, що вживаються в юридичній мові. Проведене автором дослідження судових промов обвинувачів і захисників у судовому процесі виявило серйозні недоліки, зокрема, спрощеність композиції обвинувальної і захисної промови, що пояснюється відсутністю науково-обґрунтованих рекомендацій, розроблених на основі узагальнення практики застосування норм, які регулюють зміст і структуру судової промови, а також сучасних досягнень кримінально-процесуальної науки і судової риторики.

«Найкращі виступи прості, зрозумілі, наповнені глибинним змістом», – писав А. Коні. Виступ у суді – один із найскладніших і найвідповідальніших моментів участі прокурора, захисника та інших учасників процесу. Щоб впевнено відстоювати права людини і захищати інтереси суспільства, слово правника має бути справедливим, переконливим, бо саме вміння кваліфіковано переконати у винності чи невинності підсудного – професійний обов'язок правника. Отже, вплив судового оратора на слухачів залежить від глибоких правових знань, професійних навичок, вміння публічно говорити.

Завдання судових риторів – підготувати й виголосити промову так, щоб вона була переконливою й обґрунтованою, зрозумілою і доступною, як для професійних учасників процесу, так і для слухачів, які знаходяться у залі судового засідання з різних мотивів і спонукань. «Якщо хочеш переконати, прагни, перш за все, сподобатися, прагни, щоб голос твій звучав гармонійно, ... щоб головні пункти у твоїй промові та її висновки звучали сильно й голосно» [9, с. 42].

Ораторське мистецтво – це засіб спілкування людей і вираження думок, почуттів, волевиявлень. В юридичній сфері воно підкоряється здійсненню функцій права через миттєве розкриття всього досвіду, характеру, намірів оратора. Ораторське мистецтво – це трибуна для юриста, засіб правового впливу й культури.

Ораторське мистецтво, будучи складовою частиною професійних якостей юриста, є ефективним засобом емоційного впливу. Мовно-виразні та інто-

наційні засоби промови допомагають оратору краще передати думку, акцентувати увагу на деталях проблеми. Точно вибрані мовні засоби допомагають хвилювати аудиторію. «Оратор повинен володіти дотепністю діалектика, думками філософа, ... пам'яттю законодавця...», – писав Цицерон [8, с. 76].

Спілкування із судовою аудиторією – одне з важливих завдань судового риторика. Тут мають гармонійно поєднуватися засоби переконуючої комунікації. Це високий професіоналізм, етичні засади, красномовство риторика, його майстерність публічно говорити. Як писав Демосфен: «Оратор користується народною прихильністю лише тоді, коли завчасно продумає, що буде говорити: лише цим доводить він свою відданість народу, а той, хто не турбується, як буде сприйнята його промова, діє... як людина, яка більше спирається на силу, ніж на переконання» [1, с. 90]. Судова аудиторія – це певна кількість людей у залі судового засідання, які беруть участь при розгляді справи або цікавляться нею. Умовно її можна розподілити на чотири групи: професійні учасники процесу; представники громадськості; учасники процесу, зацікавлені у вирішенні справи; публіка, яка прийшла з різних мотивів і спонукань. Практика показує, що у залі судового засідання особливої уваги, терпіння, такту, почуття міри потребує четверта група – публіка. Адже вона рідко буває однорідною за своїм складом (хіба що у виїзних засіданнях суду, коли слухається справа за місцем роботи підсудного). Тож, як правило, одні приходять до суду підтримати рідних, близьких, знайомих; інші – послухати, як вирішуються справи про правопорушення тощо. «Якби усі люди були однаковими і перебували завжди у тому самому настрої, ораторові досить було б знати самого себе, щоб уміти впливати на інших. Але при наявності великого розмаїття людських характерів потрібен важкий труд для вивчення значної кількості людей... Безумовно, кожен оратор має безліч спільних точок зору зі своїми слухачами, але вважати, що всі люди в усьому схильні вчиняти так, як ми самі, це хоча й природно, але невірно...» [6, с. 167]. Отож-бо, судовий ритор має добре знати аудиторію, її мотиви, інтереси, переконання. Оскільки склад слухачів неоднорідний, то, можуть виникати труднощі в установленні контакту із аудиторією. Для того, щоб досягти взаєморозуміння, слід враховувати емоційний стан, рівень уваги, готовність вступити в контакт, зацікавленість слухачів, їх вік і професійне спрямування.

На підставі наукових міркувань та власних практичних переконань, оратор завойовує увагу аудиторії не категоричністю своїх суджень, а такою побудовою, яка привела б слухачів до його висновку. Потрібно бути переконливим, а не категоричним. Перебільшене нав'язування своєї думки викликає негативне відношення. Слід проявляти витримку і довір'я до розуміння суддів. Судова промова має будуватися з урахуванням індивідуальних особливостей суддівського сприймання, яке формується у ході процесу, за його проявленням оратор має уважно стежити.

Вміння виступати публічно та схилити до себе слухачів не приходить само собою. Цьому треба наполегливо учитися: відшліфувати прийоми риторського мистецтва; добре вивчати мову, збагачувати лексику; володіти тонкощами ораторського мистецтва, щоб вплив ритму на слух аудиторії воло-

дарював над нею. «Промова, яка не творить у вас ніякого відчуття, яка служить тільки для звеселення вашого розуму... хоч би якою гарною вона здавалася, не може називатися красномовною» [8, с. 87]. Красномовство має бути чесним і високomorальним, щоб проникало в людську душу – в цьому сила істини риторика.

Талановита промова втілює єдність раціонального і емоційного способів пізнання. Історія ораторського мистецтва свідчить, що раціональне і емоційне є важливими категоріями красномовства, оратороведення. Вони відображають одну з головних особливостей абсолютної більшості видів публічних промов. Раціональне і емоційне у різних промовою можуть перебувати в різному поєднанні. Тут оратор сам уже вибирає потрібне співвідношення цих категорій, з урахуванням змісту виступу і специфіки аудиторії [5, с. 109, 120]. Головним в ораторському мистецтві є певна ідея, яку оратор намагається донести до слухача і до його свідомості. Це досягається переважно логічними засобами: судженнями і доказами. Емоції не допоможуть судовому оратору, якщо він не аргументуватиме свою промову доказами, фактами, якщо не впливатиме силою своєї логіки і не обґрунтовуватиме свої переконання.

Важливе місце у структурі судової промови посідають етичні засади. Дотримання етичних норм сприяє повнішому, результативнішому виконанню учасниками судового процесу судових обов'язків. Етичні засади вимагають від судового оратора індивідуального підходу до кожної справи, яка розглядається; урахування особливостей учасників, які беруть участь у справі [5, с. 245].

Судові оратори повинні прагнути до того, щоб їх виступи в суді впливали на суддів та судову аудиторію, на результат судового процесу. Отже, судова промова є важливим засобом у розумінні ораторами своїх процесуальних функцій, оскільки в ній концентруються висновки у справі, позиція оратора. Теоретик ораторського мистецтва, великий оратор античного світу Цицерон писав: «Промова повинна розцвітати й розгортатися тільки на основі повного знання предмета... Саме промова солідна, пишна, яка відповідає і поняттям, і думкам слухачів становить невід'ємне надбання оратора» [4, с. 304].

Висновок. Варто сказати, що актуальність цієї теми, коли Україна прагне інтегруватись у сім'ю європейських народів, є дуже важливою. Адже це ще один крок на шляху до розвитку національних тенденцій риторичної культури; набуття і удосконалення знань і навичок ораторського мистецтва у професійній діяльності юристів, що є абсолютно необхідним у процесі формування правової держави, де кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. «Потрібен комплекс структур, які зобов'язані... підтримувати обвинувачення та здійснювати захист обвинуваченого» [4, с. 11 – 23].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кацавець Р.С.* Мова у професії юриста: Підручник / Р.С. Кацавець. – К. : ЦУЛ. – 2009. – 430 с.
2. *Кацавець Р.* Культура мови у професійному спілкуванні юристів : Навчальний посібник / Р.С. Кацавець. – К. : ЦУЛ. – 2012. – 130 с.

3. *Костенко Ліна*. Культура мислення як фактор державотворчий: Лекція / Ліна Костенко. – К. : Києво-Могилянська академія. – 2000. – 332 с.

4. *Маляренко В.Т.* Конституційні засади кримінального судочинства / Маляренко В.Т. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 318 с.

5. *Молдован В.В.* Судова риторика / В.В. Молдован – К. : Кондор, 2010. – 460 с.

6. *Молдован В.В.* Правознавство: цікаве і мудре. Навчальний посібник / В.В. Молдован, Р.С. Кацавець. – К. : Правова єдність, 2012. – 360 с.

7. *Святоцький О.Д.* Адвокатура: історія і сучасність / О.Д. Святоцький, В.В. Медведчук. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 288 с.

8. *Цицерон М.Т.* Избранные сочинения / Марк Туллий Цицерон. – М. : Госиздат, 1975. – 325 с.

9. *Шведов И.* Искусство убеждать / И. Шведов. – К. : Вища школа, 1986. – 112 с.

Кацавець Р.С. Наш час: актуальність ораторського мистецтва у судовому процесі

Ораторське мистецтво – це засіб спілкування людей і вираження думок, почуттів, волевиявлень. В юридичній сфері воно підкоряється здійсненню функцій права через миттєве розкриття всього досвіду, характеру, намірів оратора; це трибуна для юриста, засіб правового впливу й культури.

Завдання судових ораторів – підготувати й виголосити промову так, щоб вона була переконливою й обґрунтованою, зрозумілою і доступною як для професійних учасників процесу, так і для слухачів, які знаходяться у залі судового засідання з різних мотивів і спонукань.

Судові оратори повинні прагнути до того, щоб їх виступи в суді впливали на суддів та судову аудиторію, на результат судового процесу.

Ключові слова: ораторське мистецтво, судові оратори, судова промова, судова аудиторія, засоби правового впливу.

Кацавец Р.С. Наше время: актуальность ораторского искусства в судебном процессе

Ораторское искусство – это средство общения людей и выражения мыслей, чувств, волеизъявлений. В юридической сфере оно подчиняется осуществлению функций права через мгновенное раскрытие всего опыта, характера, намерений оратора, это трибуна для юриста, средство правового воздействия и культуры.

Задача судебных ораторов – подготовить и произнести речь так, чтобы она была убедительной и обоснованной, понятной и доступной как для профессиональных участников процесса, так и для слушателей, которые находятся в зале судебного заседания с различных мотивов и побуждений.

Судебные ораторы должны стремиться к тому, чтобы их выступления в суде влияли на судей и судебную аудиторию, на результат судебного процесса.

Ключевые слова: ораторское искусство, судебные ораторы, судебная речь, судебная аудитория, средства правового воздействия.

Katsavets Ruslan. Our Time: relevance oratory in litigation

Oratory – a means of communication between people and expressing thoughts, feelings and expressions of the will. In the legal sphere, it is subject to the implementation of functions right through the instant disclosure of all experience, character, intentions speaker and this forum for a lawyer remedy influence and culture.

Task judicial speakers – prepare and deliver a speech so that it was convincing and reasonable, understandable and accessible for both professional actors, and for students who are in the courtroom with different motives and intentions.

Costs speakers should strive to ensure that their pleadings influence on judges and judicial audience, the result of the trial.

Keywords: *oratory, court orators, judicial speech, judicial audience remedies influence.*

Стаття надійшла до редакції 15.09.2012.

ПРОБЛЕМИ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЩОДО ВИРІШЕННЯ ЗАЯВ І ПОВІДОМЛЕНЬ ГРОМАДЯН ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ

О.М. Юрченко

*доктор юридичних наук, доцент,
керівник Міжвідомчого науково-дослідного центру
з проблем боротьби з організованою злочинністю
при РНБО України;*

І.В. Сервецький

*доктор юридичних наук,
начальник кафедри управління ОВС
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми: Відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України – кримінальне провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України [1]. Завданням кримінального провадження є захист свобод людини від кримінальних правопорушень [1], які чітко не визначені Кримінальним кодексом України. Існуючий Кримінальний кодекс України визначає кримінальну відповідальність за злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі [2].

Щодо визначення кримінальних проступків охоплюються ст. 12 Кримінального кодексу України та поняттями злочини невеликої та середньої тяжкості, яких налічується: невеликої тяжкості – 211, середньої тяжкості – 246, що в сумі складають 65 % усіх злочинів, зазначених у Кримінальному кодексі України [2].

Отже, у новому Кримінальному процесуальному кодексі України таке поняття, як кримінальний проступок [1] не визначене та потребує змін для швидкого прийняття рішення.

Мета дослідження полягає в аналізі невіршених новим Кримінальним процесуальним кодексом України проблем, щодо вирішення заяв і повідомлень громадян про кримінальні проступки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спроби вдосконалити кримінальне процесуальне законодавство України при розгляді заяв і повідомлень громадян про злочини робили такі вчені, як: О.М. Бандурка, В.В. Бутузов, А.М. Погорецький, П.П. Підюков, І.В. Сервецький, М.Е. Шумило, О.М. Юрченко та ін.

Основні результати дослідження. Відповідно до нині чинного Кримінально-процесуального кодексу, вирішення заяв і повідомлень громадян про злочини має такі статистичні дані, а саме: кількість заяв і повідомлень про злочини, розглянуті ОВС України [6].

Роки	Усього розглянуто заяв та повідомлень про злочини	Порушено кримінальних справ	Відмовлено в порушенні кримінальних справ
1990	540 875	262 123	275 116
1991	609 271	363 859	245 412
1992	936 511	452 947	467 439
1993	1 092 685	524 331	558 898
1994	1 183 509	550 638	632 871
1995	1 307 924	570 045	680 593
1996	1 474 287	584 002	661 174
1997	1 774 456	554 158	984 979
1998	1 539 088	496 907	751 392
1999	1 903 000	499 520	885 566
2000	1 785 283	508 783	949 112
2001	1 806 042	478 343	989 983
2002	1 915 958	432 320	971 310
2003	2 269 477	526 648	1 087 342
2004	2 297 573	503 139	1 351 190
2005	2 369 152	463 881	1 459 261
2006	2 612 190	375 117	1 761 391
2007	2 851 384	348 945	2 075 493
2008	2 874 355	326 128	2 185 572
2009	2 907 335	375 063	2 175 041
2010	3 139 173	454 806	2 314 796
2011	3 346 539	491 309	2 515 389

На підставі ст. 3 нового Кримінального процесуального кодексу України вирішення всіх злочинів буде здійснюватися у двох формах, які закріплені у ст. 215 нового КПК України і передбачають дві форми досудового розслідування: у формі досудового слідства, а розслідування кримінальних проступків – у формі дізнання [1].

Виникає питання – що вкладено в поняття досудового слідства згідно з новим Кримінальним процесуальним кодексом?

Відповідно до ст. ст. 95-97 КПК України встановлений порядок вирішення заяв та повідомлень про злочини [2].

Відповідно до ст. 109 КПК України у Перехідних положеннях зазначено про створення Єдиного реєстру досудових розслідувань, який повинен містити: номер і найменування процесуальної дії, проведеної під час досудового розслідування, а також час її проведення, реквізити процесуальних рішень, прийнятих під час досудового розслідування, вид заходу забезпечення кримінального провадження, дату і строк його застосування [1].

Зареєструвавши згідно зі ст. 60 КПК України заяву або повідомлення про злочин, заявником є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою

або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим.

Заявник має право: отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; подавати на підтвердження своєї заяви речі та документи; отримати інформацію про закінчення досудового розслідування [1].

Отримавши заяву та повідомлення про злочин, слідчий у складі СОГ повинен виїхати на місце пригоди та скласти протокол огляду місця пригоди на підставі ст. 237 КПК України, з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів [1].

Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами цього Кодексу, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи.

Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів.

Особи, у присутності яких здійснюється огляд, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу огляду.

При проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Всі вилучені речі й документи підлягають негайному огляду та опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. Якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд та опечатування.

Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі й документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження.

Вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу [9], вважаються тимчасово вилученим майном [1].

Початок розслідування на підставі ст. 214 КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримі-

нального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань і розпочати розслідування. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування [1].

Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення затверджуються Генеральною прокуратурою України за погодженням з Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, органом, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства.

Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, установлену законом. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно (прислівник негайний – який здійснюється, відбувається зразу, без затримки, терміновий) [10, с. 595.]. В разі виявлення ознак кримінального правопорушення на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України, досудове розслідування розпочинається негайно; відомості про нього вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань при першій можливості (здійснення, допустимість чого не – будь (звичайно за певних умов). Наявність умов, сприятливих для чого-небудь, обставин які допомагають чомусь) [10, с. 536].

Слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається [1].

До Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться відомості про:

1) дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника;

3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела;

5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) Закону України про кримінальну відповідальність;

6) прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування;

7) інші обставини [10], передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань.

В Єдиному реєстрі досудових розслідувань автоматично фіксується дата внесення інформації та присвоюється номер кримінального провадження.

Слідчий невідкладно (якого не можна відкладати, якого треба здійснювати, розв'язувати негайно) [10, с. 593.] у письмовій формі повідомляє прокурора про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості, передбачені частиною п'ятою цієї статті.

Якщо відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесені прокурором, він зобов'язаний невідкладно, але не пізніше наступного дня, з дотриманням правил підслідності передати наявні у нього матеріали до органу досудового розслідування та доручити [10] проведення досудового розслідування.

Стаття 55. Потерпілий. 1. Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

2. Права та обов'язки потерпілого виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

Потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення.

3. Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

4. Потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства.

5. За наявності очевидних і достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, зазначеної у частині першій цієї статті, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді.

6. Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви, положення частин першої – третьої цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб.

Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможливував подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

7. Якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то

слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

Положення цієї частини не поширюються на провадження, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення) [1].

На підставі ст. 56 КПК України протягом кримінального провадження потерпілий має право:

1) бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені цим Кодексом;

2) знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування;

3) подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду;

4) заявляти відводи та клопотання;

5) за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла;

6) давати пояснення, показання або відмовитися їх давати;

7) оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому цим Кодексом;

8) мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг;

9) давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження;

10) на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом;

11) знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, в порядку, передбаченому новим Кодексом, у тому числі після відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 Кримінального процесуального кодексу України, а також знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження;

12) застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити потерпілому застосовувати технічні засоби при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін життя людини, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);

13) одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення у випадках, передбачених цим Кодексом;

14) користуватися іншими правами, передбаченими цим Кодексом.

Під час досудового розслідування потерпілий має право:

1) на негайне (яке здійснюється, відбувається зразу, без затримки, терміново) [10] прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим;

2) отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію;

3) подавати докази на підтвердження своєї заяви;

4) брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі;

5) отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування.

Під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий має право:

1) бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду;

2) брати участь у судовому провадженні;

3) брати участь у безпосередній перевірці доказів;

4) підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення;

5) висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

6) знайомитися з судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді;

7) оскаржувати судові рішення в порядку, передбаченому цим Кодексом.

На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та цим Кодексом випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження [1].

На підставі ст. 57 КПК України потерпілий зобов'язаний:

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття;

2) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення;

3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні та які становлять охоронювану законом таємницю [1].

На підставі ст. 58 КПК України представником потерпілого у кримінальному провадженні може бути особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником.

Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні.

Повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

1) документами, передбаченими статтею 50 цього Кодексу, – якщо представником потерпілого є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

2) копією установчих документів юридичної особи – якщо представником потерпілого є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

3) довіреністю – якщо представником потерпілого є працівник юридичної особи, яка є потерпілою.

Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику [1].

Якщо, згідно із ст. 59 КПК України, потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник [1].

Питання участі законного представника потерпілого у кримінальному провадженні регулюється згідно з положеннями статті 44 цього Кодексу.

Статтею 298 нового КПК України передбачено, що досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими цим Кодексом [1].

Під час досудового розслідування кримінальних проступків не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою (ст. 299) [1].

Відповідно до ст. 300 КПК України при розслідуванні кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені цим Кодексом, окрім негласних слідчих (розшукових) дій (ст. ст. 246-275) [1].

Згідно зі ст. 301 КПК України закінчення досудового розслідування кримінальних проступків здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими цим Кодексом, з урахуванням особливостей, передбачених цією статтею

Особливості закінчення досудового розслідування кримінальних проступків (ст. 301). Слідчий зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше двадцяти п'яти днів після повідомлення особі про підозру, подати на затвердження прокурору один із зазначених процесуальних документів:

1) проект рішення про закриття кримінального провадження;

2) проект клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

3) обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

4) клопотання про продовження строку досудового розслідування з підстав, передбачених цим Кодексом. [1].

Відповідно до ст. 481 повідомлення про підозру [1], письмове повідомлення про підозру здійснюється:

1) адвокату, депутату місцевої ради, депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові – Генеральному прокурором України, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міст Києва або Севастополя в межах його повноважень;

2) народному депутату України, кандидату у Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові Рахункової палати, його першому заступнику, заступнику, головному контролеру, секретарю Рахункової палати, заступникам Генерального прокурора України – Генеральному прокурором України;

3) судді Конституційного Суду України, професійному судді, присяжному та народному засідателю на час здійснення ними правосуддя – Генеральним прокурором України або його заступником;

4) Генеральному прокурору України – заступником Генерального прокурора України.

На затвердження прокурору подається один із зазначених процесуальних документів:

1) проект рішення про закриття кримінального провадження;

2) проект клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

3) обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

4) клопотання про продовження строку досудового розслідування з підстав, передбачених цим Кодексом.

У разі необхідності прокурор має право самостійно оформити процесуальні документи, передбачені частиною другою цієї статті.

Прокурор зобов'язаний до спливу тридцяти денного терміну після повідомлення особі про підозру здійснити одну із зазначених дій:

1) прийняти рішення про закриття кримінального провадження;

2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

4) подати клопотання про продовження строку досудового розслідування з підстав, передбачених цим Кодексом.

4. Відкриття матеріалів досудового розслідування іншій стороні здійснюється слідчим у порядку, передбаченому цим Кодексом [1].

На підставі ст. 302 КПК України, встановивши під час досудового розслідування, що підозрюваний беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду, прокурор має право надіслати до суду обвинувальний акт, в якому зазначає клопотання про його розгляд у спрощеному порядку без проведеного судового розгляду в судовому засіданні [1].

Слідчий, прокурор зобов'язаний роз'яснити підозрюваному, потерпілому зміст встановлених досудовим розслідуванням обставин, а також те, що у разі надання згоди на розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку вони будуть позбавлені права оскаржувати вирок в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням обставини. Крім того, слідчий, прокурор зобов'язаний впевнитися у добровільності згоди підозрюваного та потерпілого на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні.

До обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні повинні бути додані:

1) письмова заява підозрюваного, складена в присутності захисника, щодо беззаперечного визнання своєї винуватості, згоди із встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження згідно з частиною другою цієї статті та згоди з розглядом обвинувального акта у спрощеному провадженні;

2) письмова заява потерпілого щодо згоди із встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження згідно з частиною другою цієї статті та згоди з розглядом обвинувального акта у спрощеному провадженні;

3) матеріали досудового розслідування, у тому числі документи, які засвідчують беззаперечне визнання підозрюваним своєї винуватості.

На підставі ст. 110 КПК України процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду [1].

Судове рішення приймається у формі ухвали або вироку, які мають відповідати вимогам, передбаченим ст.ст. 369, 371–374 цього Кодексу.

Рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови. Постанова виноситься у випадках, передбачених цим Кодексом, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне.

Обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. Обвинувальний акт повинен відповідати вимогам, передбаченим у ст. 291 цього Кодексу.

Постанова слідчого, прокурора складається зі:

- 1) вступної частини, яка повинна містити відомості про: місце і час прийняття постанови; прізвище, ім'я, по батькові, посаду особи, яка прийняла постанову;
- 2) мотивувальної частини, яка повинна містити відомості про:

зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови;
мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилання на положення цього Кодексу;

3) резолютивної частини, яка повинна містити відомості про:

зміст прийнятого процесуального рішення;

місце та час (строки) його виконання;

особу, якій належить виконати постанову;

можливість та порядок оскарження постанови.

Постанова слідчого, прокурора виготовляється на офіційному бланку та підписується службовою особою, яка прийняла відповідне процесуальне рішення.

Постанова слідчого, прокурора, прийнята в межах компетенції згідно із законом, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, прав, свобод чи інтересів яких вона стосується.

Висновок. Отже, вирішення кримінальних проступків відповідно до нового КПК України має певні вади та прогалини, які необхідно вирішувати таким чином, а саме:

- чітко визначити поняття та зміст кримінального проступку;
- встановити межі кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних проступків – до 5-ти років;
- застосовувати до осіб, які вчинили кримінальні проступки, домашній арешт, заставу та взяття під варту;
- строк розслідування кримінального проступку для встановленої особи до 25 днів, а також п'ять днів на вивчення законності прийняття рішення та затвердження обвинувального акта прокурором;
- строк розслідування кримінального проступку, якщо особа, яка його вчинила і не встановлена, слід визначати в залежності від тяжкості вчиненого проступку;
- термін, що застосовується при визнанні потерпілим негайно, не має процесуальних меж, що буде тягнути за собою масові порушення законності;
- у КПК України не визначено, хто буде відмовляти у визнанні особи потерпілим при розслідуванні кримінальних проступків;
- не вказано, якими саме силами, засобами, способами, методами та заходами ОРД будуть розкриватися дані проступки, так як при їх розкритті негласні слідчі дії проводити заборонено чинним КПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України: чинне законодавство з 19 листопада 2012 року: (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К. : Паливода А.В., 2012. – 382 с.

2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.) / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – 1428 с.

3. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: Підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] Частина 1. / О.М. Бандурка. – Х. : Вид-во НУВС. – 2002. – 335 с.

4. Бутузов В.М. Правові основи інвестиційної діяльності. Навчальний посібник. / В.М. Бутузов., А.І. Марущак. – К. : Тов. «Вид. політ. кит.» 2005. – 189 с.

5. Погорецький М.А. Попередження корупційних діянь: організаційно-правові аспекти: матеріали міжнародного науково-практичного семінару [«Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність»], (Харків, 11-12 травня 2001р.) / Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 279-283.

6. Сервецький І.В., Підюков П.П. Теоритико-правові та організаційні аспекти діяльності ОВС з розгляду заяв і повідомлень про злочини: Навчальний посібник. / За заг. ред. С.М. Гусарова – К., 2012. – 276.

7. Шумило М.Є. Наукові засади використання оперативно-розшукових матеріалів в доказуванні у кримінальних справах: матеріали науково-практичної конференції [«Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи»], (Харків, 18-19 квітня 2002 р.), Харків, 2002. – С. 189-191.

8. Юрченко О.М. Концептуальні основи захисту економічної інформації як об'єкт інтелектуальної власності: Монографія. Нац. акад. СБУ. – К. : ВД «сам» – 2006. – 583 с.

9. Про затвердження переліку небезпечних предметів і речовин заборонених до перевезення в Україні: Постанова Кабінету Міністрів №723. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua/>

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.

Юрченко О.М., Сервецький І.В. Проблеми нового Кримінального процесуального кодексу України щодо вирішення заяв і повідомлень громадян про кримінальні проступки

Стаття присвячена проблемі вирішення кримінальних проступків відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України. Розглянуто питання поняття кримінальних проступків у співвідношенні зі злочинами невеликої та середньої тяжкості. Означено невирішені проблеми кримінально-процесуального законодавства щодо кримінальних проступків.

Ключові слова: проблеми Кримінального процесуального кодексу України, кримінальні правопорушення, кримінальні проступки.

Юрченко А.М., Сервецький І.В. Проблемы нового Уголовного процессуального кодекса Украины относительно решения заявлений и сообщений граждан об уголовных проступках

Статья посвящена проблеме решения уголовных проступков согласно новому Уголовному процессуальному кодексу Украины. Рассмотрены вопросы понятия уголовных проступков в соотношении с преступлениями небольшой и средней тяжести. Определены нерешенные проблемы уголовно-процессуального законодательства относительно уголовных проступков.

Ключевые слова: проблемы Уголовного процессуального кодекса Украины, уголовные преступления, уголовные проступки.

Yurchenko A.M., Servetsky I.V. The problems of the new Criminal Procedure Code of Ukraine regarding solutions of statements and reports of citizens about criminal offenses.

The article deals with the solution of criminal offenses under the new Criminal Procedure Code. The problems of the concept of criminal offenses in relation to a crime of minor or moderate injury. Identified outstanding issues of criminal procedure in relation to criminal offenses.

Keywords: *problems of the Criminal Procedure Code, criminal offenses, criminal offenses.*

Стаття надійшла до редакції 10.09.2012.

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ДУМКА УКРАЇНИ: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ

С.І. Присухін

доцент кафедри суспільних наук ВНЗ

«Національна академія управління», м. Київ;

доцент кафедри філософії ДВНЗ

*«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

Постановка проблеми. Досвід викладання навчальної дисципліни «Філософія права» дозволяє висновувати, що висвітлення теми «Філософсько-правова думка України: традиції і сучасність» викликає певні складності. Існує хибний погляд, згідно з яким українська філософія права існувала лише в якості користувача досягненнями європейської (насамперед російської) філософії права. Історія філософії права дає підстави стверджувати, що в Україні існувала і продовжує розвиватись оригінальна філософська рефлексія права, яка сприяє формуванню і подальшому поступу права як науки. Тому ознайомлення слухачів магістерського рівня підготовки з творчими доробками найвищих представників філософсько-правової думки України є актуальною проблемою і водночас складає зміст пропонованої лекції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема становлення і розвитку філософсько-правової думки в Україні репрезентована в працях М.П. Альчук, В.Г. Антоненка, В.А. Бачиніна, І. Бичка, О.В. Бучми, М. Вівчарика, О.Г. Данильяна, С.Б. Жданенка, В.С. Журавського, С.І. Максимова, О.М. Мироненка, І.В. Музики, М.І. Панова, П.М. Рабіновича, Ю.І. Римаренка, Т.О. Родова, О.Ф. Скакун, В. Солодько, В.І. Тимошенко та ін.

Мета дослідження полягає у висвітленні засадових питань становлення і розвитку філософсько-правової думки в Україні в межах лекційного курсу з дисципліни «Філософія права».

Основні результати дослідження. В лекції за темою «Філософсько-правова думка України: традиції і сучасність» до розгляду пропонуються такі питання: 1) Особливості виникнення і розвитку філософсько-правової думки в Україні. 2) Філософсько-правові ідеї українських просвітителів (XVIII ст.). 3) Філософсько-правові ідеї в контексті українського лібералізму (кінець XIX – початок XX ст.). 4) Філософія права в працях Б. Кістяківського. 5) Сучасний етап розвитку філософії права в Україні.

1. Особливості виникнення і розвитку філософсько-правової думки в Україні. При висвітленні першого питання слід зазначити, що філософ-

сько-правова думка в Україні пройшла довгий і почасти суперечливий шлях розвитку.

Згідно з поглядами історика вітчизняної філософії О. Кульчицького, українська філософія загалом характеризується наступними ознаками, які дозволяють виокремити її серед інших досягнень світової духовної культури. До таких характерних ознак належать: «поліфонізм», що виявляється як вплив різних культур синхронних цивілізацій, вплив трипільської культури, культури скіфів, сарматів, половців, печенігів, германської — готів, грецької, римської, праслов'янської; антеїзм — домінування ідеї про нерозривну єдність людини й природи і, наостанок, кордоцентризм — як певна світоглядна орієнтація на внутрішній світ людини (серце). Зазначені риси згодом були доповнені екзистенційними характеристиками (цінністю свободи й свободи волевиявлення), що становили визначальні риси української філософської думки загалом [3, с. 27–155].

Філософський світогляд в Україні формувався шляхом подолання суперечностей між слов'янським язичництвом і запровадженими цінностями християнської культури. Центрами розвитку духовного життя Київської Русі стали монастирі, про що свідчить авторство перших релігійно-філософських творів. У 1054 р. з'явилася перша релігійно-філософська праця Київського митрополита Іларіона «Слово о законі і благодаті», а на початку XII ст. — знана «Повість временних літ», авторство якої приписують ченцю Печерського монастиря Нестору. Саме в цьому творі чи не вперше у вітчизняній літературі вжито терміни «філософ» і «філософствувати». Переважаюча релігійна тематика в працях православних богословів потребувала філософсько-етичного обґрунтування. До таких тем (проблем) належали питання про буття Бога, про взаємовідносини між церквою й княжою владою, про добро та зло в людському житті як протиставлення Бога й сатани.

На процес формування духовної культури Київської Русі вплинув винайдений у той час принцип софістичності (можливість отримати знання через «Софію-мудрість»). «Софію-мудрість» тлумачили як сутність Бога, її розуміли як «душу світу», як першопричину інтеграції світу, джерело відновлення втраченої єдності між людиною і Богом. Отримання людиною «софійного» знання ставало водночас і пізнанням Бога як Абсолюту. Саме таке подвійне розуміння з часом привело до екзистенційно-«софійного» спрямування філософських рефлексій Київської Русі. Отже, мудрість і любов до мудрості визнавалися не лише знанням, вони були пізнанням Бога, який є сутністю речей, предметів та явищ оточуючого світу, зокрема й людей, сенсом і метою їхнього існування. Любов до мудрості спрямовувалася не просто на розуміння оточуючого світу, а й практичне оволодіння ним завдяки божественній мудрості — «софії» [5, с. 169].

Розвиток «софійної мудрості» Київської доби завершується якнайпильнішою увагою до людини, людських взаємовідносин, закладанням підвалин гуманістичної традиції. Це знайшло відображення в «Повчанні» Володимира Мономаха (XII ст.) та культі Диви Марії як захисниці конкретної людини від зла, що, напевно, сягає своїм корінням у міфологічний образ Березини. Перші

етично-правові ідеї знайшли своє віддзеркалення також в літературній творчості Данила Заточника («Моління Данила Заточника», перша чверть XIII ст.), в «Слові» єпископа Серапіона (XIII ст.), «Стоглаві» та ін.

Відомо, що до середини XVII ст. Україна знаходилась в політичній залежності від Польщі і відчувала гостро суперечливий тиск з боку європейського суперетносу. Діалог з європейськими країнами ставав джерелом проблем і разом з тим поштовхом до подальшого культурного відродження України, яке розпочалося з кінця XVI ст. Вже на початку XVI ст. ідеологи української незалежності І. Борецький (1560–1631 рр.) і П. Могила (1596–1647 рр.) висунули ідею «Київ – Другий Єрусалим», яка зайняла в духовній культурі (національній самосвідомості) українців значне місце (на подібності до ідеї старця Філофея, який висловив ідею «Москва – Третій Рим»). Коли в середині XVII ст. Україна ввійшла у склад Росії, вона стала взаємодіяти з нею не тільки в сфері політики і економіки, але й передала Москві все те, що отримала від європейської культури. Впродовж XVII–XVIII ст. стародавньомосковська, а потім загальноросійська культура отримала значний вплив з боку культури української. Український вплив відчувався у всіх сферах суспільно-політичного життя Росії: в архітектурі, живописі, одязі, церковному співі, театрі, музиці. За цих обставин до кінця XVIII ст. Україна ще була слабо інтегрована в загальноімперську структуру Росії (відомо, що в 1648–1781 рр. на значній території України існувало гетьманське правління, що сприяло збереженню оригінальної духовної культури українців і розвитку діалогу з неукраїнськими культурами).

З кінця XVIII ст. український вплив в Росії цілеспрямовано витісняється офіційною державною культурою (особливо у сфері державного керування). Але, не зважаючи на це, вона продовжує розвиватися з «середини». Ситуація розвитку духовної культури, в тому числі і філософської свідомості, ускладнювалась тим, що вона існувала на межі конфлікту між двома цивілізаціями – Західною і слов'янською православною.

До початку XVIII ст. філософська думка в Україні перебувала під впливом православної ортодоксії і розвивалася в контексті філософської думки східноєвропейського середньовіччя. Першим центром професійної філософії в Україні стала Києво-Могилянська академія, філософська традиція якої була репрезентована такими постатями, як: С. Яворський, Ф. Прокопович, І. Гізель, І. Кононович-Горбацький та ін. Творцем найбільш значущого впливу в історії ранньої української філософії, у тому числі і філософсько-правових ідей, був Г.С. Сковорода [7, с. 832].

2. Філософсько-правові ідеї українських просвітителів (XVIII ст.). Висвітлення другого питання доцільно розпочати з озвучення того факту, що починаючи з XVIII ст. можна говорити про розвиток української філософії права, яка ґрунтувалась на визначальному впливі з боку європейського просвітництва, реформаційної ідеології, доповнених релігійно-екзистенційним змістом духовної культури українців.

Інакше кажучи, релігійно-екзистенційні принципи стають засадовими в обґрунтуванні правових систем. Обґрунтування права є невід'ємним від вну-

трішньо духовної сутності правової культури. Узагальнена ідея права утверджувалася принципом кордоцентризму (під час аналізу міжлюдських стосунків, суттєвих характеристик людини, її дій і вчинків тощо, необхідно брати до уваги «серце» як їх джерело), що в соціально-правових відносинах означало уникнення зовнішніх форм соціального насильства і регулювання зазначених відносин за допомогою розуму, волі (з урахуванням цінностей духовної культури, особливо свободи).

З огляду на історичну ретроспективу вітчизняної філософії права доцільно зазначити, що її відлік розпочинається з творчості Григорія Савича Сковороди (1722–1794 рр.) — засновника української класичної філософії. Незважаючи на те, що Г.С. Сковорода не залишив систематизованих досліджень проблем філософії права, його тлумачення правових проблем розпорошені в його філософських творах, особливо останнього періоду його життя. Політично-правові погляди Сковороди викладені у його філософських творах: «Начальная дверь ко христіанському добронравію» (1768 р.), «Диалог, или Розглагол о древнем міре» (1772 р.), «Разговор п'яти путников о истинном щасті в жизни» (1773 р.), «Разговор, называемый алфавит, или букварь мира» (1774 р.) та ін. У цих та інших творах Г.С. Сковорода, ґрунтуючись на принципах кордоцентризму, пояснював сутність людини на основі природи, а Бога як джерела закономірності в існуванні природи і людини як складової природи. Закономірності правових відносин, на його думку, також залежали від природних основ людського існування (пантеїзм).

Визначальними положеннями філософсько-правових поглядів Г.С. Сковороди були наступні: необхідність поєднання людини і природи, права і природи людини. Визначальна ідея морально-правової автономії особи, на думку мислителя, є невід'ємною від цінності свободи і справедливості (теорія «сродної праці»). Особливо цікавим є положення про рівність людей, яка визначається за природою, а не рівність у природних нахилах і здібностях, що стає підставою для виокремлення рівної нерівності, рівної рівності, що дає можливість людям, які мають нерівні природні здібності, отримати рівні можливості для їх повного виявлення. Ідея рівності прав у Г.С. Сковороди реалізується через працю, яка повинна відповідати покликанню кожної окремо взятої людини.

Право закладене у «сродній праці». Право і справедливість виражають міру свободи людини не стільки зовні, як внутрішню. Тому ідея права не може бути формальним примусом держави, вона полягає у регулюванні людського співжиття з обов'язковим урахуванням специфіки буття людини в морально-ціннісному світі. «Сродність» є проміжне положення між природним правом, яке розуміється як морально-ціннісний імператив, та правом чинним [8, с. 196]. Возвеличуючи свободу людини, Г.С. Сковорода засуджував кріпосне право. Чиновників закликав «не панувати над тілами, а керувати душами». Його соціально-політичним ідеалом була Русь у формі «духовної республіки», де панували б рівність і справедливість [16, с. 505].

Памфіл Данилович Юркевич (1826–1874 рр.) — один із визначних українських філософів ХІХ ст., засновник школи Київського екзистенційного

гуманізму, правознавець. У 1851 р. закінчив Київську духовну академію, а згодом став магістром філософських наук. У 1861 р. після відміни більш як десятилітньої заборони на викладання філософії в університетах Російської імперії П.Д. Юркевич був запрошений до читання лекцій з філософії у Московському університеті (впродовж 1861–1874 рр. професор, завідувач кафедри філософії, декан історико-філологічного факультету). За словами Г.Г. Шпета¹, Юркевич виявився єдиним в Росії «достатньо філософсько підготовленим, щоб зайняти без попереднього закордонного відрядження університетську кафедру».

Загалом П. Юркевича можна репрезентувати як представника Київської філософсько-правової школи. Державно-правові ідеї він утілював передусім у курсах лекцій з «Історії філософії права» (1872, 1873 рр.) та «Філософії права» (1872, 1873 рр.). Головними творами, що репрезентують його філософські погляди, були «Ідея» (1859 р.), «Матеріалізм і завдання філософії» (1860 р.), «З науки про людський дух» (1860 р.), «Серце та його значення в духовному житті людини згідно з ученням слова Божого» (1860 р.), «Доведення Буття Бога» (1861 р.) та ін. В цих та інших працях Юркевич розглядав проблеми філософського осягнення держави і права, національного духу і моралі, соціальної структури суспільства та ідеї прав людини, питання юридичної освіти. Розкрив сутність низки важливих категорій філософії права таких, як «справедливість», «осудність», «кара», «моральна сила держави» та ін. Визначав взаємозв'язки у дихотомічних поняттях право і корисність, право і свобода, право і справедливість, право і неправда, суб'єкт осудності та осудні вчинки. Впроваджував методи порівняльного правознавства, показав логічну позицію історії філософії права та філософії права серед юридичних наук, окреслив їх предметне поле.

Вчений виходив з того, що предметом загальної історії є вивчення правомірних стосунків, яких зазнало і пережило людство. Предметом історії філософії права, на думку Юркевича, є визначення таких правомірних стосунків, які людство вважало за найкращі норми життя, а філософія права має відповідати на запитання, які правомірні стосунки треба визначити за постійний ідеал.

Юркевич пропагував антиутилітаристські погляди, закликаючи не брати за принципи те, що є приємне і корисне, не змінювати ідею права відповідно до чийогось особистого погляду, бо це може породити політичний фанатизм. У зв'язку з цим він виокремлював три джерела права. 1) Національний дух народу, що ніби завжди відбивається у його законах і народну свідомість — юридичний кругозір народу, який відрізняється від юридичного кругозору іншого народу. 2) Історичний характер народу, який закладає основу і зміст позитивного права і залежить від випадку. 3) Раціональний елемент, що означає ототожнення права із справедливістю. Розглядаючи право в контексті різних об'єднань (група як випадкове об'єднання, родина як природне

¹ Шпет Густав Густавович (1879–1940 рр.) — філософ, психолог, мистецтвознавець. Випускник історико-філологічного факультету Київського університету, з 1923 р. по 1928 р. — директор Інституту наукової філософії (Москва).

об'єднання, держава як розумне об'єднання), Юркевич наголошував на тому, що всі ці суспільні інституції «обіймають право як живу силу людства» [17, с. 491–492].

В останні роки життя П.Д. Юркевич зосередив свою увагу на виховному процесі (педагогічних проблемах). Грунтуючись на гуманістичних цінностях християнської педагогіки, він запропонував ідею морального розвитку суспільства і особи на основі почуття любові до людини і природи. На його думку, природа людини містить в собі моральне начало у вигляді почуття любові, співучасті, загального блага. Виховання, таким чином, є спосіб актуалізації і реалізації закладених моральних начал в соціальних, в тому числі і соціально-правових, відносинах.

Мету освіти мислитель визначав як формування самодіяльного розуму, уточнюючи, що розвинутий розум це не багато знання, а прагнення просуватися від думки до думки через думки до думок. Щоб навчання було таким, що розвиває, навчає і виховує, воно повинно бути дисциплінуючим (відповідати дидактичним вимогам). Водночас Юркевич виокремлював особливе значення розумової активності і розвитку звички до розумової праці як основи для становлення зрілої особи. Ступінь оволодіння рідною мовою Юркевич уважав показником розумового розвитку, засобом духовного збагачення [4, с. 905–906].

3. Філософсько-правові ідеї в контексті українського лібералізму (кінець XIX – початок XX ст.). При висвітленні третього питання слід зазначити, що розвиток вітчизняної філософії права XIX – початку XX ст. відповідає періоду утвердження в Україні ідеології лібералізму. Відомо, що змістом ліберальної ідеології є абсолютизація гідності особи, її прав і свобод, обґрунтування пріоритету права над політикою. Для філософії права цього періоду є характерним розповсюдження позитивістських поглядів на право, при чому акцент переноситься з теоретичних положень про сутність права на його практично значущі функції.

Репрезентували філософію права зазначеного періоду такі мислителі, як М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський. Окремою сторінкою філософії права XIX ст. стали курси філософії права, історії права, теорії права, які в університетах Росії, України (зокрема в Київському університеті Святого Володимира) читали такі знані вчені-юристи, як: К. Неволін, П. Редькін, К. Ярош, Н. Фатєєв, Н. Палієнко, Л. Петражицький, Є. Трубецький, Є.В. Спекторський, що справили значний вплив на розвиток правової культури України загалом [11, 12].

Узагальненою рисою філософії права відповідно до ідеології українського лібералізму стало бажання розробити правову аргументацію захисту прав українського народу, обстоювання федералізму на принципах побудови громадянського суспільства, визнання цінності особистості та її прав. Основна філософсько-правова проблема, яку прагнули вирішити представники цього періоду, – співвідношення прав людини як особи, прав нації, а також прав держави [10, с. 118].

Михайло Петрович Драгоманов (1841–1896 рр.) – український публіцист, історик, правознавець і громадський діяч. Навчався в багатьох європей-

ських вищих навчальних закладах, але базову освіту здобув у Київському університеті. Власне в ньому розпочав свою науково-викладацьку діяльність. В 1875 р. за політичні погляди («політичну неблагонадійність») був звільнений з університету без права працювати на державній службі. Жив в Австрії і Швейцарії. В Австрії видавав збірник «Громада» (впродовж 1878–1882 рр. вийшло 5 випусків). В Женеві разом з С.А. Подолинським¹ і М.І. Павликом² заснував журнал «Громада» (в 1881 р. вийшло 2 номери). Написав багато праць у зв'язку з подіями російсько-турецької війни: «Турки внутрішні і турки зовнішні» (1876 р.), «Внутрішнє рабство і війна за визволення» (1877 р.), «До чого довоювались» (1878 р.), в яких виклав програму політичних і конституційно-правових реформ у Росії. В 1884 р. вчений підготував проект заснування українського товариства «Вільний союз — вільна спілка», який став програмою і статутом українського політичного товариства, а також конституційним проектом побудови майбутньої демократично федеративної Росії. З 1889 р. М. Драгоманов на запрошення уряду Болгарії виїжджає в Софію для праці в університеті [14, с. 300–301].

Предметне поле наукового пошуку М. Драгоманова становили проблеми прав людини, конституційне право, політичні і національні свободи, правове забезпечення місцевого самоврядування, політична боротьба, історія політичної думки. На його погляд, основною формою розбудови держави повинен стати ліберальний соціалізм, розбудова якого залежатиме від діяльності добровільних організацій під проводом гармонійно розвинутих особистостей. За таких обставин особливо актуальною стає проблема взаємодії держави і особистості (яка є віддзеркаленням потреби гарантувати домінування інтересів особи над державою, що обґрунтовується вимогами природного права). Гарантувати здійснення прав людини як окремої особи, на думку М. Драгоманова, можливо лише за умов політичної свободи.

Політичну свободу і самодержавство М. Драгоманов вважав двома антиподами. Суперечливу взаємодію між ними він пропонував вирішувати на основі тези, за якою особисті права і місцеve самоврядування повинні домінувати над вищим «представницьким правлінням», яке продовжує існувати в

¹ Подолинський Сергій Андрійович (1850–1891 рр.) — випускник Київського університету, медик за фахом. Симпатизував марксизму, пропагував ідею соціального визволення трудящих від капіталістичної експлуатації, вбачаючи головним засобом для цього — громаду. Був співавтором програми українського «громадівського» («драгоманівського») соціалізму. Засадовою політичною ідеєю Подолинського була теза, що організація економічного та суспільного життя є найоптимальнішою в межах етнічної єдності, яка залежить від мовної культури народу.

² Павлик Михайло Іванович (1853–1915 рр.) — український письменник, публіцист і громадський політичний діяч. Перебуваючи за кордоном (1879–1882 рр.), видавав разом з М. Драгомановим і С. Подолинським часопис «Громада». Один із засновників і організаторів української демократичної преси в Галичині. Товариш і соратник І. Я. Франка. Був прихильником ідеології соціалізму з ухилом у «селянолюбство», вважав «Капітал» К. Маркса «наріжним каменем соціалізму». В зрілі роки став пропагандистом «драгоманівсько-громадівського» соціалізму та ідеї національно-визвольної боротьби українців. Перебування України під Росією кваліфікував вслід за Драгомановим як «пропачий час».

межах конституційної держави. Перевагу гарантованих прав людини і прав місцевого самоврядування перед парламентаризмом на рівні держави обґрунтовується тим, що політична свобода є результатом дії знизу, творчості людини і конкретних форм суспільства, а не наслідком дії декретів центральної чи вищої представницької влади.

Складовою частиною теорії конституційної держави М.П. Драгоманов вважав ідеологію федералізму, який ґрунтується на принципі децентралізації — широке місцеве самоврядування з урахуванням розвитку конкретної території. Наприклад, в конституційному проекті «Вільний союз — вільна спілка» М. Драгоманов пропонував розділити Росію на 20 автономних областей, шість з яких мали бути розміщені на території сучасної України. Ці автономні області об'єднані федеральним устроєм держави і водночас наділені правами місцевого управління і законодавства (представницькі збори, обласна дума і призначена нею обласна управа). Відповідальність за справи російського державного союзу і виконання загальносоюзних законодавчих повноважень належать двом думам — державній думі, що обирається всенародним голосуванням у виборчих округах, і союзній думі, що обирається обласними думами [14, с. 301]. Прикладами подібного федерального устрою держави для Драгоманова стають Сполучені Штати Америки і Швейцарія. М. П. Драгоманов вважав, що всі європейські держави прийдуть до федералізму (доповнюючи його принципом соціальної справедливості). Федералізм, на його думку, повинен виключити війну як спосіб вирішення міжнаціональних конфліктів.

Таким чином, М.П. Драгоманов у своїх філософсько-правових дослідженнях прагнув теоретично обґрунтувати своє основне суспільно-політичне (правове) кредо: за всіх умов відстоювати права за вільний розвиток кожної особистості і кожної суспільної організації незалежно від національної приналежності, рішуче заперечуючи всякий деспотизм (соціальне насильство, в тому числі централізованої бюрократичної держави).

Спростовуючи звинувачення в національному сепаратизмі українців, вчений зазначав, що головне для нього — служити справі автономії і федералізму, вести при цьому пропаганду будь-якою мовою: українською, чи популярною і зрозумілою усьому слов'янству мовою російською. Але, безперечно, на його думку, найзручнішим засобом освіти і виховання може бути тільки рідна мова: «Ніколи не може бути жива наукова школа на Україні без української мови», а тому її заборона в 1876 р. є прикладом самовдоволення держави, політичної безтактності уряду, який лицемірно проголошував себе визволителем слов'янства.

В праці «Пропащий час (Українці під Московським царством)» М.П. Драгоманов шкодував, що український народ не зберіг свою державу. Драгоманов засуджував терор як засіб політичної боротьби, вважаючи, що він порушує природне право людини на життя. Позаяк він був прихильником еволюційного розвитку його називали «поступовцем». Основною метою соціальної програми вважав соціалізм із спільною власністю на землю людей, які на ній працюють, так званий «громадівський» соціалізм [14, с. 301].

Незважаючи на всі суперечливі оцінки його філософсько-правових ідей, Драгоманов залишається захисником гуманізму, демократизму, відданості національним інтересам і сподіванням. Узагальнюючим кредо Драгоманова стає ідея: «Для чистої справи треба чистих засобів, а любов до власного народу ніколи не служила перепоною у поважанні інших народів, у будь-яких скрутних обставинах життя людині потрібно триматися високих переконань». Саме таке життєве кредо було характерне для Драгоманова — видатного вченого, політика і правника зі світовим ім'ям. Невипадково на II конгресі німецьких соціологів у Берліні в 1912 р., спеціально призначено науковому з'ясуванню сутності нації, значення Драгоманова як вченого підкреслив знаний німецький вчений М. Вебер: «Кожному, хто всебічно хоче зрозуміти велике значення правового утворення міжнародних взаємин, то для того найголовнішим джерелом могли бути писання Драгоманова» [4, с. 840–841].

Іван Якович Франко (1856–1916 рр.) — поет, драматург, учений, філософ, політик, правознавець. Спершу навчався у Львівському університеті (1875 р.), а завершив навчання у Чернівецькому університеті в 1891 р. У 1893 р. у Віденському університеті він захистив дисертацію і отримав звання доктора філософії, а згодом — почесний ступінь доктора філології. Разом з М.П. Драгомановим і М. Павликом заснував радикальну партію, зазнав переслідувань, неодноразово був ув'язнений (1877, 1880, 1889 рр.). Приймав участь у видавництві часописів «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Народ» та ін.

У своїх політичних поглядах І. Франко обстоював соціалістичну позицію (соціалізм як мета розвитку суспільства), водночас пропагував утвердження принципів федеральної розбудови держави на основі самоврядування, солідарності інтересів і культур. Власне з цих позицій він тлумачив право, критерієм якого є здійснення соціальної справедливості у справі захисту людини праці від утисків з боку держави. І. Франко розумів державу як політичну силу, відчужену від народу, що протистоїть народові і панує над ним. Підтвердженням чого слугував аналіз Австро-Угорської та Російської держав, які І. Франко кваліфікував як прояви «темного царства» («машиною» відчуженої державної бюрократії), яка має на меті безмежний контроль всього соціального життя.

Буржуазний парламент також є прикладом відчуження від потреб соціального життя, насправді він захищає інтереси лише буржуазії (і буржуазної інтелігенції), які керовані лише однією метою «брати і драти парламентарно» [17, с. 304].

І. Франко критикував сутність тогочасного австрійського права і закону, а австрійську конституцію (1867 р.) називав паперовою і формальною. І. Франко наголошував на формальному характері проголошеної нею рівності, декларованій свободі лише на папері і на реальній неможливості володіти політичними і особистими правами. На його думку, жодна з проголошених конституцією свобод не може вважатися реальною без економічної рівності та рівності освіти. На власному досвіді І. Франко пересвідчився, що виборчий закон, який діяв в Австрії і Галичині, відзеркалював зміст і дух австрійської конституції, а загалом був профанацією участі народу у виборах. І. Франко

викривав існуюче беззаконня в кримінальній юстиції, зазначаючи, що суд лише вдає захист закону, а насправді, як і основний закон, був «однієї машини колесом».

І. Франко вважав, що поняття «право» і «закон» є невід'ємними від ідей гуманності та справедливості. Він наголошував про необхідність прийняття справедливих законів заради захисту реальних прав людей, озвучив своє бачення про майбутній державний устрій, у формі співдружності людей праці, побудований на принципах господарській рівності на основі повної «громадянської і політичної свободи» (соціалізм). На думку мислителя, політична свобода — це відсутність держави як сили примусу (тиску зверху над народом, відсутність управління зверху).

Суспільство майбутнього, на думку І. Франко, — це істинне народовладдя, а не формальна демократія. Народ покликаний здійснювати свою владу через громади, які повинні мати всі функції управління державою. Акцентуючи увагу на «безпосередній демократії» Франко разом з тим не заперечував і представницьку демократію для вирішення окремих важливих для всього суспільства питань. Органи представницької демократії слід створити на рівні «вільного союзу громад». Достойники від громад становитимуть єдиний представницький орган, який вирішуватиме питання зовнішньої і внутрішньої політики і звітуватиме перед громадами, що їх обрали.

Значну увагу І. Франко приділяв вирішенню національного питання. Він закликав українську інтелігенцію сприяти формуванню української нації як суспільно-культурного організму, здатного до самостійного культурного і політичного життя. Саме така нація, на його думку, може протистояти асиміляційним процесам і водночас активно і продуктивно засвоювати здобутки загальнолюдської культури, «без якої сьогодні жодна нація і жодна хоча і як сильна держава не може остаятися». Особливого значення надавав І. Франко сприянню національної самосвідомості, яке насамперед концентрується навколо проблем історії, культури й розвитку української мови, без яких «виховання народу не може зробити бажаного поступу» [4, с. 894].

Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934 рр.) — український історик, правознавець, соціолог, дійсний член декількох академій наук (Чеської, Всеукраїнської (ВУАН), СРСР). Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Займався політичною діяльністю, вів викладацьку і наукову роботу в Києві, Львові, Празі, Москві та ін. Був Головою Центральної Ради УНР (1917–1918 рр.). З 1923 р. — академік Академії наук СРСР. У 1931 р. був заарештований за сфабрикованим звинуваченням в антирадянській діяльності та керівництві неіснуючим «Українським національним центром». Згодом був звільнений, але без права повертатися в Київ. Помер, перебуваючи на лікуванні в Кисловодську (за нез'ясованих обставин) [2, с. 143–150].

М. С. Грушевський родоначальник української історичної школи, яка критично переосмислила джерела новітньої концепції суспільно-політичної історії України. До головних праць належали «Історія України-Руси» (10 тт. у 13 книгах, вийшли друком 1898–1936 рр.), а також ґрунтовні дослідження «Нариси історії українського народу» (1904 р.), «Ілюстративна історія

України» (1911 р.), «Наша політика» (1911 р.), «Вільна Україна» (1917 р.), «Початки громадянства, генетична соціологія» (1921 р.) та ін. Головною концепцією історичної школи М. Грушевського стала ідея розвитку історичного процесу в контексті єдиного культурного потоку на тлі еволюційного розвитку людства.

У сфері державного будівництва М. Грушевський розробив політично-правову концепцію федерального устрою Російської імперії. У статті «Конституційне питання і українство в Росії» наголошував на тому, що необхідно провести децентралізацію держави, надати регіонам широкої національної або територіальної автономії; ввести парламентське правління; чітко визначити статус суб'єктів федерації. Під час керівництва Центральною Радою погляди М. Грушевського на державу змінювались відповідно до політичних обставин і знайшли своє відображення в Універсалах молодого Української держави та Конституції УНР.

Після падіння УНР М. Грушевський запропонував новий варіант формування державного устрою України — у формі республіки з безкласовим соціальним ладом. Під час вимушеної еміграції М. Грушевський активно розробляв проблеми держави і права (праця «Початки громадянства, генетична соціологія»). На відміну від марксистського тлумачення джерел розвитку історії (економічний і соціальний прогрес) акцентував на значенні людської психології, яку вважав головним чинником соціальних трансформацій.

Аналізуючи природу таких явищ, як «звичай» і «закон», та вивчаючи їх змістовні характеристики, М. Грушевський висновує, що право існує не лише в класових формах організації суспільного життя, але і в родоплемінній, де воно виступає в формі звичаю. Різниця між ними полягає лише в механізмі впровадження їх у життя. Дію принципу «дозволено все, що не заборонено законом» М. Грушевський вважав ознакою демократичного суспільства [8, с. 639]. Загалом наукові здобутки М. Грушевського в галузі історії, історіософії, історіографії були об'єктивно дотичні до вирішення проблематики правознавства (державознавства), вони стали значним внеском у вивченні державно-правового минулого України та сприяють сьогодні подальшому розвитку філософсько-правових ідей в Україні.

4. Філософія права в працях Б. Кістяківського. Висвітлюючи зміст четвертого питання лекції, слід наголосити на тому, що Богдан Олександрович Кістяківський (1868–1920 рр.) — український правознавець і соціальний філософ, навчався університетах Києва, Харкова, Дерпта (Німеччина). В студентські роки перебував під впливом М.П. Драгоманова, І. Я. Франка та М. І. Павлика. У 1899 р. в Берліні захистив дисертацію «Суспільство та індивідуальність» і став доктором філософії. Викладав у Московському комерційному інституті, а також на юридичних факультетах Московського та Київського університетів. Редагував журнали «Критичний огляд» (1907–1910 рр.) і «Юридичний вісник» (1913–1917 рр.). Брав участь у роботі відомого збірника «Вехи». У 1919 р. був обраний академіком Української академії наук. Співпрацював з В. І. Вернадським у здійсненні реформ вищої освіти і наукових установ в Україні. Основні праці: «Сторінки минулого (До історії консти-

туційного руху в Росії)», «Сутність державної влади», «Соціальні науки і право. Нариси з методології соціальних наук та загальної теорії права» та ін. [1, с. 154].

На початку своєї наукової діяльності перебував під впливом марксизму, згодом захопився неокантіанством. Право Кістяківський тлумачив як етичну цінність, обґрунтовуючи свою позицію тим, що правові погляди ґрунтуються на етичній свідомості людини. Встановлені норми права пов'язував із закріпленням у свідомості людей переконання в необхідності доцільних дій, зазначав, що правові норми віддзеркалюють певну повинність (необхідне). Основою повинності є усвідомлення того, що дії мають бути реалізовані у певний спосіб, що знаходить свій вияв через встановлення людьми соціальних норм.

Для Б. Кістяківського крім етичної цінності права, визначальне значення має дослідження його соціальної сутності, яка віддзеркалює суспільне значення існуючих юридичних інститутів. Як прихильник неокантіанства, він вважав, що в суспільно-історичних науках неможливо досягнути результатів, послуговуючись методами, запозиченими з природничих наук. На його думку, в суспільно-історичних процесах поряд з необхідністю значне місце посідають як стихійні, так і свідомі дії людини, зумовлені насамперед певним рівнем соціальної культури. Право є чи не найважливішим виразником культури конкретного суспільства. Спираючись на «філософію культури» Г. Зіммеля та ідеї Г. Ріккерта про зв'язок права і культури, Б. Кістяківський підсумовував, що право завдяки діям людей, які усвідомлюють свій обов'язок, перетворює соціально необхідне на обов'язкове.

Розробляючи концепцію плюралізму методів дослідження соціальних явищ, Б. Кістяківський намагався розробити синтетичний підхід в розумінні суттєвих характеристик права на основі єдності методів догматичної юриспруденції та методів соціології та психології. Він обґрунтовував свою позицію тим, що право є причинно-обумовленим явищем і водночас таким, що досліджується методами соціології. Позаяк право також є сферою духовної культури, творчості, особистості, воно потребує телеологічного обґрунтування (обґрунтування доцільності). Множинність причин, що обумовлюють право, а також множинність його цілей є підставою того, що різні аспекти права вимагають різних методів дослідження. Внаслідок чого, як вважав Кістяківський, неможливо дати єдине визначення сутності права, позаяк існують різні підходи у визначенні права (соціологічний, психологічний, державно-організаційний, нормативний).

Учений був прихильником теорії правового самовизначення держави. На його погляд, держава як єдиний творець правових норм змушена дотримуватися норм права, які ж сама створила. Право формує державний устрій, оберігає його правий статус. Головною підставою здійснення права є свобода особи.

В питаннях державотворення Б. Кістяківський ототожнював правову і конституційну державу, вважав, що правовою може бути як буржуазна, так і соціалістична держава. Соціалістична держава, на його думку, є найрозвиненішою формою правової держави. Вихідним положенням теорії правової дер-

жави Б. Кістяківського стала теза про симпатії людей до ідеології соціалізму. За таких обставин Кістяківський тлумачив соціалізм як торжество ідей «належного», «необхідного» і «справедливого» (соціалізм як вияв вищої культури). Загалом Б. Кістяківський виступив засновником соціокультурного підходу в теорії права. Розвинув класичну ідею солідаризму, вважаючи головним завданням держави досягнення загального блага і справедливості. Відповідно до ідеї справедливості кожній людині повинно бути гарантовано право на гідне існування [4, с. 846]

5. Сучасний етап розвитку філософсько-правових досліджень в Україні. Висвітлюючи це питання, слід наголосити на тому, що у першій половині ХХ ст. в Україні філософсько-правова думка продовжує свій поступ. Прикладом слугують результати правничих досліджень таких вчених, як Ф.В. Тарановський (1875–1936 рр.) — основні досягнення науковця пов'язані з філософським осмисленням теорії та історії держави і права, академіка ВУАН з 1922 р., О.М. Гіляров (1855–1938 рр.) — філософію права обґрунтовував з академічних позицій (на основі філософії Платона), С.С. Дністрянський (1870–1935 рр.) — створив власну концепцію держави і права, доводив соціальний характер норм і природних засад права, доводив первинність права порівняно з політикою, стверджував, що політика утворюється на основі наявних норм суспільного життя тощо.

В 20–30 роки ХХ ст. дослідження з філософії права в Україні майже не відбувались. Криза в розвитку філософсько-правових досліджень була викликана хибною позицією, згідно з якою філософія права (з огляду на панівну марксистсько-ленінську ідеологію) втрачає свій філософський зміст і перетворюється на складову теорії держави і права (загальнотеоретична дисципліна в системі юридичних наук). В системі правничих наук став домінувати правовий позитивізм (марксистський за змістом), пріоритетним предметом дослідження стає «абсолютний суверенітет держави», а право, як зазначали класики марксизму, — це «возвеличена в закон воля економічно панівного класу» [6, с. 114]. За таких обставин функції права як системи зводились лише до контролю за поведінкою громадян (покарання за порушення закону) всупереч потребам захисту прав людини (та її свободи).

Тільки в 70-ті роки розпочинається повільний відхід від вузького юридичного тлумачення права на користь природно-правового підходу, який стає розповсюдженим явищем під час розробки проблем права [10, с. 128]. Прикладом слугують праці П.О. Недбайла (1907–1974 рр.), який досліджував проблеми теорії держави і права, зокрема застосування юридичних гарантій законності. Вчений розглядав право як соціальну цінність, а законодавство як засіб соціального прогресу. Він одним із перших в українській юридичній радянській літературі приділив увагу питанням захисту прав людини. Проблемами філософії права переймається М.І. Козюбра (нар. 1937 р.) — досліджує проблеми загальної теорії держави і права, філософії права, теорії конституційного права тощо. Особливо значення набувають праці П.М. Рабіновича (нар. 1936 р.) — академіка АПНУ з 1992 р., дослідника проблем з філософії і теорії прав людини, філософії та загальної теорії права,

теорії держави. З середини 90-х років відроджуються систематичні дослідження філософії права, в системі вищих навчальних закладів філософія права стає навчальною дисципліною.

Сучасний етап розвитку філософії права в Україні характеризується необхідністю вирішення проблем розвитку права в нових соціальних умовах, вдосконалення методології його дослідження і формулювання правових норм, необхідність адекватного осмислення нових соціальних проблем і їх віддзеркалення через нормативну регуляцію в праві, що стимулює розвиток філософії права в Україні.

Подальший розвиток філософії права пов'язаний з вирішенням таких практичних потреб, як протидія різноманітним формам асоціальної поведінки, правового нігілізму і релятивізму, виховання людини в атмосфері поваги до права і свободи інших людей, попередження соціальних конфліктів і ворожості на політико-правовому ґрунті.

Вирішенню зазначених проблем філософії права сприяють праці О.В. Бабкіної, О.О. Бандури, В.А. Бачиніна, В.С. Бігуна, Н.Б. Болотіної, С.А. Бублика, Т.В. Воєцької, О.Г. Данильяна, В.Н. Денисова, К.К. Жоля, В.С. Журавського, В.П. Колісника, М.В. Костицького, О.М. Мироненка, М.І. Панова, О.В. Петришина, Н.С. Прозорової, П.М. Рабіновича, О.В. Скрипнюка, В.І. Тимошенко, Ф.П. Шульженка та ін.

В якості кращих навчальних видань з філософії права останніх років можна назвати праці авторського колективу під керівництвом О. Г. Данильяна (Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, м. Харків) [10, 6], навчальний посібник «Філософія права» А.О. Баумейстера [9]. Особливе значення для поглибленого вивчення дисципліни «Філософія права» має наукове видання з серії «Пам'ятки правничої думки Київського університету» «Філософія та енциклопедія права в університеті Святого Володимира» (у двох книгах), (укладачі І.С. Гриценко та В.А. Короткий) [11, 12]. Значне місце в пропагуванні досягнень вітчизняної філософії права відіграють часописи «Проблеми філософії права» (виходить з 2003 р.), «Філософія права і загальна теорія права» (Додаток до журналу «Право України»). Проблеми філософії права висвітлюються в журналі «Юридична наука» (засновник і видавець ВНЗ «Національна академія управління» м. Київ) та ін.

Отже, процес розвитку філософії права в Україні виявив конструктивну здатність культурної свідомості українського народу до упорядкування, оформлення стихійного соціально-правового досвіду в концептуальні моделі з притаманними їм функціями світоглядного, ціннісно-орієнтаційного, нормативно-регулятивного та освітньо-виховного характеру.

Висновки. Філософія права в Україні є складовою її філософської і духовної культури загалом. Філософсько-правова думка України логічно поєднана з генезою розвитку філософії права європейської цивілізації, але водночас вона характеризується власною специфікою і неповторністю. Ця специфіка пов'язана з релігійно-екзистенційним характером ідеї «природного права» і прав людини, які були основоположними для початкових етапів становлення і розвитку філософсько-правової думки в Україні.

Для початкових етапів вітчизняної філософії права є характерними ірраціональні способи обґрунтування права. Прикладом слугує «філософія серця» Г. Сковороди і П. Юркевича, які успішно використовували принцип кордоцентризму як методологічну основу дослідження сутності права.

Основоположними для розвитку української філософії права стали праці українського філософа права кінця XIX — початку XX ст. Б. Кістяківського, який одним із перших у правничих науках звернувся до філософського осмислення проблем правознавства.

Великого значення вітчизняна філософія права набуває в системі сучасних правознавчих наук, особливо актуальними проблемами сьогодні стають дослідження необхідності права в нових соціальних умовах, вдосконалення методології його дослідження, формулювання адекватних правових норм, усвідомлення колізій сьогодення та їх віддзеркалення через нормативну регуляцію в праві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І.* Філософія права: Словник. — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. — 408 с.
2. Історія філософії на Україні у 3 т. — Т. 2: Філософська думка на Україні в період занепаду феодалізму і панування капіталістичних відносин (XIX — початок XX ст.) — К.: Наукова думка, 1987. — 369 с.
3. *Кульчицький О.* Основи філософії і філософічних наук. — Мюнхен-Львів, 1995. — С. 27–155.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; [редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін.] — К.: Довіра: Генеза, 1996. — 942 с.
5. *Присухін С.І.* Філософія: Навч. посіб. / С.І. Присухін. — К.: КНЕУ, 2008. — 361 с.
6. Філософія права: Конспект лекцій / О.Г. Данильян, А.П. Дзєбань, С.І. Максимов и др.; под ред. О.Г. Данильяна. — Харьков: Право, 2009. — 176 с.
7. *Философский словарь.* — К.: А.С.К., 2006. — 1056 с.
8. Філософія права: Навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Зайчківський та ін.; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 336 с.
9. Філософія права: Навчальний посібник / А.О. Баумейстер. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. — 311 с.
10. Філософія права: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзєбань, С.І. Максимов та ін. / За заг. ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. — Харків: Право, 2009. — 208 с.
11. Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира: у 2 кн. — Кн. 1 / [уклад. І.С. Гриценко, В.А. Короткий; за ред. І.С. Гриценка]. — К.: Либідь, 2001. — (Пам'ятки правничої думки Київського університету). — 560 с.
12. Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира: у 2 кн. Кн. 2 / уклад. І.С. Гриценко, В.А. Короткий; за ред. І.С. Гриценка. — К.: Либідь, 2001. — (Пам'ятки правничої думки Київського університету). — 448 с.
13. Юридична енциклопедія: В 6 т. — Т. 1: А-Г / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.] — К.: Вид-во «Юридична думка», 2011. — 656 с.: іл.

14. Юридична енциклопедія: В 6 т. — Т. 2: Д-Й / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.] — К. : Українська енциклопедія, 1998. — 744 с.: іл.
15. Юридична енциклопедія: В 6 т. — Т. 3: К-М / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.] — К. : «Українська енциклопедія», 2001. — 792 с.: іл.
16. Юридична енциклопедія: В 6 т. - Т. 5: П-С / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.] — К. : Українська енциклопедія, 2003. — 736 с.: іл.
17. Юридична енциклопедія: В 6 т. — Т. 6: Т-Я / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.] — К. : Українська енциклопедія, 2004. — 768 с.: іл.

Присухін С.І. Філософсько-правова думка України: традиції і сучасність

Стаття пропонує конспективний виклад лекції за темою «Філософсько-правова думка України: традиції і сучасність» у контексті обговорення досвіду викладання дисципліни «Філософія права» на юридичному факультеті ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ.

Ключові слова: *природне право, позитивне право, мораль, держава, принцип історизму, принцип кордоцентризму, екзистенційне обґрунтування права, український лібералізм.*

Присухин С.И. Философско-правовая мысль Украины: традиции и современность

Статья предлагает конспективное изложение лекции «Философско-правовая мысль Украины: традиции и современность» в контексте обсуждения опыта преподавания дисциплины «Философия права» на юридическом факультете ВНЗ «Национальная академия управления», г. Киев.

Ключевые слова: *природное право, позитивное право, мораль, государство, принцип историзма, принцип кардиоцентризма, экзистенциальное обоснование права, украинский либерализм.*

Prysukhin S.I. The philosophical and legal thought of the Ukraine: its traditions and presence

The article brings forward the concise of the lecture “The philosophical and legal thought of the Ukraine: its traditions and presence” in the context of discussion of the teaching experience of disciplines “Philosophy of Law” at the faculty of Law, National Academy of Management, Kyiv.

Keywords: *natural law, positive law, morality, state, principle of historicism, principle of cardiocentrism, existential basis of law, Ukrainian liberalism.*

Стаття надійшла до редакції 17.09.2012.

ВІЙСЬКОВІ ОПЕРАЦІЇ У КІБЕРВІЙНАХ СУЧАСНОСТІ І МАЙБУТНЬОГО

Б.В. Кузьменко

*доктор технічних наук, професор,
Державний університет інформаційно
комунікаційних технологій*

Ю.О. Заїка

*доктор юридичних наук, професор
Національна академія внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Основою концепції створення та бойового застосування збройних сил США у ХХІ столітті покладене розділення театру бойових дій на дві складові: традиційний простір; кіберпростір. Останній має найбільше значення. Доктринально «кіберманевр» є доповненням до традиційних військових концепцій, що мають на меті нейтралізацію чи придушення збройних сил супротивника. До числа сфер ведення бойових дій, окрім землі, моря, повітряного простору у цьому випадку включається також інфосфера. Основними об'єктами враження у нових війнах стануть інформаційна інфраструктура та психіка супротивника.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми дослідження сутності питання реалізації військових операцій в кібервійнах майбутнього присвячені публікації вітчизняних та зарубіжних спеціалістів [1-6]. В роботах Thomas P. Rona, І. Джадана, Ю. Балуєвського та ін. відповідним питанням присвячено особливу увагу з точки зору фундаментальності проблеми.

Мета статті. Дослідити сутність питання стосовно конкретних ознак кібервійни, відповідних військових операцій, що її складають,

Основні результати дослідження. Принциповими типами кібероперацій є: легальні кібероперації, тактичні кібероперації; стратегічні кібероперації; спецкібероперації.

Основною метою легальних кібероперацій є скритний вплив на політику держави, коли джерело атаки надійно скрите, а кібероперації проводяться спецслужбами. До таких операцій відноситься селекція керівного складу державних органів шляхом: інформаційного терору, спрямованого супроти патріотично налаштованих національних лідерів з використанням компрометування, залякування, введення в оману лідерів та їх ближнього оточення, родичів, друзів, знайомих; інформаційна підтримка агентів впливу, спрямована на забезпечення їм сприятливих умов кар'єрного зростання. Іншим типом легаль-

них кібероперацій є формування негативної суспільної думки населення, спрямованої на дискредитацію державних органів, перш за все силових структур, та патріотично налаштованих громадських організацій, шляхом поширення компрометуючої інформації та панічних чуток. Ще одним типом легальних кібероперацій є скрите спостереження за економічними процесами шляхом стимулювання ажіотажного попиту на товари першої необхідності, або створення смислу життєво важливих державних реформ, санітарно-епідеміологічних заходів. До легальних кібероперацій відноситься також скритий кібервплив на діяльність біржових структур з метою не вигідного для держави курсу зміни біржових цін на енергоресурси та стратегічну сировину, курсів акцій, результатів аукціонів, та ін. Поширення інформації може здійснюватися через телерадіо-, супутникові чи звичайні канали ЗМІ, електронну пошту, канали сотового зв'язку, СМС чи ММС повідомлення, звукові листи, та ін.

Метою тактичних кібероперацій є збудження невдоволення населення, дезорганізація державного апарату, ускладнення економічної діяльності. Це можна здійснити шляхом ускладнення чи вибіркової зупинки діяльності телекомпаній, операторів стільникового зв'язку, провайдерів Інтернету, відомчих мереж, крупних супермаркетів. Можливою є також зупинка у часі чи утруднення діяльності систем управління транспортом та продажу квитків на авіа та залізничним транспортом. Ще одним варіантом є вибіркова зупинка та порушення діяльності систем управління банківськими платежами, що призводить до затримки та втрати платежів, створенню черг у відділеннях банків, які здійснюють сплату пенсій та зарплати населенню. Можлива також вибіркова зупинка систем управління технологічними процесами атомних, хімічних чи нафтопереробних підприємств, з метою створення аварійних ситуацій, що небезпечні для населення. Можливий злом, дезорганізація і часова зупинка крупних систем управління даних, операторів стільникового зв'язку, систем центрального управління енергетичного і газового постачання, що призведе до масового відключення систем зв'язку, електростанцій, газоперекачувальних станцій (особливо взимку), та ін. Скрити джерело атаки в таких операціях неможливо. Такі кібероперації можуть проводитися тільки відкрито, з метою демонстрування своєї кіберпереваги та примусу супротивника змінити свою політику. Ці операції зручні для проведення політики «канонерок» і аналогічні вибіркового обстрілу цілей крилатими ракетами, коли населення завчасно попереджається про цілі, що вражаються, з метою деморалізації населення, нав'язування йому ідеї явної переваги супротивника та неминучої поразки у звичайній війні.

Метою стратегічних кібероперацій є нанесення реальних збитків державі, руйнування державних структур, силових органів, економічної інфраструктури. Такими можуть бути чотири типи кібероперацій. Перший — злом найважливіших державних кодів і алгоритмів шифрування, перехоплення перемовин перших осіб держави. Другий — крадіжка найважливіших паролів та кодів доступу, проникнення до найважливіших баз даних держави, крадіжка, навмисне спотворення чи знищення інформації в базах даних спецслужб, силових міністерств, загальнодержавних та регіональних органів влади, цен-

трального банку, та ін. Третій — пошкодження завантажувальних програм (біосів) мікропроцесорів комп'ютерів та знищення баз даних операторів стільникового зв'язку, провайдерів Інтернету, відомчих комп'ютерних мереж, систем централізованого управління енерго та газопостачання, що призведе до тривалого масового відключення систем зв'язку, теплоелектростанцій, газоперекачувальних станцій, та до фізичного заморожування найважливіших міст та столиць взимку. Четвертий — комп'ютерне проникнення до систем централізованого управління енерго- та газопостачанням, включно із стиранням баз даних та нанесення програмної чи апаратної шкоди комп'ютерним системам, що призведе до серії крупних техногенних катастроф, аварій та вибухів на атомних електростанціях, підприємствах хімічної, нафто— та газопереробних галузей, та ін.

За сутністю це і є кібервійна, яка безжально здійснюватиметься всіма силами та засобами, наявними у супротивника. Ці операції супроводжуватимуться руйнуваннями, величезними людськими жертвами, забрудненням території, за масштабами, повністю аналогічними нанесенню ядерних ударів.

Метою спецкібероперацій є знищення стратегічних озброєнь супротивника, вони проводяться за участю військ спецназу та розвідувальної агентури. Це може бути:

— комп'ютерне проникнення до систем управління стратегічними озброєннями та імітування мимовільного запуску окремих елементів ракетної чи іншої зброї, що призведе до виникнення техногенних катастроф, знищення пускових установок, шахт, ракет, підводних човнів, літаків та кораблів;

— блокування систем управління військами, передача військам хибних наказів та директив, аж до хибних «секретних» директив з відсторонення від посад, арешту чи віддання до суду (військового трибуналу) ключових фігур у найважливіші моменти бойових дій;

— дезорганізація космічного угруповання супротивника, враження систем управління та орієнтування супутників ракетного призначення, переведення їх на нестабільні орбіти з наступною втратою;

— блокування запуску стратегічних ракет, зміна польотного завдання ракет та перенацілювання їх на об'єкти власної чи сусідньої країни. Останнє здатне спровокувати масований удар-відповідь сусідньої держави по «агресору», та ін.

Такі операції з плином часу та військово-технічного прогресу стають все більш вірогідними та здійсненими внаслідок виключної ефективності та підступності, їх реально можна здійснити із залученням агентурних можливостей та спецзасобів. Слід пам'ятати, що раніше ніхто і ніколи не міг собі уявити, що події 11 вересня 2001 року можливі, навіть у хворобливій чи фантастичній уяві. Крім того, вищенаведене не є повним переліком усіх можливих в майбутньому кібероперацій.

Основними технічними засобами для проведення кібероперацій є системи, що об'єднують: а) віруси, черв'яки, троянські програми та інші програмні засоби; б) суперкомп'ютери; в) засоби для збирання та передачі інформації; г) комп'ютерні мережі, засоби телекомунікацій, електронні СМІ. Першою умо-

вою ефективності кібероперацій є наявність потужних інформаційних баз даних на стороні супротивника, слід створити великі інформаційні бази, які б містили реальні дані на все населення країни, включно з фінансовим станом громадян, знайомства, зв'язки, паролі доступу до комп'ютерів, банківських рахунків, аж до результатів медичних обслідувань, та ін. Для цього слід проводити щоденну роботу з накопичення інформації, з використанням, наприклад, радіоелектронної розвідки, як у США. У США у цьому напрямку діє: система радіоелектронної розвідки «Ешелон» головного угруповання кіберсил, яка складається з: супутників стеження (розташовані на геостаціонарній орбіті і тримають під «ковпаком» неймовірно велику кількість електронних засобів зв'язку); суперкомп'ютери, здатні аналізувати щоденно три мільярди повідомлень; точки прослуховування, які перехоплюють, записують і декодують повідомлення, пропускаючи всю інформацію через «Словники Ешелону» — комп'ютери, що містять постійно поновлювані списки ключових слів. Нині створюється унікальна база даних для кібероперацій у всіх країнах світу. Другою умовою ефективності кібероперацій є потужний розвиток інформаційної та мережевої інфраструктури, що пов'язано з рівнем технічного розвитку країн. Відповідний процес йде паралельно з першим. Розвивається глобальна мережа Інтернет та відомчі мережі, які об'єднують корпоративні мережі, та ін. Внаслідок розвитку засобів комунікації, включно з безпроводними типу GPRS, Wi-Fi, впровадження швидкісних засобів доступу до мереж типу ADSL, між різними мережами виникають чи можуть бути створені агентурним шляхом контрольовані чи неконтрольовані перемички, через які дані з однієї мережі можуть передаватися в інші мережі. Для завдання кіберударів можна використати ті самі технічні засоби, які можна використати для перехоплення, збирання та аналізу інформації, оскільки система нанесення кіберудару дзеркально відображають системи збору інформації. Всі існуючі системи перехоплення, збору і аналізу інформації є угрупованнями кіберзасобів, які мають подвійне призначення.

В кібервійнах суперкомп'ютери виконують ту саму роль, що й важкі ракетні крейсери, авіаносці, атомні підводні човни чи стратегічні бомбардувальники у звичайній війні. Їх масоване військове застосування здатне нанести неприйнятні збитки супротивнику. Боєприпасами кібервоєн є віруси, мережеві черв'яки, троянці, бомби. Нині відомо близько 50 тисяч вірусів. Так віруси Exploit, HackTool призначені для проникнення до віддалених комп'ютерів з метою управління ними, а віруси типу DoS, DDoS, Nuker здійснюють фатальні мережеві атаки, в результаті яких атакована система припиняє роботу. Віруси Flooder використовуються для «забивання сміттям» каналів Інтернету, комп'ютерних пейджингових мереж, електронної пошти, телефонних СМС та ММС повідомлень. Мережеві черв'яки Email-Worm задля свого поширення використовують електронну пошту і мають усі шкідливі якості звичайних вірусів. Троянські програми типу Backdoor можна використати для крадіжки конфіденційної інформації, для запуску вірусів, знищення даних, та ін. Шпигунські програми Trojan-Spy здійснюють електронне шпигунство за користувачем інфікованого комп'ютера: інформація, що вводиться

з клавіатури, знімки екрана, список активних додатків та дії користувача з ними зберігаються у файлі на диску і періодично відправляються «господарю». Архівні бомби ArcBomb заповнюють диск великою кількістю «порожніх» даних. Одна така бомба копіюваної вартості може зупинити роботу потужного сервера вартістю в десятки мільйонів дол. США. Засоби типу Rootkit можуть, як димова завіса, здійснювати укриття наявності в операційній системі шкідливих об'єктів, процесів, файлів, ключів реєстру, та ін. Програми типу FileCryptor, PolyCryptor використовуються задля шифрування шкідливих програм з метою укриття їх від антивірусної перевірки. Такий перелік можна продовжувати як завгодно довго. Бойові віруси сильно різняться, головна відмінність полягає у тому, що бойові віруси починають діяти відразу, як тільки попадають у комп'ютер будь-яким шляхом, вони не залишають шансів антивірусним програмам та захисним файрволам. Вони використовують спеціальні службові засоби — «програмні люки».

Стосовно архітектури бойових суперкомп'ютерів XXI ст: остання повинна бути адаптована для проведення кібероперацій та для створення інформаційної бази для цих операцій, їх архітектура повинна забезпечувати різноманітну апаратну будову інтерфейсу у вигляді паралельних, деревовидних та мережевих систем зв'язків, які активно копіюють паралельні, деревовидні та мережеві географічні, генеалогічні, причинно-наслідкові та тимчасові історичні зв'язки. Потрібні суперкомп'ютери, створені на основі проривних технологій інтелектуальних багато контактних з'єднань. Відповідні рішення повинні мати надвисоку гнучкість та можливість формування інтерфейсів, компактність розміщення множини мікропроцесорів у мізерних обсягах, високу технологічність та величезну продуктивність.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане слід зазначити, що наявні новітні інформаційні технології, та їх розвиток, який очікується в найближчому майбутньому вже в наш час використовується у військових доктринах держав сучасного світу. Майбуття привнесе в цю сферу нове, яке, перш за все, вбере в себе найновітніші досягнення в інформаційній сфері, та у військово-тактичній галузі, що переважатиме всі мислимі можливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Thomas P. Rona*, «Weapon Systems and Information War», Boeing Aerospace Co., Seattle, WA, 1976.
2. Joint Pub 3-13.1 «Command and Control Warfare». DOD US, February 1996.
3. Joint Pub 3-13 «Information Operations», DOD US. December 1998.
4. Cyberwarfare, CRS Report for Congress, RL 30735, Nov. 15, 2000.
5. *Гриняев С.* Концепция ведения информационной войны в некоторых странах мира. «Зарубежное военное обозрение», 2002, №2.
6. *Дергачев В.* Новая геополитическая архитектура Евразии от Атлантики до Тихого океана. — Вестник аналитики, 2010, №4.
7. «Эшелон» — самая лучшая шпионская сеть. «The Washington Times», США, Перевод Рафаэль Сайдашев, ИноСМИ.Ru.

Кузьменко Б.В., Заїка Ю.О. Військові операції у кібервійнах сучасності і майбутнього

Стаття присвячена опису принципів типів військових операцій в кібервійнах майбутнього.

Ключові слова: кібероперації, легальні, тактичні, стратегічні і спецкібероперації, ефективність кібероперації.

Кузьменко Б.В., Заїка Ю.А. Военные операции в кибервойнах современности и будущего

Статья посвящена описанию принципиальных типов военных операций в кибервойнах будущего.

Ключевые слова: кибероперации, легальные, тактические, стратегические и спецкибероперации, эффективность кибероперации.

Kuzmenko B.V., Zaika Y.A. Military operations in cyberwar the present and the future

Article is devoted to the description of basic types of military operations in cyberwar the future.

Keywords: Cybernetic operations, legal, tactical, strategic and social cybernetic operations, efficiency cybernetic operations

Стаття надійшла до редакції 12.09.2012.

ДО УВАГИ АВТОРІВ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

Статті, що надсилаються до редакції журналу «Юридична наука», відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України 7D05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», **повинні містити такі елементи:**

- наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

- Стаття має включати наступні необхідні елементи:
 - постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається;
- визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;
- формулювання цілей статті;
- виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;
- висновки з даного дослідження;
- внутрішню структурування — розділи з назвами або виділені частини.

- Посилання на ту чи іншу роботу у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї роботи в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку ([3, с. 12]).

- Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

- Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська).

- Анотації мають містити також прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами.

- Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) не повинен перевищувати 20–30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

До наукової статті необхідно додавати:

- електронний варіант статті у форматі Word;
- інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;

- заява з підписами автора (ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;

- фото автора (ів) у форматі jpg, tif;
- якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;
- витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).

- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей.

За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції.

Надані матеріали не повертаються.

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ ЖУРНАЛА «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

Статьи, присылаемые в редакцию журнала «Юридическая наука», согласно постановлению президиума ВАК Украины № 7D05/1 от 15 января 2003 г. «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенным в перечень ВАК Украины», **должны соответствовать следующим требованиям:**

- научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, научно-обоснованные выводы и предложения по практическому применению научного исследования.

- Статья должна включать такие необходимые элементы:
 - постановка проблемы и ее связь с важными научными и практическими задачами;

- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;
- определение отдельных вопросов, не решенных в выбранной для исследования проблеме;

- формулирование целей статьи;

- изложение основных обоснованных результатов исследования;

- выводы из данного исследования;

- внутреннюю структуризацию (разделы с названиями или выделенные части).

- Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках согласно порядковому номеру цитируемой работы в библиографии с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

- Список литературы в конце статьи должен быть составлен в соответствии с требованиями межгосударственного стандарта ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

- После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский). Аннотации должны содержать также фамилию и имя автора, название статьи соответствующими языками.

- Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20–30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

- **К научной статье необходимо представить:**

- электронный вариант статьи в формате Word;

- информационная справка об авторе на украинском и английском языках;

- фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;

- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;

- фото автора (ов) в формате jpg, tif;

- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;

- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (для статей аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).

- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL

The articles to be published in the «Juridical Science» journal, according to the decision of the Supreme Certification Commission of Ukraine № 7D05/1 of January, 15, 2003 «On the increase of requirements to professional publications, registered with VAK of Ukraine», **have to include the structural elements below:**

- a research article has to be relevant, with the key issues clearly outlined, contain scientific provisions designed personally by the author, draw the findings of scientific and practical value of the scientific research;

- the article must include the following required elements:

- determination of the problem in its relation to the key scientific and practical tasks;
- critical review of the latest research and publications on the topic considered;
- a layout of the unresolved target issues on the given problem;
- setting up the key objectives of the article;
- reasonable presentation of the basic research results;
- conclusions and findings of the given research;
- the internal structuring – titled sections or parts underlined.

- References to the sources within the text should be marked with square brackets by the sequence number of the given paper in the list of sources indicating the appropriate page, e.g. [3, p. 12].

- A bibliography list at the bottom of the article must meet the requirements of the State Standard of Ukraine GOST 7.1:2006 «System of standards on information, librarianship and publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and arrangement rules».

- The bibliography list must be followed by the summary and the key words in three languages (Ukrainian, Russian, English);

- The summary should also include author's full name, title of the article in three languages respectively;

- Total size of the publication (article title, information about the author, text of the article, bibliography, summary, key words) should not exceed 20–30 thousand printing characters, no more than 40 thousand characters as an exception.

- **The submitted article should be accompanied by:**

- an electronic version of the article in a MS Word format;
- information about the author in Ukrainian and English:
- full name (family name, name and the patronymic), academic and scientific degrees, title of your position and the full name of the institution/organization you represent, contact (postal) address, telephone numbers;

- a statement signed by the author (s) confirming that the article has not been printed or submitted to any other publications;

- a recent photo of the author (s) in the jpg or tif format;

- high quality illustrative materials titled and numbered, suitable for scanning;

- an extract from the minutes of the chair approving the article for publication, properly certified (for articles submitted by postgraduates and degree seeking associates).

- The articles which do not meet the above requirements, will not be published.

The Editorial Board reserves the right to review, edit, make reductions and reject the articles.

The reliability of the information is the responsibility of the author.

Fees for publication are not paid.

Reproduction of materials published in the journal will require the permission of the author and publisher.

The materials submitted are not to be returned.